J. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos.
Főmunkatárs: Lengyel László. Olvasószerkesztő: Barabás András.

»a lelket a szív tájékáról áthelyezte az agyba«

VIZI E. SZILVESZTER

»Lopkowitz nem lesz kisajátítva«

NICK ELSDORF

»Szóltam a cseh néphez a rádióban, mint leszerelt katona«

PETER STEINER

Mcmxcv Január

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA NEGYVENKILENC FORINT

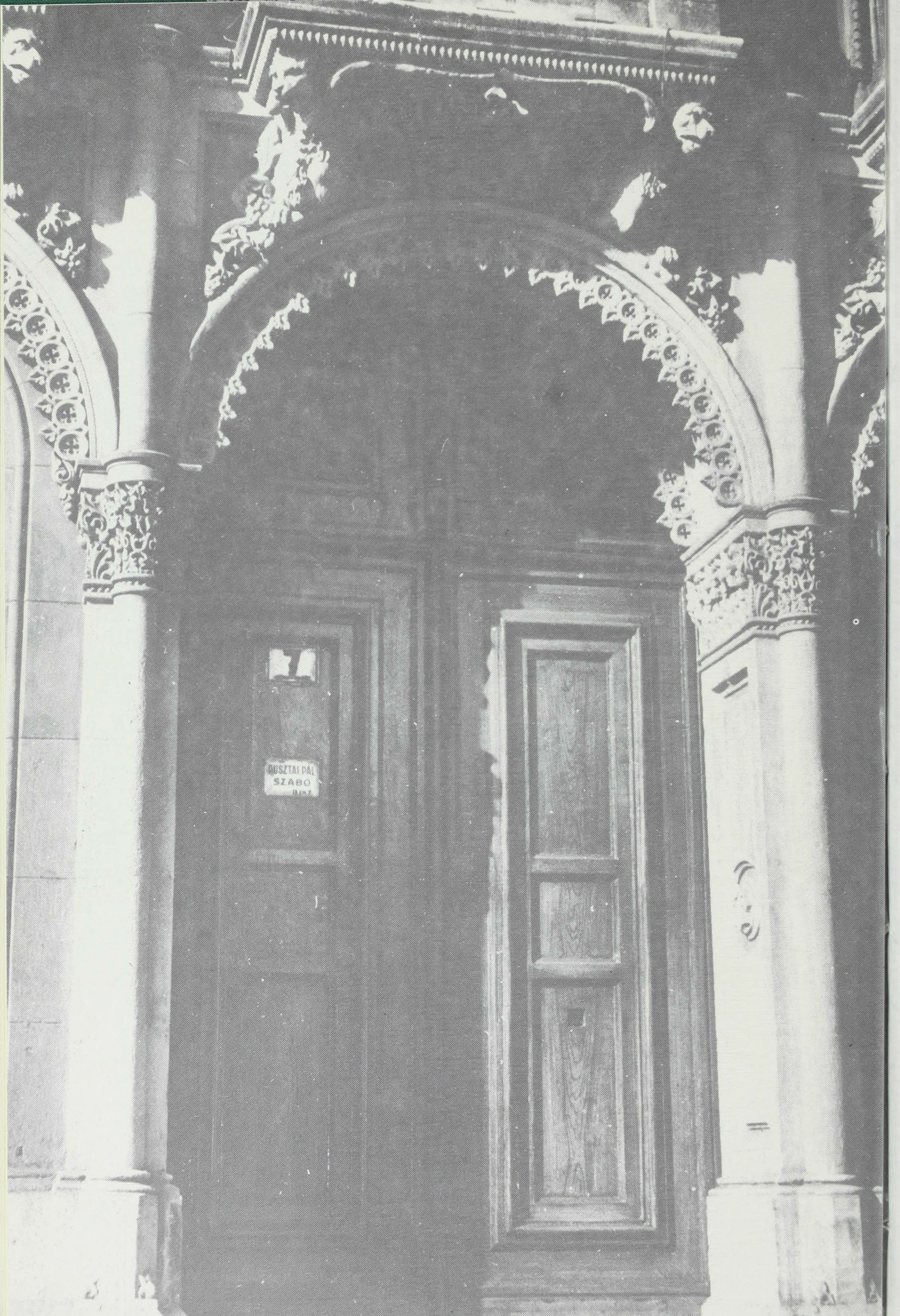
MUSZTAI PÁL
SZABÓ

MCMXCV JANUÁR

HETEDIK ÉVFOLYAM ELSŐ SZÁM

Ezredvégi beszélgetés **Vizi E. Szilveszter** agykutatóval **3**

Nick Elsdorf Forza Austria **7**

Aleksander Smolar A bársonyos ellenforradalom **11**

Bertók László *Versek* **20**

Nichita Stănescu *Versek* **22**

Varga Viktor A Hübrisztész partján **25**

Schein Gábor A *szamárfülek dicsérete* **31**

Paul Olchváry Bizonytalan reggel **34**

Ilma Rakusa Hőstett **40**

Peter Steiner A kynikus hős *(Első rész)* **43**

Wolfgang Hildesheimer Én nem írok könyvet Kafkáról **51**

Templom Kata Testbeszéd **54**

Karátson Gábor Csinos szigorítás **62**

E számunkat az „UNGER-HÁZ"-ról (Bp. V. Múzeum körút 7.) készült fotókkal illusztráltuk. (A képeket a Hild–Ybl Alapítvány bocsátotta rendelkezésünkre).

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: SZILÁGYI ÁKOS.
ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: HERNER JÁNOS, TÖRÖK ANDRÁS
GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: SARGINA LUDMILA.
MŰVÉSZETI SZERKESZTŐ: KOPPÁNY SIMON.
LEVÉLCÍM: 1133 BUDAPEST, VÁG UTCA 13.

TELEFON ÉS FAX: 140–9950

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1037 BUDAPEST SZÉPVÖLGYI ÚT 35. TELEFON: 118-4326. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 490 FT, FÉL ÉVRE 245 FT, NEGYED ÉVRE 147 FT.
KÉSZÜLT, GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: PENNA STÚDIÓ. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. NYOMTA A KÖZKÖNYIGAZGATÓSÁG NYOMDÁJA LAJOSMIZSÉN. FELELŐS VEZETŐ: BURJÁN NORBERT.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK *KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN* KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: **A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTÉRIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP.**

SZÉCHENYI IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI AKADÉMIA

Pályázati felhívás

A **Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia** pályázatot hirdet a hazai kortárs magyar irodalom történetének megírására, amely Szerb Antal klasszikus munkájához hasonlatosan az írói esszé szemléletével és módszerével ábrázolja a második világháború befejeződésétől napjainkig (1945-1990) ívelő korszak irodalmi folyamatait és törekvéseit, meghatározó írói személyiségeit és jelentős életművekben gazdag eredményeit, továbbá irodalmunk általános történeti szituációját, és ebből eredő problémáit.

Feltételek: a pályázaton bárki részt vehet legfeljebb harminc szerzői ív (kb. 620–650 szabvány gépelt kéziratoldal) terjedelmű pályamunkával. A kézirat nyílt, illetőleg jeligés, a pályázó saját akarata szerint. Egyéni pályázók és munkaközösségek egyaránt részt vehetnek. Az elkészült kéziratokat a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia Titkárságára juttassák el a pályázók.

(Cím: Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, 1051, Budapest, Roosevelt tér 9.
Postai cím: Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, 1361 Budapest, Pf. 6.)

Határidő: 1996. augusztus 20.

Első díj: **700 000.-Ft**

Második díj: **500 000.-Ft**

Harmadik díj: **300 000.-Ft**

A pályaműveket a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia Irodalmi Szakosztálya által létrehozott Bíráló Bizottság véleményezi.
A meghirdető törekedni fog a pályadíjak értékének megőrzésére.

Budapest, 1994. november

Domokos Mátyás
ügyvezető elnök

Lator László
Irodalmi Szakosztály elnöke

Ezredvégi beszélgetés
Vizi E. Szilveszter agykutatóval

Hogyan alakult a pályád? Miért kezdtél agykutatással foglalkozni?

– Ma is azzal foglalkozom, ami már diákkörös koromban is foglalkoztatott: az agy működésével; azzal, hogy az idegsejtek hogyan beszélgetnek egymással. Egy igazi véletlen, Issekutz Béla egykori professzorom javaslata irányított az agykutatás felé. Azt hiszem Pasteurnek igaza van abban, hogy a véletlenek csak a felkészülteket segítik meg; én megpróbáltam felkészült lenni. Kitartottam e téma mellett. Szorgalmasan tanultam, és sokat dolgoztam a pesti Orvosegyetem Gyógyszertani Intézetében, ahol olyan légkör volt, hogy megtanultuk, hogy Arany János szavaival fejezzem ki: „... nem ami rész szerint igaz, olyan kell, ami egészben és mindig az", azaz a rész igazsága mellett az egész igazát is nézni kell. Szerencsém is volt, mert olyan világhírű intézetekbe kerülhettem, mint a mainzi és az oxfordi, ahol éveket töltöttem világhírű tudósok mellett. Korunk fiatal kutatója nagyon hasonlít a középkor mesterlegényeihez, akik a mestervizsga előtt bejárták fél Európát, hogy a legjobb mesterektől kitanulják szakmájuk csínját-bínját. Pályafutásom szempontjából meghatározó jelentőségű volt Oxfordban Sir William Patonnal dolgozni. Ő mindig csak egy embert vett maga mellé. Minden este beszélgetett velem, nemcsak a kísérleti eredményekről, a tudományról, hanem filozófiáról, etikáról, az öreg hangszereiről és könyveiről. A legkülönfélébb dolgokról, a világról. Ezeknek a beszélgetéseknek olyan légkörük volt, ami későbbi pályámon is végigkísért. Tőle hallottam először, hogy két jellemzője van a jó kutatónak : az egyik a hihetetlen vágy és akarat, hogy felfedezzen valamit. A másik pedig, hogy lássa kutatási eredményeinek hasznosítását, mások által történő megerősítését, azaz igényli munkájának erkölcsi elismerését. Az igazi tudósban tehát párosul Don Quijote optimizmusa Sancho Panza praktikusságával. Ez egy nagyon fontos dolog, ezért is publikálnak a kutatók, teszik eredményeiket, gondolataikat hozzáférhetővé, mindenki számára megismerhetővé, a közösség kincsévé. Ez a szándék összefüggésben van a hiúsággal - nekem is egy jókora darab van belőle – persze van aki ezt nem vallja be. Alapvető motívum, hogy megjelenjék az ember neve a tudományos közlemény első oldalán. Olyasmi ez, mint amikor Rubens vagy a nála sokkal kisebb festők is szignálják a művüket. Mindenki, a fiatal kutató is látni akarja a nevét, amellyel hite szerint a világot gazdagította. Másrészt a kutatónak bizonyítania is kell, hogy mire költötte az adófizető állampolgár a pénzt, és a publikáció egyben visszaigazolása annak, hogy eredményesen dolgozott. Az adófizető állampolgár és sajnos sokszor a kormányzatok számára is elsősorban a kutatás eredményeinek az anyagi javakra való konvertálhatósága, a tudomány rövidtávon is értékesíthető hasznossága a fontos. Ha egy kutatás megítélésében fontosabbá válik a hasznossága, mint az igazság értéke, akkor baj van. Mivel rövidtávon nem feltétlenül hasznos, ami igaz, és egyáltalán nem biztos, hogy igaz, ami rövidtávon hasznos. Baj van akkor egy társadalomban, ahol az általános törvényszerűségek, igazságok tényszerű feltárása helyett a partikuláris érdekek szolgálata a fontosabb.

– Hogyan alakult az agykutatás története?

– Az ember évezredekig nem figyelt arra, ami az igazi énjét adta, nem figyelt saját magára, nem kereste egyéniségének, szellemiségének, gondolkodásának titkait. Ha végignézzük a tudomány történetét, a tudós feladata mindig a környezet, a természet megismerése volt. A reneszánsz hozta előtérbe az embert, és Galileivel egy új tudományos gondolkodásmód, a bizonyítás szükségszerűsége nyer teret, és szorítja háttérbe az arisztoteleszi hiten alapul felfogást. Ez az újtipusú módszer a világ megismerésére most már igényli az ember, az Ember megismerését. Napjainkban a legnagyobb kihívást az énnek, az egyéniségünk lényegét adó szervünknek, az emberi agy működésének a megismerése jelenti. Ne feledjük, hogy a középkorban még nem lehetett boncolni! Hát még az agyvelővel foglalkozni! Descartes, aki nemcsak matematikus, fizikus és filozófus volt, hanem egészen kiváló élettanász is, a lelket a szív tájékáról áthelyezte az agyba. Pontosan lerajzolta, hogy hol van a lélek. A 19. századtól a kutatók már idegsejtekben gondolkodnak. Érdekes, hogy Apáthy István, a századforduló világhírű kolozsvári orvosprofesszora is azt állította, hogy kontinuitás van: egyetlen idegsejten szalad végig megszakítás nélkül minden ingerület az agyunkban. Kortársa, Ramón y Cajal, a Nobel-díjas spanyol neuroanatómus állt elő azzal a gondolattal, hogy éppen ellenkezőleg: sok-sok, nagyon sok idegsejt van az agyunkban, és ezek láncot alkotva kapcsolódhatnak egymáshoz. Ez a diszkontinuitás, a megszakítottság elmélete.

A 40-es években Sir John Eccles még azt állította, hogy a neuronok, az idegsejtek, amelyek kábelként működve elektromos ingerületet továbbítanak, egymással is áram segítségével beszélgetnek; azaz az ingerületet elektromos töltés közvetíti. Majd egy véletlen folytán kiderül, hogy kémiai anyagok is képesek ingerületet közvetíteni: Grazban Otto Leowi a béka szívén kimutatja, hogy a bolygóideg ingerlésére egy kémiai anyag szabadul fel, amelynek olyan hatása van egy másik szívre, mintha az ideget ingerelték volna. Ez a kísérlet tulajdonképpen a kémiai ingerület-átvitel első bizonyítéka volt.

Az ötvenes években Eccles, aki a tudományos közélet-

A beszélgetést a Fríz Produceri Iroda rögzítette. Producer: Kopper Judit.

ben akkor már abszolút tekintélynek számított, beismeri, hogy tévedett, és a központi idegrendszerben, az agyunkban is kimutatja, hogy az idegsejtek között olyan információ-csere van, ahol a postás szerepét egy kémiai anyag tölti be. Von Euler, svéd kutató felfedez egy másik ingerátvivő anyagot, amiért Eccles-szel együtt Nobel-díjat kap. Ekkor, az ötvenes-hatvanas évek táján válik általánosan elfogadottá, hogy kémiai anyagok szerepet játszanak az agy működésében. A hatvanas években, medikus koromban ezeknek a felfedezése folyt, és tartott izgalomban minden kutatót; engem is. Mint ahogy említettem volt, egykori professzorom irányította erre az akkor még alig művelt területre a figyelmemet. Együtt éltem ezekkel a felfedezésekkel, és integráltam a munkámba.

– Mitől váltak meghatározó jelentőségűvé oxfordi kutatásaid?

– Amikor Oxfordba érkeztem, William Paton azt mondta: nézze, ön eddig a szimpatikus idegrendszerrel foglalkozott, munkáit ismerve ezért is hívtam meg. Én viszont egy másik idegrendszeri mechanizmussal foglalkozom; mondja el, mit szeretne csinálni, s aztán majd kiderül, bele tudom-e illeszteni a témámba. Akkor elmondtam neki: mivel a két idegrendszer-féleség kétféle kémiai ingerület-átvivő anyaggal teljesen ellentétes hatást fejt ki az általuk beidegzett sejten, én megkérdőjelezném azt a mindenki által elfogadott tankönyvi állítást, hogy ezek csak a célsejten kifejtett ellentétes hatásuk révén antagonizálják egymás hatását: az egyik izgalmat kelt, a másik nyugalmat. Később kiderült, hogy tulajdonképpen a kérdésfeltevés helyes volt. Néhány hónapi munka után sikerült kísérletileg is kimutatnom, hogy az egyik idegrendszerféleségnek a kémiai anyaga meggátolja a másiknak a felszabadulását. Tehát a nyugalmat okozó anyag meggátolta az izgalmat kiváltó felszabadulását. Ez egy nagyon gazdaságos és eredményes forma, mivel nem a végrehajtó szerven birkóznak, vetélkednek, hanem már előbb megakadályozzák egymás „ringbe szállását". Később ezt a kölcsönös felismerést sokan mások is megerősítették, és kiderült hogy ez az idegrendszer működésének, élettani szabályozásának egyik alapvető mechanizmusa. Az agyunk, idegrendszerünk működésében a gátoltság állapotának fenntartása fontos szerepet játszik. E jelenséget leíró tudományos dolgozatom később a philadelphiai számítóközpont adatai alapján „Citation Classic" lett, azaz a világon megjelent egyik legtöbbet idézett dolgozat. Ma már azt is tudjuk, hogy amikor egy neuronhálózat működésbe lép, akkor ilyen gátlás alól szabadul fel. És a neuronhálózatok ilyen jellegű egymásra hatása, illetve a köztük levő egyensúly megbomlása az okozója egyes kórképeknek, akárcsak egyes hangulati elemek megjelenésének. Ezért van aztán ennek a mechanizmusnak meghatározó szerepe az agy működésében. S mivel gyakran nincs szoros anatómiai kapcsolat az idegsejtek között, ebből adódott aztán a következő felismerésem is; az, hogy az idegsejtek végkészülékei egymással nemcsak nagyon szoros kapcsolatban állhatnak, hanem a belőlük felszabaduló kémiai anyag révén a távolabb elhelyezkedő idegsejtekre is hatást fejthetnek ki. Ezt neveztem el nem-szinaptikus kapcsolatnak, amely lehet gátló és ingerlő hatású is.

– Mennyire ismert ma az agy működése?

– Jelenleg exponenciális fejlődési szakaszban van az agykutatás. Rengeteg új felismerés fogalmazódik meg, és rengeteg új kihívás éri – az információtárolás kérdésétől a depresszió és az öngyilkosság problémáin keresztül az elmebetegségek számának növekedéséig, egészen a civilizációs ártalomként nyilvántartott neurózisig bezárólag. Mi zajlik az agyunkban? Mi történik akkor, amikor beszélek, és gondolataim eljutnak egy másik ember agyába? Elgondolkodik rajta, társít hozzá valamit, eszébe jut és elraktározza. Az elmúlt évtizedekben kimutatták, hogy az olyan információk, amelyekhez továbbiak társultak, jobban rögzülnek. Az ilyen rögzítő mechanizmust nevezzük memóriának. Kétféle memóriát ismerünk: rövid és hosszútávú memóriát. Érdekes, hogy a fiatal korban szerzett információk nagyon mélyen rögzülnek, hozzáférhetőbb a neuronhálózat, ezért az fiatalkori oktatásnak hallatlan jelentősége van.

Az idegsejtek ugyan pusztulnak, de újak is keletkeznek, a számuk körülbelül tíz és százmilliárd körülire tehető. Neumann János 1959-ben megjelent könyvében azt írja, hogy az emberi agy tárolóképessége 3 x 10 a huszadikon bit (a hármas után husz nullát írunk!). Ekkora kapacitású komputert azóta sem tudtak készíteni! Ez azt jelenti, hogy az agynak szinte végtelen a tárolóképessége, s ennek csak egy tört részét használjuk: pár százalékát. Van azonban egy másik fontos különbség is, ami az agyat összehasonlíthatatlanná teszi a komputerrel. Amíg a természet világában a matematika törvényszerűségei érvényesülnek, addig az emberi agyban nem működik a matematika. Egy pillanatnyi élményre adandó válaszhoz az agy valószínűsíthetően egy-kétezer, sőt akár még több különböző élményt, a múltban szerzett, látott, hallott, olvasott élményt, gondolatot, értékrendiséget, erkölcsi-etikai ítéletet társít, és ebből egy mindennek fölötte álló végkövetkeztetést von le, és ad választ, amelyeket érzelmekkel telít. Ezért fogadhatatlan el számomra, ha az emberi agy működését a komputerhez akarják hasonlítani. Ebben a nézetben, akarva-akaratlanul is, de benne van az a felfogás, hogy a robot-modellként kezelt ember csak passzív részese a társadalomnak, és mint ilyen programozható.

– Hogyan tárolja az emlékeket az agy?

– Ennek idegsejtszintű magyarázata van: az egyik idegsejt üzenetet küld a másiknak, a másik ezt fölfogja, és sejten belüli változásokkal egy neuronhálózatban azt elraktározza. Ez a sejten belüli biokémiai elváltozások segítségével történik: inger hatására fehérjék alakulnak át. Ha hasonló inger éri ezt a neuronhálózatot, akkor a neuronhálózatban is az a fajta válasz jelenik meg, amely segített az elraktározásban. Az inger éppúgy előhívja, mint ahogy a filmet is előhívják. Előhívjuk az agyunkban ugyanazt a reakciót, amely tíz évvel ezelőtt történt. Ilyen egy elemi válaszadás, egy valamikor elraktározott élményanyag előhívása. Az öregedő agy azonban egyre nehezebben tud friss élményanyagot tartósan elraktározni. Azt szoktuk mondani, hogy az agy rövid távú memóriája az bizony hibádzik. Nehezebben emlékszik vissza arra, hogy hová tette a kocsi kulcsát. Van egy betegség, amit Alzheimer-kórnak hívnak, ebben a kórban szenvedő már nemcsak arra nem emlékszik, hogy hova tette a kulcsot, hanem azt sem tudja, hogy mire használják.

Nagyon sok kutatóintézetben folynak az agy működését megfejtését célzó kutatások, és vannak köztük reménytkeltőek. Agyunkban fizikai jelenséget vált ki a kémiai jelenség, ami megintcsak fizikai változást idéz elő, ez az idegingerület pedig megint kémiai anyagot szabadít fel. Bizonyos neuronok működésében felismertek egy olyan jelenséget, melynek során egy akciós potenciál szélessége

kitágul, és az idegsejt végén, a végkészülékben több idő jut arra, hogy bizonyos ionok bejussanak. Ennek következtében nagyobb mennyiségű kémiai anyag szabadul fel. Tehát az idegsejtek között eredményesebb lehet az üzenetváltás.

Ugyanarra a fizikai jelre sokkal nagyobb mennyiségű kémiai anyag felszabadulása jön létre, így bizonyos kórképekben, ahol a csökkent felszabadulás a betegséget kiváltó ok, remény van a gyógyításra.

– Milyen gyorsasággal zajlanak ezek a folyamatok?

– Ennek a folyamatnak a sebessége 5 és 100 kilométer/óra, ami nem olyan nagy sebesség. Ám a lábujjunktól az agyunkig az ingerület és a válasz visszafele még így is a másodperc tört része alatt megérkezhet. A lassúságot itt a kémiai ingerületátvitel okozza, nem a fizikai, ami hallatlanul gyors.

Az emberi agy működésének sebességét nagyon nehéz megmérni. Főként azért, mert ha mondjuk a komputersakkot és Kaszparov gondolkodásának sebességét próbálom meg összemérni, akkor nagyon furcsa eredmények adódnak. Az emberi agy ugyanis egészen másképpen működik, mint a komputer; egyszerűen átugrik óriási logikai területeket, amit a komputernek lépésről lépésre, chipről chipre végig kell járnia és megoldania. Az emberi agy évtizednyi emlékeket is át tud ugrani egy pillanat alatt, méghozzá úgy, hogy azoknak csak integrált végeredményét veszi figyelembe. Erre a komputer képtelen.

Az emberi agyműködést nem lehet tökéletesen modellezni. Próbálkoztak vele, de nem sikerült, mert az térben és időben hatalmas ugrásokra képes. Lehetséges, hogy a haldokló ember másodpercek alatt valóban végigéli az egész életét.

Én úgy látom, hogy az emberi agyban különböző szinteken, különbözőképpen osztályozva kész információhalmazok, döntések állnak készen, és működése során nem az elemi lépéseket járja végig, hanem egyszerűen az elrendezett döntési halmazokból adott esetben csak a legmagasabbrendűeket integrálja. Ezért tapasztalható az, hogy pillanatok ezredrésze alatt megszülető döntésekben hosszú idő alatt felhalmozódott társadalmi igazságok is megjelenhetnek. Ez azt mutatja, hogy az emberi agyat képességei mindenek fölé emelik, és utánozhatatlanná teszik.

– És egyúttal személyessé is.

– Ha egy fényinger ér, akkor az a szememen és a látóidegpályán keresztül bejut az agykéregbe, ahol megindítja egy kémiai anyagnak a felszabadulását. Ez aztán további neuronokat, majd pedig neuronhálózatokat indít be. Ezek az aktivált idegpályák a különböző, személyes, életem során elraktározott információk alapján gátló vagy további izgató hatásoknak van kitéve. Ezáltal én a múltban elraktározott emlékképek alapján rögzítem ezt az információt. Ezt a kémiai anyagok révén rögzített és elraktározott információhalmazt bármikor előhívhatom, akár tudatosan, akár egy másik ingerrel kapcsolatban önkéntelenül is.

Ráadásul az így elraktározott látási ingereket nemcsak látás közben, hanem akár olvasás során is elő tudom hívni. Az emberi agy előhívórendszere nagyon sajátos, személyes élményanyaghoz és sok százezer élménytípushoz társul. Ezért aztán az egyik ember nagyon színesen képzeli el a világot, egy apró ingerre nagyon sokféle reakcióval képes válaszolni, a másik ember pedig lényegesen szegényebben. Mitől függ ez? Aki gazdagon válaszol, annak a múltjában nagyon sok ilyen vizuális és más érzékszervi csatornákon keresztül bejutott élményanyaga van, a másiké pedig szegényes.

– Ezek szerint ahányan vagyunk, annyiféle világ él bennünk.

– Az eltérő módon való reagálóképesség tulajdonképpen a biológiai, természettudományos alapja a pluralizmusnak. Az, hogy nincs a világon két egyforma agy, nincs két egyformán gondolkodó ember, a fejlődés alapja. A másság az emberiség nagy-nagy adománya és a fejlődés motorja. Lehet kényszeríteni embereket, hogy egyforma véleményt mondjanak, és a totalitárius rendszerek még az együttlépést is kötelezővé képesek tenni, de hála Istennek, az ember úgy van megszerkesztve, hogy képtelen egyformán gondolkodni - ugyanarra az ingerre mindenki másképpen reagál, és nem teljesen azonos következtetéseket von le. A kelet-európai országokban az elmúlt időszakban nemcsak a fizikai, hanem a szellemi tőkét is megpróbálták állami tulajdonba venni. Amíg az előbbit sikerrel meg is valósították, az utóbbi, természetéből fakadóan nem sikerült. Megbújt agyunk tekervényei között. Az agyunk ezen teljesen egyedi működése az alapja a társadalom pluralitásának. Minden egyes ember gondolkodásmódja eltér a többiekétől, tehát kisebbségi. Ezért minden önállóan gondolkodó ember, de főleg az alkotó értelmiségi megtapasztalja a kisebbségi helyzetet, és kénytelen elsajátítani egy kisebbségi magatartásformát, hiszen a gondolatait össze kell mérnie másokéval, a többségi véleményként megfogalmazottakkal. Így van ez a tudós esetében is: amikor valamit fölfedez, akkor cáfolja az előzőket, az általánosan elfogadottat, a döntő többség által hitt és vallott nézeteket, a dogmákat. Véleménye tehát kisebbségi, ellenzéki.

– Milyen hatással van az ezredvégi környezet az agyunkra?

– Az információs forradalom korában, évezredünk utolsó óráiban az információhalmaz olyan mennyiségben és olyan frekvenciával éri az idegrendszerünket, hogy az súlyos következményekkel járhat. Az ideggyógyászok szerint a neurózisok, az egyéb idegrendszeri megbetegedések nagy száma szorosan összefügg civilizációnk e nagy problémájával. Az agyműködés megismerése hozzájárulhat ezeknek a betegségeknek a gyógyításához. A mániás vagy a depressziós kórképek ma már magyarázhatók egyes agyterületek kémiai működésének problémáival. A depresszió esetében például tudjuk, hogy egy noradrenalin nevezetű kémiai anyag a kelleténél kisebb mennyiségben szabadul fel az agy egy meghatározott területén. De a mániás kórképek esetében is valószínűsíthető, hogy a hátsóagyban lévő két kicsiny csillagos magocska anyagainak fokozottabb felszabadulása szerepet játszik kiváltásukban.

Néhány évtizeddel ezelőtt még a diagnosztika korszakát éltük. Ma már a terápia korszakát kezdjük élni. És a jövő a gyógyításé. A gyógyszerkutatás egyre újabb, viszonylag szelektíven ható gyógyszereket talál. Ám ezek a gyógyszerek még mindig, nem egy meghatározott pontban, nem a megkívánt módon hatnak. Ezért aztán a gyógyszerek mellékhatásokkal és függőségekkel járnak. Ez különösen érvényes az idegrendszeri és a pszichiátriai megbetegedések gyógyításában használt szerekre. Általában az emberek egyre több gyógyszert szednek. Ez sajnos egy népbetegség. A világ jelentékeny része gyógyszerfüggő stádiumba került, mert reg-

gel bevesz egy élénkítő bogyót, délben a főnökével való vitája után egy nyugtató tablettát, majd délután kávézik a kolléganőjével, hogy újra stimulált állapotba kerüljön, és tudjon dolgozni, majd hazamegy, és este altatót vesz be, hogy aludni tudjon ... és, és másnap az egész kezdődik elölről.

– Az agyról lévén szó, különösen élesen vetődnek fel a kutatás etikai problémái; különösen akkor, amikor katonai kutatásokról hall az ember.

– Az agy információgyűjtő és -őrző képességei révén alakul ki az emberek egyénisége, azaz, hogy hogyan viszonyulnak a szűkebb és tágabb környezetükhöz, a világ eseményeihez. Az emberek cselekedetei, gondolatai etikailag és erkölcsileg megítélhetők. Amíg minden új generációt erkölcsre, etikus magatartásra újra és újra meg kell tanítani, addig a technika, a tudomány termékei megmaradnak, sőt generációról-generációra továbbfejlődnek. A megmegújuló emberiség a tudomány és technika eredményeit tehát készen örökli egyre magasabb színvonalon. Az erkölcsi tanultságokat, a technika csodáinak (atomenergia stb.) etikus felhasználását viszont mindenkinek újra meg újra meg kell tanulnia. A hatalom birtokosainak is. A helyzetet csak súlyosbítja, hogy a tudomány fejlődésének eredményeképpen a tér és idő elvesztette eddigi korlátozó jelentőségét, a föld lakói egyszerre élik meg korunk történelmét, a világ egyetlen pontján történt bármilyen eredmény globálissá válna, s így a hatalomgyakorlók helyi döntései az egész világra kihatóan jelentkezhetnek.

A katonai kutatások is természetesen megpróbálják felhasználni a tudomány eredményeit. Fel is használják. Tudunk arról, hogy van egy olyan QNB jelzésű vegyület, amely a központi idegrendszerben egy, az agy normális működéséhez feltétlenül szükséges acetilkolin nevű kémiai anyagnak a hatását függeszti föl – bevetése harcképtelenné, mozgás- és gondolkodásképtelenné teszi a hadsereget és a népességet, és hatására mosolyogva fogadják az ellenséget...

Látva a technika, a tudomány fantasztikus eredményeit, én jogosnak tartom a civil társadalom félelmét és szorongását, de nem tudom elfogadni tudományellenességét. Jogosnak tartom azt az igényét is, hogy a tudós számoljon be arról, hogy mit csinál, mert a tudóstól, de a tudománypolitikában szerepet játszók részéről is megkívánhat egy kontrollált erkölcsi magatartást. De ugyanilyen fontos az ismeretterjesztés, amely sok esetben eloszlatja a társadalom nem indokolt félelmeit. Ha a politika nem veszi figyelembe a tudományos gondolkodás módot, a rációt és a vele társuló etikát, és csak a tudomány által teremtett eszközöket, lehetőségeket akarja saját céljaira etikátlanul felhasználni, az világméretű tragédiához vezethet. Tudósnak tehát nemcsak az a feladata, hogy a világ fejlődését elősegítse, de az is, hogy felhívja a hatalom birtokosainak figyelmét, hogy a tudomány eredményeinek kritikátlan felhasználása mihez vezethet.

– Az agykutatás mint éltudomány kapcsán az „agyelszívás" kérdése is felmerül. Milyen tapasztalataid vannak ezen a téren?

– Egy nép életében hallatlanul fontos szerepe van az értelmiségnek. Meg vagyok győződve arról, hogy a következő évszázadban az értelmiség lesz a „munkásosztály", és ennek a „munkásosztálynak" lesz az arisztokráciája az alkotó értelmiség. Amíg a századforduló táján egy termék, árának csupán 30 százaléka volt szellemi termék és 70 százaléka a nyersanyag, ma már fordított az arány, a szellemileg hozzáadott érték szabja meg az áru értékét. És a jövő évezredben?

Annak a népnek, amely szellemi tőkében gazdag, nagyobb esélye van a jólétre, mivel a működő tőke keresi a szellemi tőkét, hogy azzal társulva extraprofitot hozzon létre. Extraprofit csak ott jelentkezik, ahol szellemi tőke van. „A tudományos emberfők mennyisége a nemzet igazi hatalma"– fogalmazta meg Széchenyi. Megállapítása ma érvényes csak igazán. Jó volna rá hallgatni.

Ha tehát egy ország szürkeállományának a működésére nem nyílik lehetőség az ország határain belül, és az alkotó értelmiség más országban talál boldogulást, akkor az az ország hallatlanul nehéz anyagi, erkölcsi és kulturális helyzetbe kerül. A tudós tevékenysége nem ismer politikai határokat, keresi a lehetőségeket. Az alkotó értelmiség munkájához viszont eszközök kellenek, lehetőségek. Ezért elmegy oda, ahol jobban tud a világörökség gyarapítása érdekében dolgozni. Az alkotásra, az új felismerésére alkalmas szürkeállomány elmozdul tehát abba az irányba, ahol anyagi tőke van, ahol anyagi és erkölcsi elismerést is kap.

A világ nem számol azzal a veszéllyel, hogy mivel jár az, ha Európának ez a fertálya elveszti alkotó értelmiségét, és az itt élők csak egy hatalmas tömeggé válnak, melyet majd nem lehet cselekedeteiben, mozgásában kontrollálni. Én optimista vagyok, és esélyt látok arra, hogy a Magyarországon jelenlévő alkotó értelmiség egy olyan kultúrát, egy olyan szellemi és anyagi légkört tud teremteni, amiben megmarad a szürkeállomány, és esetleg idejön az anyagi tőke, hogy az extrapofit megtermelésére itt és most, ebben az országban kerüljön sor.

A BESZÉLGETÉST MONORY M. ANDRÁS
ÉS TILLMANN J. A. KÉSZÍTETTE

Forza Austria

KÖZEL-NYUGATI LEVÉL

NICK ELSDORF

Éljünk veszélyesen! Elhatároztam, néhány ezer schillinget a magyar államnál váltok be forintra. Tudtam, hogy a félórás nevelés közben (ide álljon! – mit keres itt? – persze nincs tolla?!) elejtek majd egy bátortalan nyugatos megjegyzést arról, hogy Bécsben ugyanezekért a kékesszürke bankókért nem csupán pár forinttal többel jutalmazzák a magyart, de a tranzakció vademberi gyorsasággal is folyik. Én átnyújtom a pénzt, a banktisztviselő úgyszintén. Ártatlan önvédelmi akcióimra többnyire finomkodó válasz érkezik: „hát akkor miért nem ott váltod a pénzed, te állat?!" Ezt az üzenetet általában sötét arckifejezés hordozza, de anyanyelvemen is hallottam már.

Május elején jártunk, közeledett a második szabad szavazni. „Hát ne is számítson semmi jóra" – nézett rám a részleges pénzváltási jogkörrel felruházott bankhölgy száz gombostűvel a szemében – „ha nem tudná, jönnek a szocialisták". Nü – gondoltam magamban –, majd együttérző képet vágtam, és örültem, hogy húsz év után ismét használhatom a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen tanult szörnyszavak némelyikét: „talán ők nem viselik szívükön a banküzemi ügyvitelszervezés optimalizálását?" – érdeklődtem csalfán. Közben azon morfondíroztam, mi járhat ennek a pöffeszkedő pénzpulykának a fejében. Mire is készülhetnek nagy titokban a posztkommunisták? Schillinget csak schillingre váltanak majd? Vagy letartóztatnak minden szakadárt, aki albán valutát rejteget? Esetleg rögvest áttérnek a természetbeni cserére? Mire feltehettem volna a kérdést, már jött is az antropológiai mélységű válasz: „ezek..., ezek kérem nem emberek."

Rózsaszín párducok

E társalgás idején még nem ódzkodtam annyira Julius Horntól és rózsaszín pártjától. Ébredő szocialisták? Valakinek már le kéne végre zárni a Horthy-korszakot – gondoltam buzgón –, ha egyszer a demokraták fiatalabbja és szabadabbja jóideje egymás barátkozási szokásaival van elfoglalva. Nem volt persze könnyű a szívem, mert láttam már életemben járási agit-prop. titkárt (ha nem is 209-et egyszerre) riadóláncot szerkeszteni; emlékszem egy bizonyos Nagysanyira az egyetemi KISZ-irodáról (ízes „t" betűi, ahogy tűrt és tiltott, máig fogva tartanak); és éltem már, amikor a leendő miniszterelnök kandidátusi disszertációja íródott a mulandó Jugoszláviáról.

Fene tudja miért, mégis átsuhant rajtam némi elégedettség, amikor azon a bizonyos vasárnap estén végre elhihettem, hogy nemzetes uramékat cserben hagyta (vélt) nemzetük. Napokba tellett, míg sikerült bécsi barátaimnak megvilágítanom e fiaskó Fő Okát. Ők a nép bölcs pragmatizmusáról, a paternalizmus iránti nosztalgiáról, a litván–lengyel szindrómáról, a leköszönő rezsim szociális érzéketlenségéről kérdeztek csavarosan. Én a pofonegyszerű magyarázatot erőltettem: ha lopsz, ne papolj, és hagyjál másokat is lopni! – e maximát tájunkon nem illik előre megfontoltan és folytatólagosan megsérteni. Csúfondáros kétely a liberális labanc szemekben. Amennyiben mégis így kívánnánk tenni – folytattam vakmerően –, jobb, ha előtte exponenciálisan növeljük a testi és szellemi rendfenntartó erők számát. Ők majd megértetik a tudatlanokkal, miért következik Trianon, Keresztes-Fischer, a Donkanyar és 1956 árvalányhajas emlékéből, hogy egy márnemistudom Szabó Kicsoda nem sikkasztotta el Veszprémben a szögvasat.

Az árvalányhajat és a szögvasat még csak fölfogták volna beszélgetőtársaim, az azonban jócskán meglepte őket, hogy egy fura hangzású spanyol nemes (bizonyos Don Knie) ily kitüntetett szerepet játszik a legújabbkori magyar történelemben.

Mérleg és Lendvay

Voks után alkonyattájt a Mérleg utcába szoktam vetődni. Már négy esztendeje is unalmas volt látni a sürgölődő, fontos-arcú középkádereket esélylatolgatás közben, de legalább nem smúzolt mellettem a vakmerő Ungvári Tamás, és nem fogadta a közönség közel egyforma kárörömmel a MIÉP és a Fidesz kudarcát. Enyhe gyomorremegés – irány a Lendvay utca. Karthágo a Városliget szélén. Ifjabbik nagy fehér tanácsadó szemei kissé üvegesek, idősebbik flegmán kapaszkodik a szivarjába. Próbálok kellemkedni. Nem az önirónia ihletett pillanatai. Már kész az új muzsika: mi vagyunk Elvi Szilárd, a nép ismét megeheti, amit főzött. Egyébiránt jobb is, ha így tesz, mert meglesz még ennek a böjtje.

A romokon üldögélve felrémlett előttem a bécsi délután, midőn az akkor még biztos Győző szemtelen bájjal meghirdette a szabad világ előtt a kis magyar neo-antibolsevizmust. Félórás angol nyelvű előadásban jól megfeddte a lengyel népet helytelen választásáért, ápolta kicsinyég a megboldogult történelemtanár emlékét, és ácsolt ketrecet a magyar szocialisták számára. Majd újságírók jelenlétében nevezte meg kormánya leendő tagjait (Fodor Gábor művelődésügyi miniszter: talált, elsüllyedt), adta elő a székházvásárlás némely kulisszatitkait, és csepülte az ápolt megboldogult modorában a firkászokat – a firkászoknak.

Nem beszél egy kicsit sokat ez a fiú? – faggattak bennszülött kollégáim. Nem tudja talán, hogy legalább a fél velejéig szocialista országban tartózkodik? Nem hallott még arról, mennyit használt egykor a szoci Vranitzkynek, mikor Haider hasonló modorban támadta? Miért akarja ez a kedves-*dynamisch* fiatalember Herr Hornt trónra segíteni?

Vacsora után a Ringen spacírozva én is faggatózni kezdtem: nincs más, csak a frontális támadás? Ármány és szerelem vajon oly idegen a magyartól, mint a kereskedés? Ki fog megijedni a hazában, mikor a „visszajönnek a kommunisták"-at hallják percenként egy ifjonti szájból? Hisz valami ilyesmit remélnek, még örülnek is, ha ezt kimondja valaki helyettük. Kit lehet az új kiskirályok idején a régiekkel fenyegetni? Akár a mindenkori tábornokok, nem az eggyel korábbi háborúra készülődtök ismét?

No és a sajtó, az értelmiség, az üzletemberek? – folytattam a mindentudást. „Már sűrűn kopogtatnak nálunk, az átállás percek kérdése..." – pöffent a hetyke válasz. Boldogan sorolni kezdte a neveket, megvallom, nem esett nehezemre hinni neki. És a Szadi hol marad? „Vagy befekszenek a Hornnak, vagy velünk tartanak!" – ma már tudom, 209, akarom mondani, 418 fideszes fehér akrilzokni szállt el ekkor a bécsi levegőben.

Néhány hónap telt csak el, s a legfőbb riválisa is tiszteletét tette a császári udvarban. No nem a Saab reklámemberére gondolok, hisz ő a szűk esztendőkben is gyakori vendége maradt az osztrák szocdemeknek (a vagyonadó fogalmát így bőven lett volna idejük tisztázni). Koalíciós partnere, a leendő belügyminiszter is bedörmögött Bécs városába, és tartott egy láthatóan számára is dögunalmas előadást Orbán hűlt helyén. Csak arra vigyázott, hogy a felét mondja el annak, ami remélhetőleg az eszébe jutott. A hallgatóság álmos kérdéseit némi aszfalthumorral intézte el (a tolmács finoman kimúlt), egyébként szerényen és méltóságteljesen viselkedett, valamint bajsza is volt – azonmód helyreállt tehát az *Ostblock*-kedvelő kisközönség politikai egyensúlya. Ezzel a *mátyár*-ral lehet üzletet kötni, *bitte*.

Én kissé elkedvetlenedtem, míg vacsora közben egymás mellé nem keveredtünk. Meglehetős étvágya megnyugtatott. Együtt merengtünk azon, mily szépen mutatnak az őt ajnározó kék plakátok a – mit ad isten – ugyancsak kék pesti buszokon, majd előre elsirattuk a jövendő eszdéeszes államférfiúit, akik még egy kávét sem tudnak majd főzetni maguknak, ha volt emeszempés lesz a titkárnőjük. Kérdésemre, vajon a leendő kormányban hogyan lesz képes együttműködni a sok-sok hirtelen-szociáldemokratával, dünnyögött valamit bizonyos szerencsejáték-koncessziókról, mondta: meglepnék a nagy meglepetések.

Annyi szent, Kunczéról Bécsben senkinek sem jutott eszébe a politikai radikalizmus. Kicsit megcsipkedte ugyan a magyar rendeket, mondván: túlságosan is tisztában vannak azzal, hol a kassza, de meghagyta a reményt, hogy a Lopkowitz nem lesz kisajátítva. Pártpénzeket ügyesebben is lehet szerezni. Tessék kérem fejlődni.

Helvét elvek

Bécsben ez idő tájt másfajta – látszólag puritánabb – populizmus járja. Van benne jó adag morálprédikáció, szociálisan érzékenynek mutatkozik, célpontja az establishment. Állami lopkodásban hajthatatlan. Áldozata Osztrákia egykori büszkesége, a *Sozialpartnerschaft*, a kamarák, a szakszervezetek és az állam korporatív hálója. Fő nyertese Haider, a kékek, azaz a Szabadságpárt vezére, vesztesei a lemorzsolódó nagypártok, a vörösök és a feketék, vagyis a szocialisták és a konzervatív néppártiak, Vranitzky és Busek. Alnyertesek még a német átlagnál fundibb zöldek és a Haidertől elszakadt sárgák, vagyis a Liberális Fórum, mely a legújabb – nem túl ádáz – kísérlet arra, hogy Hayek és Popper hazájában végre gyökeret eresszen egy szabadelvű pártocska.

Proporzsystem, Kammerstaat, Parteibuchwirtschaft – korábbi leveleimben untattalak már eleget, nyájas olvasó, az 1986 óta immár harmadszor négy évet kapott vörös-fekete nagykoalíció „egy nekem – egy neked" mélán korrupt világáról tudósítva. Kevesen hitték, hogy e világ tartóoszlopai virágzó gazdaságban, szociális béke idején is megrendülhetnek. Elég volt a snájdig Haidernek az októberi választásokat megelőző egyik tévévitán a vele párbajozó Vranitzky orra alá tolni egy táblát, melyen mindössze egy hatjegyű szám szerepelt, onnantól fogva a kancellár örülhetett, hogy nem hónapokkal később rendezték a választásokat, oly gyorsan kezdett morzsolódni pártja népszerűsége. 181 000 schilling virított a képernyőn, a stájer tartományi Munkáskamara elnökének havi fizetése. Igaz, bruttó.

Vranitzky undorodott egy mélyet Haidertől (kevésbé saját funkcionáriusától), másnapra viszont fölbolydult az ország, melyben minden munkavállaló kötelezően tagja a Munkáskamarának, és semmi kedve tovább hizlalni kényszertagdíjaival több ezer élősdinek tartott hivatalnokot. Én üdítő kivételnek számítok, annyira meghatott a minap az a levél, melyben szavazni hívott kamarai elnököm, még gyorsan, mielőtt Haider megbuktatta volna. Ez az egyetlen közintézmény ugyanis széles Ausztriában, mely igényt tart rám, az idegenre mint választóra, olyannyira, hogy – ha élek demokratikus jogaimmal – még néhány autót is kisorsol közöttem. Az ajánlat férfiasan őszinte volt, nem értem hát a tudós könyvek szerzőit, akik az évtizedek óta tartó „Osztrák Csodát" e kedves apparátcsikok színfalak mögötti megállapodásaiból eredeztetik. A vörös Munkáskamara (melyben ott terpeszkedik a még vörösb Szakszervezeti Szövetség) és a fekete Gazdasági Kamara, mely a derék munkaadókat tömöríti, egyezkedik nap mint nap, éj mint éj a vörös-fekete koalíciós kormány tisztviselőivel. Ez a rendszer kerengeti a háború óta a kádereket, miközben mindent legalább kétszer mond, s azt sem az ország házában teszi.

Vissza a parlamentbe! – lehetne ezért joggal az elégedetlenek jelszava. Le a párturalommal! – szónokol ehelyett Haider, s a „pártboncokkal" együtt (így mondják a nómenklatúrát osztrákul) magukat a politikai pártokat is röpítené a fürdővízzel. Nyomukban „polgárjogi mozgalmakat" látna szívesen, mozgékony népi szerveket, kis apparátussal, erős vezérrel, legalább a saját háza táján. A minta állítólag svájci, a cél állítólag a közvetlen – népszavazós– demokrácia. Ez most a *back to basics* ideológia a szép magas Alpokban. *Forza Austria*.

A Szabadságpárt retorikája mindazonáltal jobbára lejjebb, mondhatni öv alatt pusztít. Bár Haider az utóbbi időben jócskán tompította harcos *deutsch*-nacionalizmusát, Ausztriát sem nevezi már torzszülöttnek, és a hitlerájjal sem példálózik annyit, ám xenofóbiája töretlen. Bolond lesz persze holmi bőrfejűeket istápolni, és velük lejáratni nyárspolgár-csalogató *law and order* ígéreteit. Fő választási jelszavát: „A külföldiekkel szembeni politika nem lehet határtalan!" még pajkosnak is mondanám, ha kampánybeszédeiben nem hemzsegtek volna a rémtörténetek a hazát elárasztó *Ausländer*-ekről, akik elorozzák a munkahelyeket az igazi osztrákok elől, vagy feketén dolgoznak (nota bene, igazi osztrákoknak), esetleg igazi osztrákokat rabolnak ki az utcán, miközben feleségeik degeszre tömik a zsebüket szociális segéllyel a szociális lakásokban heve-

részve, gyerekeik pedig túlburjánzanak az igazi osztrák iskolákban. Teli van velük a börtön – folytatnám –, így alig jut hely az igazi osztrák bűnözők számára.

Populista kiskáté

Nyájas olvasó, ne mondd, hogy nem ismered Haidert. Pedig mondhatnád. Az alábbiakban – bukott honi narodnyikok is figyelhetnek – engedelemmel közrebocsátanám egy ez idáig sikeres politikai stratégia alapelemeit. A győzelemhez ugyanis nem elegendő, ha váltig ismételjük egalitáriánus, elit- és korrupcióellenes érveinket, védjük a fajt, a nemzetet vagy a hótiszta kisembert. Kell egy kis só és bors is, no meg valaki, aki mai módra hinti. Naftalin kizárva.

✻ Leendő vezér, öltözz választóid népviseletébe: ha juppinak óhajtasz látszani, ajánlom a karcsú selyemzakót (pompázhat esetleg pártkékben, fekete Porschéban jól mutat), ha meg a „most jöttem a tanyáról" imázs a célod, húzz nyugodtan tiroli bőrnadrágot. Legyél minden évszakban napbarnított (pocak, löttyös nadrág, zsíros haj kerülendő), fáradhatatlan és kicsattanó. Lehetőleg ne lóversenyezz, merészséged jelezd inkább azzal, hogy hidakról hosszú gumikötélen veted le magad, vagy kússz zergeként a sziklákon. Legyen körülötted még néhány hasonló kinézetű, szemtelen fiú, akik mondhatnak időnként némely határtalan ostobaságot, de az igazán zaftos attrakciókat (mint például a szocialista kultuszminiszter lebuzizása a kampány során) tartsd fönn a magad számára.

✻ Beszélj gyakran tájszólásban, és add a nagyközönség értésére, hogy neked azokhoz a seggnyalókhoz ott fenn Bécsben még lingvisztikailag sincs közöd. Ne feledd, te vagy az igazságtevő legkisebb királyfi (nem túl nagy baj ezért, ha nem vagy kimondottan langaléta), aki nem része – ahogy itt mondják – egyik *Seilschaft*-nak, vagyis kötéllel egymást biztosító hegymászótársaságnak sem. (A magyar népnyelv odalenn a rónaságon ugyanezt mintha lobbynak nevezné.) Egyszerre – alkalmasint egy mondatban – használd a megbízható törvényhozó jogász-zsargonját és a *Stammtisch*, a kocsmai törzsasztal lennkölt retorikáját. Irodalmi és történelmi hasonlatok feleslegesek, sőt ártalmasak (népboldogító dolgozatok írásától például tartózkodj), helyettük kurta, közhasznú kifakadások is megteszik, kivált ha névvel és lakcímmel látod el és szüntelenül ismételgeted őket. Valahogy így: „Hát nem aszongyák az öltönyös elvtársak mindig magukró, hogy nem halmozzák a zsíros állásokat? Na, itt van mingyár ez a multifunkci Hans-Mathias Schmidt, pofátlanabb a lelkem mint a komenisták voltak Moszkvában. Képzeljék, kedves barátaim, benn székel a Nemzeti Bank felügyelőbizottságába, ott ül a Voest meg a Creditanstalt betonkáderei között, s nem átall folyton a munkások érdekeirő prédikálni, jó buli, mi? Tudják, mekkora végkielégítést és nyugdíjat markol majd föl, ha végre kiöregszik az állami szektorbó, akarom mondani, az adócsaló szubvenciócápák tisztelt társaságábó?"

✻ Ha bírálsz, közöld azonnal a megoldást is, ne hagyj senkit kétségek közt vergődni: Vranitzky és Busek pusztán biológiai akadály, 1998-ban üt az igazság órája, felérünk a csúcsra, véget vetünk a privilégiumoknak, és kitör a III. Köztársaság. Rendelj Hongkongban ötszázezer videoszalagot és szórd szét az országban, a kazettán a vezér – nem fogod kitalálni – vidáman meneteljen a hegytető felé. Halmozz győzelmet győzelemre a legkülönbözőbb választásokon (vigyázz, ha várhatóan három százalékkal gyarapodsz, ne hencegj előre harminccal), ha meg véletlenül alulmaradsz, mint legutóbb a Szabadságpárt a júniusi EU-referendumon, ne a népet szidd, hanem menekülj előre, és sürgősen kezdj el a következő megmászandó szikláról, no meg a sötét visszahúzó erőkről beszélni. „Azért vannak ellene, mert értetek van"– magasztalta Haidert pártja óriásposztere az ősszel. Célozz sűrűn a vörös-fekete összeesküvésre (a jó öreg Busek az Európa-szavazás sikerén fellelkesülve Vranitzkyékkal együtt dúdolta az Internacionálét – vigyázat, ez lesz az új osztrák himnusz), s jelezd mindig a korkülönbséget. Neked van időd, te nem rohansz mohón a hatalomba.

✻ Válassz fáradt ellenfelet, ha lehet, jobban mondva foglald le a friss-ötletes politikus helyét a palettán, a többieket a megbízható unalmasok táborába kényszerítve. Ha szerencséd van, Vranitzky a munkáskerületekben kampányolva sem veszi majd le *Nadelstreif* öltönyeit, Busek alkancellár pedig saját nagypapájának maszkírozza magát a plakátokon, s álomba ringató lózungokkal gyötrik majd a választóközönséget. A reklámguru Seguelának, ki Mitterrand-t, Antallt és már Vranitzkyt is egyszer jól szolgálta, megint nem jutott jobb az eszébe a „nyugodt erő"-nél, amikor a kancellárra nézett, csak most bonyolultabban fogalmazott (szabad fordításban: „Óriási a tét. Ausztriáról van szó." „Azokat is szolgálom, akik nem értenek egyet velem."). A Néppárt pedig azzal járult a közös vereséghez, hogy a „közép erejének" becézve magát, előzékenyen kínálta fel az olcsó poént mindazoknak, akik a középszerűségén kívántak gúnyolódni. Fádak, öregek és mozdíthatatlanok – üzente a kék trónkövetelő, riválisai pedig siettek igazolványkép-merevségű plakátokkal igazolni a tételt, vakon bízva az általuk elképzelt középosztály konzervatív ízlésében. Összevetésül: Vranitzky még csak 57 esztendős, Busek alig töltötte be az 54-et, Haider pedig mindjárt 45 éves lesz.

✻ Szónokolj hosszan a pártokrácia csődjéről, ezért nejeddel, ha nem nagyon ragaszkodik hozzá, ne alapítsatok még egy pártot, a taglétszámmal ne sokat törődj, inkább kampányszervezőid, szabód és sminkmestered kiválasztásával foglalkozz. Ne múljon el úgy tévéközvetítés, hogy utána a fél ország nem rólad beszél, még ha azt állítod is, hogy az európai csatlakozással az Alpok forrásvizeit Andalúziába szivattyúzzák majd, és az osztrák polgárnak ezentúl csak mérgezett külföldi joghurt jut az asztalára. Őszinteségedhez ne férjen kétség („Egyszerűen becsületes, egyszerűen Jörg."), vagyonod lehet, sőt legyen, de ne üzletelj, és pontosan adózz. Mutasd, hogy megállsz a magad lábán, neked nem a meggazdagodáshoz kell a politika. Családi életedben kerüld a makulát, tiszteld hites párod, de a kancellár feleségén, ha jótékonyságilag ismét megpendítené, hogy a kábítószer áldozatain segít a golfozás, nyugodtan köszörülheted a nyelved.

✻ Ne keresd az ideológiai csatateret magadnak, de ha mégis odatévedsz, ne állíts, hanem azonnal támadj és követelj. Kezdd a polgár biztonságával, s harcolj több rendőrért, szigorúbb bírákért („az életfogytiglan maradjon életfogytiglan életfogytiglan"), s az idegen bűnözők kizsuppolásáért. Jobb persze, ha be se jönnek, ezért szállj síkra azonnali bevándorlási tilalomért („amíg osztrákok lehetnek munka és lakás nélkül"). A takarékosság legyen a következő érték, melyet hittel képviselsz. Számítsd ki, hány lakást lehetett volna építeni az államadósságból, és mindjárt közöld, hogy a pazarló-bajnok állami iparért felelős főtisztviselő mekkora végkielégítést kapott, amikor nemrég menesztették. Követeld anyagi felelősségrevonását.

Amikor a gondolatszabadságról értekezel, ostorozd az állami televízió monopóliumát, és vörösözz le minden liberális lapot. Jöhetnek ezután a nyugdíjasok, a természet és a család – egyetlen témát se engedj ki a kezedből, mindig mondd, hogy ez így nem mehet tovább, s a végén ígérj jókora adócsökkentést mindenkinek.

* Ne hagyd magad beskatulyázni! Mielőtt vadliberálisnak festenének le, kelj ki az önző materializmus és a sehovátartozás ellen, a „felelős közösségi gondolkodás" érdekében. Igyekezz egyszerre magadhoz csábítani a konzervatívokat, a szabadelvűeket és a szociálisan érzőket is. Miközben lázítsz az idegenek ellen, jelentsd ki, hogy az ország „eddigi etnikai sokszínűsége közjó", amikor a társadalombiztosítást szapulod, azonnal szögezd le, hogy csak a rajta élősködő vörös-fekete hivatalnoksereg miatt teszed. Egy dologra mindamellett ügyelj: a proteszt-szavazó (legyen az az importversenytől rettegő paraszt, bürokrácia-gyötörte vállalkozó vagy ifjú munkanélküli) csak a tiéd, őt nem idegenítheted el magadtól. Érveidet igen, éleidet nem vesztheted. Ha minden jól megy, ellenfeleid szorgosan elhatárolják majd magukat tőled, kirekesztenek, ahelyett, hogy megvesztegetnének, így könnyen meggyőződhet róla boldog-boldogtalan, hogy te nem vagy azonos.

Zakóra magyar

A bécsi koalíció októberben nagyott bukott. Ugrott a kétharmad, a szocik jóval negyven, a konzervatívok a történelmi harminc százalék alatt, míg Haiderék először húsz fölött végeztek. E pillanatban majd minden negyedik felnőtt, aki szembe jön veled, nyájas olvasó, bármerre is járj Osztrákiában, a kékekre szavazott. A hajdan vörös Bécsben majd minden harmadik nagykorú ilyen: a Szabadságpárt letarolta a hagyományosan szociáldemokrata kerületeket, aratott a fiatalok és a szakképzetlenek között. Haider megcélozta a császárváros polgármesteri székét.

Itt előbb történnek a dolgok, mint magas Buda várában. Bécsben már recseg-ropog a nagykoalíció, Pesten még csak a kölcsönös *mésalliance* első tányérdobálásait élvezzük. Itt olvadozik a korporatív építmény, az otthoni szocialisták meg épp azon fáradoznak, hogy beindítsák az osztrák ötvenes éveket. Ki lesz az ugor Haider? – faggatnak mégis jártamban-keltemben Lajtán innen, Lajtán túl. Szent isten, itt tartanánk már? Semmi langyos jólét, semmi Magyar Csoda, cseberből azonnal vödörbe?

Tavaszig Jörgöt sokan Orbán Viktorban orrontották: eleinte inkább külső jegyek (fiatalság, nyíltság, kivagyiság) alapján, később pedig azért, mert jó nagy rendet tartott a pártjában, miközben vidáman táncolt az ideológiák között. Az éltesebb dagi uraságok a magyar jobboldalon szóba sem jöhetnek Haider-utánzatként, ha másért nem, szavahihetetlenségük, zavaros körmondataik, ósdi amatörizmusuk okán. Horn Gyula jobb perceiben is legföljebb az önhitt Vranitzkyt mintázza, igaz, nem esik nehezére népben-nemzetben-védővámban, no meg Marinéniben is gondolkodni.

De látni már néhány elegánsabb zakót a rózsaszín padsorokban...

Bécs, 1994. december

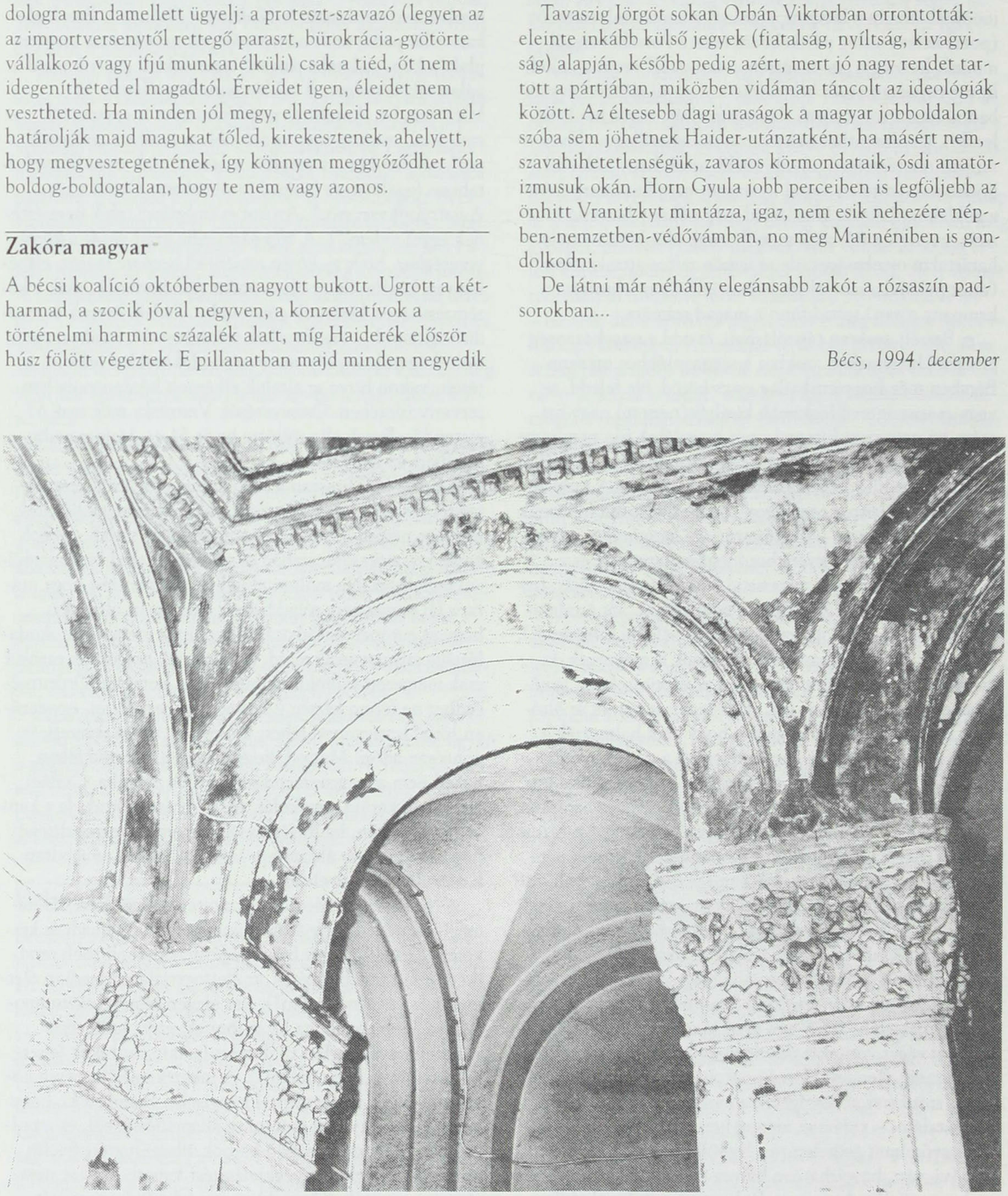

A bársonyos ellenforradalom

LENGYEL TAPASZTALATOK

ALEKSANDER SMOLAR

Az 1989-es év európai forradalmait – amint ez jelentős történelmi eseményeknél lenni szokott – a legkülönfélébb, sokszor egymással ellentétes módokon értelmezik. Beszélnek konzervatív és liberális forradalmakról. Egyesek a „felzárkózás forradalmát" látják bennük, melynek célja a fejlett, demokratikus-liberális Nyugat utánzása, mások „restauráló forradalmat", mely a múltba tekint. Sokan vélik felismerni az ellenforradalom[1] győzelmét vagy a kapitalizmus és szocializmus közti „harmadik utat". A kezdeti szakaszban felbukkantak merész, bár némileg naiv víziók is egy új rendről. Így pl. Václav Havel a modern, technikai civilizáció ellen emelte fel szavát és az ellenzékiek közösségében egy új társadalom előhírnökeit látta. Lech Walesa azzal sokkolta a franciákat, hogy 1988 decemberi franciaországi látogatása során hazája szellemi és vallásos életének rendkívüli gazdagságát szembeállította a Nyugat materializmusával. Minden ilyen elképzelés azonban már a múlté.

Néha még az is kérdéses, hogy az 1989-es eseményekre egyáltalán szabad-e a „forradalom" kifejezést alkalmazni: hiányzanak a képzeletnek szárnyakat adó víziók, az új horizontok és értékek, a politikával, gazdasággal és társadalmi élettel kapcsolatos forradalmi eszmék. Timothy Garton Ash így ír: „Az eszmék, amelyeknek az ideje most eljött, régi, megbízható, kipróbált eszmék. (Olyan új eszmék ezek, melyek idejétmúltak)."[2]

Hogy milyen nehéz a kelet-közép-európai forradalmi változások jellegét a meghatározni, erről azok a jelzők is tanúskodnak, melyekkel a „forradalom" fogalmát látjuk el és amelyek ellentmondanak a francia forradalom hagyományos felfogásának. „Bársonyos" „szelíd" „alkotmányos" „kialkudott" és „önkorlátozó" forradalomról szoktunk beszélni.

A „forradalom nélküli forradalmak" tétele onnan ered, hogy ezek a forradalmak „felülről" indultak, és nem egy tömegmozgalom vagy forradalmi terror kényszerítette ki őket. Egy másik tényező is lényeges szerepet játszott, éspedig a félelem attól, hogy a forradalom logikája, dramaturgiája, szemantikája és retorikája elszabadul. Az 1989-es év antiforradalmár forradalmárai számára a francia forradalom és a későbbi forradalmak, beleértve a bolsevikot is, nem példaképül, hanem intő jelül szolgáltak.

És mégis, ez a részleges, be nem fejezett forradalom radikális volt. Mint minden forradalom esetében, itt is egy szempillantás alatt tűnt el a szakadék uralkodók és alávetettek között. Egy radikálisan új világkép formálta át a múltat, a jövőt, az államszervezetet, az egész világot. Hát nem jogos forradalomról beszélni, amikor a hatalom legitimációs alapjai radikálisan megváltoznak, amikor a régi politikai rendszer összeomlik, amikor a gazdasági és társadalmi rendszer radikális átalakulásokon megy keresztül?

Minden különbözőség ellenére ezekben az eseményekben feltűnnek a forradalmi dinamika klasszikus jellemvonásai. Vonatkozik ez mindenekelőtt Lengyelországra. A lengyel forradalomnak voltak olyan pillanatai, amikor az nagy tömegeket mozgósított. Az 1980-81-es évek Szolidaritása egy nagykorú társadalom szinte tökéletes megszerveződése. A forradalmi dinamikát azonban a külső veszély tudata blokkolta (szerepet játszott itt az idegen csapatok bevonulásának 1956 Budapestjéről és 1968 Prágájából ismerős emléke), hogy azután 1981. december 13-án a rendkívüli állapot bevezetésével végleg megtörjön. Hosszú évek üldöztetése és téli álma után 1989-ben megkezdődött a forradalom második, aktív szakasza. Ennek gyökerei a gazdasági válságban, a társadalmi feszültségek fokozódásában, a Keleten végbement változásokban keresendők, és az uralkodó osztály ama egyre szilárdabb meggyőződésében, hogy a régi módon nem lehet tovább kormányozni – röviden a klasszikusan forradalmi helyzetben. Jaruzelski tábornok magára vállalta a kerekasztal-tárgyalások kockázatát. Egy olyan helyzetben, amikor egyik oldal sem láthatta előre a választópolgárok magatartását, a kézbentartott fejlődés egy jogi forradalomnak adta át a helyét. A tömegmozgalmak emléke, az ezen mozgalmakból kinőtt Szolidaritás-tábor ereje, a demokratikus elit színvonala és tagoltsága, legfőképp pedig az 1989 júniusi választások maguk szétzilálták a kerekasztal-tárgyalások forgatókönyvét, és szabadjára engedték a forradalmat.

A forradalmi dráma körvonalai könnyen kivehetők, felismerhetők a közismert rekvizítumok; de egy másmilyen forgatókönyvbe ágyazva, másfajta megoldások irányába mutatva. Előttünk a három főszereplő: a mérsékelt, a radikális és az ellenforradalmár. A mérsékelt hasonlít a legjobban történelmi elődeire. A radikális ma a mérsékelttől jobbra áll. Ez a pozíció önként adódik abból, hogy az ancien régime baloldalinak definiálja magát, de következik e forradalom logikájából is, mely zászlajára a függetlenségért, szabadságért, tulajdonért, a mindenható állammal szembeni védelemért folytatott harc jelszavait tűzi, és nem az egyenlőség vagy az erős állam követeléseit. Az ellenforradalmárnak a neojakobinus vagy bolsevista történelmi forgatókönyvekben óriási, szinte démoni szerep jut. A posztkommunista világban azonban szerény, mondhatni szürke figura ő. Válasszunk hát mi is egy ennek megfelelően szá-

Az írás eredetileg a *Transit* 1994/8-as számában jelent meg.

raz nevet, és beszéljünk a régi-újakról (az angolban találóan old-timers – newcomers a nevük).

E három szerep elemzésénél az egyes táborok belső sokszínűségétől eltekintek. A pártokat és a hagyományos ideológiai irányzatokat nem nevezem nevükön, mert az általam bemutatott választóvonalak a valóságban nem pontosan a politikai táborok között húzódnak.

A mérsékeltek

A mérsékeltek szemében – ehhez a csoporthoz a lengyel politikai élet olyan kiemelkedő személyiségei tartoznak, mint Bronislaw Geremek, Tadeusz Mazowiecki, Jacek Kuron és Adam Michnik – a nemzeti és politikai forradalom 1989-ben lezárult. Az állam képviselői és a *Szolidaritás*ra támaszkodó ellenzék közti kerekasztal-tárgyalások eredményeként és az 1989 június 4-i választásokon született ellenzéki győzelem hatására megalakult az 1945 utáni időszak első nem kommunista kormánya. Lengyelország visszaszerezte függetlenségét, állami szuverenitását.

A nemzet számára életbevágóan fontos volt, hogy radikális politikai, gazdasági és társadalmi változások menjenek végbe, és visszahelyezzék jogaikba az egyén és az állam közötti közvetítő intézményeket.[3] E célok nem valósíthatók meg forradalmi módon, hideg vagy forró polgárháborúban. Ezekhez békére van szükség, szívós napi munkára, a múlt fájó sebeinek begyógyítására.

Ez a forradalomellenes álláspont számos előfeltételen nyugszik. Benne van az a meggyőződés, hogy a XX. században egy forradalom csak pusztulást, megosztottságot és gyűlöletet eredményezhet, és ellentmond a demokratikus kultúrának. Adam Michnik azt mondta Václav Havellel folytatott beszélgetésében, hogy „a forradalom mindig diszkriminál – a politikai ellenfelekkel vagy a régi rendszer képviselőivel szemben", és aggodalmát fejezte ki az akkor még csehszlovák elnök „be nem fejezett forradalom" elképzelésével kapcsolatban: ez a gondolat véleménye szerint nagyon közel kerül az új rendszerbe való átmenet radikalizálásának követelményéhez.[4]

Amikor 1991-92-ben a végrehajtó hatalom rövid időre a radikálisok kezébe került, nem Adam Michnik volt az egyetlen, aki óvott a forradalmi dinamikától. „Ez a mi jakobinus időszakunk. Az emberek először a király fejét követelik. Azután a környezetéét. És végül fellépnek mindenki ellen, aki felemeli hangját a megtorlással szemben. Ez olyan út, amelynek nincs vége. Ha százat megbüntetnek, még mindig találni ezer hasonlót."[5] Ugyanő így beszélt lidérces álmáról: „Lehet, hogy minden kommunistánkat Szibériába küldjük. És milyen rendszerünk lesz azután? Egy kommunisták nélküli kommunizmus."[6] A mérsékeltek a posztszocialista átmenet radikális felfogásában gyakran a kommunizmus vagy bolsevizmus egyik válfaját látják, még akkor is, ha azt jobboldaliak képviselik.[7]

A demokráciát inkább a radikális jobboldaltól, semmint a posztkommunistáktól féltik. Lengyelországban a jobboldali radikálisok vonakodtak az állam és egyház szétválasztásától, s ez a veszély érzetét keltette a társadalomnak abban a részében, mely egy modern, liberális-demokratikus állam mellett szállt síkra. A mérsékelteknek az a meggyőződése, hogy az ellenség a jobboldalon található, szükségszerűen kihatott a politikai spektrum másik pólusával kapcsolatos álláspontjukra, a posztkommunista baloldalt is beleértve.

A mérsékeltek forradalomellenes beállítottsága abban is megmutatkozik, ahogy a demokráciába való átmenetet értékelik. A kommunisták önként mondtak le a hatalomról, miután a kerekasztalnál egy olyan megállapodás született, mely kötötte mindkét tárgyalófelet. Miért kellene ezt a megállapodást most felrúgni? Lehet-e egy új, demokratikus rendszert szerződésszegésre alapozni? Miért kínáljunk a népnek egy forradalmi színjátékot, amikor a szabadság békés úton, törés nélkül is elérhető? Ha a legitimitási elvvel való szakítás definíció szerint forradalmi tett, akkor – szemben Csehszlovákiával, a volt NDK-val, Bulgáriával, Romániával és Albániával – Lengyelországban és Magyarországon nem volt forradalom. A kommunisták önként leköszöntek, a változás felülről ment végbe – még akkor is, ha ez a nép ellenállásának, a gazdaság siralmas állapotának és a pártállam összeomlásának a következménye volt.

Hogy a forradalomnak nincs örömünnepe, hogy nincs világos határvonal a régi és az új rend között,– mindennek elég súlyos ára van: ám erről a mérsékelteknek jóformán szavuk sem volt. A ritka kivételek egyike Bronislaw Geremek: „Hogy a kommunista hatalom fejezetét lezárhassuk, elengedhetetlen, hogy tisztán és jól láthatóan pontot tegyünk a végére(...). Ez a lezárás lehet szimbolikus, mégis rendkívüli mértékben befolyásolja a múlttal kapcsolatos gondolatainkat és a jövőre vonatkozó terveinket. Mi ezt a pontot nem tettük ki, és nem vagyok biztos benne, hogy jól cselekedtünk. (....) Túl a fordulat szükségességén, a méltányosság, az igazságba vetett bizalom kérdésére is választ kell adni." Így folytatja: „Lehet-e a polgárok képzelőerejét a felejtésre való felszólítással felkelteni? Nem. A politikus általában azzal ragadja meg a polgárok fantáziáját, hogy felidézi emlékeiket."[8]

Ami a múlthoz való viszonyt illeti, a mérsékeltek eziránt kevés érdeklődést mutatnak; tekintetüket a jövőre függesztik. Az emlékezés, a múlt, a nemzeti identitás sokkal kevésbé foglalkoztatja őket. Szerintük a társadalmat a nagy kihívások fogják össze: a demokrácia , a szabad piacgazdaság és a „visszatérés Európába". Csak a jövő hozhat megoldást a múlt kínzó bajaira, irthatja ki a múlt örökségét.

1989 szeptember 12-i beszédében Tadeusz Mazowiecki, az újonnan kinevezett miniszterelnök a következő szavakat használta: „Egy vastag vonallal le kell zárnunk a múltat". Ezzel azt akarta mondani, hogy a kormányt és az állampolgárokat kizárólag aszerint szabad megítélni, hogy mit tesznek ma és a jövőben. A záróaktus metaforája azonban a Mazowiecki-ellenesek propagandájának és a mérsékeltek magatartásának hatására teljesen új jelentést kapott. A múlt figyelmen kívül hagyásának, a felelősség és a jog kérdései negligálásának a jelképe lett.

A mérsékeltek véleménye szerint demokrácia csak demokratikus módszerekkel építhető, szabad piacgazdaság csak a szabad piac játékszabályainak betartásával, és jogállam csak a törvényes előírásokhoz való szigorú igazodással.

Olyan rendkívüli intézkedések, mint a tisztogatás a mérsékelteknél számba se jöhetnek. Az állami kulcspozícióban lévők csak demokratikus választások vagy a szakmai hozzáértésüket mérlegelő eseti döntések kapcsán veszíthetik el állásukat. Csak kivételes esetben szabad ilyen döntést erkölcsi megfontolásokra alapozni. E meggyőződés mögött a kollektív felelősség elvének és a törvények visszamenőleges hatályának az elvetése áll. Pragmatikus megfontolások is szerepet játszanak: az új demokratikus veze-

tésnek nem áll rendelkezésére megfelelő szakembergárda: a régi káderekre kell támaszkodnia.

Erős ellenérzést váltott ki a közvéleményből az úgynevezett „nomenklatúra privatizáció". Az 1989 előtti utolsó kormány törvényi rendelkezései számos vele szoros kapcsolatban álló személy gyors meggazdagodását tették lehetővé. Természetesen a mérsékeltek amellett vannak, hogy az állami vagyonnak a nomenklatúra tagjai számára történő törvénytelen privatizálását üldözzék. Ugyanakkor nem kívánnak beavatkozni az ilyen tulajdonátadásba, ha az törvényes keretek között zajlott, még akkor sem, ha az a társadalom erkölcsi érzékét sérti. Pragmatikus okokból is szükséges, hogy a régi rendszer embereit a demokráciához kapcsolják és nomenklaturistákból kapitalistákká változtassák őket. Az országnak szüksége van minden szakképzett és dinamikus személyre. A nomenklatúra tagjai bizonyos területeken gyakran egyedüli letéteményesei voltak a szakértelemnek. Külföldre utazhattak, idegen nyelveket beszéltek, kapcsolataik voltak a pénzvilággal és a külföldi üzleti körökkel. Elsajátították a vállalatvezetés korszerű módszereit és megismerkedtek a modern technológiákkal.

Különösen kényes kérdés ezért az átvilágítás, vagy „kommunistátlanítás", tehát azon személyek hivatalukból való eltávolítása, akik a múltban kompromittálták magukat. Két csoportról van itt szó: a nomenklatúra tagjairól, akik magas pozíciót töltöttek be a politikai és az elnyomó testületekben, valamint a politikai rendőrséggel együttműködőkről.

A mérsékeltek mindkét esetben a kivételes törvények és mindenfajta diszkrimináció ellen voltak. Meg voltak győződve róla, hogy a kollektív felelősség elvének alkalmazása, egyes személyek megbüntetése pusztán amiatt, hogy egy bizonyos intézménynek – mint a kommunista párt, a titkosrendőrség vagy a nomenklatúra – a tagjai voltak, nem hozható összhangba a jogállamiság elvével. Egy civilizált államban normális bírósági eljárás híján senkit sem lehet megfosztani állampolgári jogaitól.

Ha az állambiztonsági szervek által felfektetett aktákalapján próbáljuk az emberek múltbeli magatartását megítélni, akkor – így a mérsékeltek egy további érve – besétálunk a korábbi rendőrség utcájába. Ő dönt majd a politikai és szellemi elit sorsáról. A dokumentumokat könnyen manipulálhatták, mert provokálni akartak velük, de szó lehet egyszerűen valamely tisztviselő túlbuzgóságáról is. A titkosrendőrség alkalmazottai gyakran nyitottak aktát olyan személyekről, akik nem is tudtak róla, hogy bekerültek az informátorok közé. Ezekből a dokumentumokból az sem derül ki, ki volt az, aki pénzért, privilégiumokért aktív besúgói tevékenységre vállalkozott, és ki, aki megfélemlítés áldozata lett. Sokan nem tettek egyebet, mint aláírtak egy papírt, és erről esetleg illegalitásbeli társaikat is értesítették.

Paradox módon a rendőrségi akták pont azokra nem derítenek fényt, akik a régi rendszert a leghűségesebben szolgálták. Ha az igazság érdekében a rendőrségi jelentésekre támaszkodnánk, akkor ezzel nem az elkövetőt, hanem az áldozatot büntetnénk – a végrehajtókat azok helyett, akik a parancsot adták.

Érthető okokból a politikai rendőrség leginkább az ellenállás tagjai iránt mutatott érdeklődést. Igyekezett körükből együttműködőket toborozni, és belőlük kompromittáló megnyilatkozásokat kicsikarni. Ezért egy tisztogatási akciónak inkább a régi rendszer ellenfelei esnek áldozatul, semmint a nomenklatúra, a párttagok vagy a rendőrök. A forradalom felfalja a gyermekeit, és felgyorsítja az elitcserét. A mai radikálisok között a mérsékeltek sok olyan személyt is felismerni vélnek, akik csak az utolsó pillanatban csatlakoztak a forradalomhoz, és most óvatosságuk, hogy ne mondjam, gyávaságuk emlékét próbálják eltörölni azzal, hogy megsemmisítik az antitotalitárius ellenzéket. Akik lapultak, most bosszút állnak saját megaláztatásukért – ilyen véleményekkel is találkozni Varsóban, Prágában, Szófiában és másutt.

Hogy miként kell megoldani a bűnrészesség és felelősség problémáját, azt a mérsékeltek körében nem csupán az a pragmatikus meggyőződés diktálja, hogy a közvéleményt a jövő felé kell fordítani. A szovjet szocializmus nemcsak az uralkodókat, a végrehajtókat, a privilegizáltakat rontotta meg. Korrumpálta az áldozatokat is. Olyan személyiséget hozott létre, melyet Alexander Zinovjev *homo sovieticus*nak nevezett.[9] E típusnak semmi köze nem volt az idealizált „szocialista emberhez", ahogy azt a XIX. század szocialistái és a kommunisták első generációja oly himnikusan eldalolták. A *homo sovieticus* olyan lény, akit a diktatúra körülményei formáltak, megnyomorított ember, aki semmilyen kezdeményezésre nem képes, és aláveti magát a felsőbbség által diktált körülményeknek és elvárásoknak.

A kérdés, hogy a *homo societicus* valóban létezik-e a poszt-szovjet világban, heves viták tárgya. A szovjet rendszer kétségtelenül nem csupán erőszakkal tartotta fenn magát. Fennmaradásához hozzájárult a társadalom kiürülése is. Megindító szavakat írt erről Václav Havel: „Ami a társadalommal történt, az a legrosszabb félelmeinket is felülmúlja.... Minden elképzelhető emberi bűn szemmel látható, hatalmas robbanásának vagyunk a tanúi." Havel felsorolja őket: kriminalitás, nemzetiségek közti gyűlölet, bizalmatlanság, fajgyűlölet, még a fasizmus bizonyos jelei is; demagógia, intrika, szándékos hazugság, politikai machinációk, kíméletlen harc a partikuláris érdekekért, hatalomvágy, zabolátlan becsvágy, fanatizmus annak minden lehetséges formájában, a rablás új, eddig ismeretlen formái, különféle maffiaszervezetek felbukkanása; a tolerancia, a megértés, a mérséklet és értelem hiánya.[10] A társadalomnak ebből az állapotából a mérsékeltek azt a következtetést vonták le, hogy a bűn és a felelősség kérdését óvatosan kell megközelíteni. „Mi mindannyian – mondja Adam Michnik –, még legjobbjaink is, akik valóban sokat tettek a kommunista rendszer összeomlásáért, ennek a kornak a gyermekei vagyunk. Ha most elkezdjük egymást „kommunistátlanítani", akkor a végén már nem arról fogunk beszélni, hogy mit tegyünk a munkanélküliséggel, hogyan nyerjük meg az embereket a nehéz politikai döntéseknek, hogyan szervezzük az oktatási rendszert, hanem megpróbáljuk ebben a drámai helyzetben egymást túllicitálva kideríteni, hogy melyikünk volt a nagyobb disznó."[11]

Meg kell büntetni mindenkit, aki bizonyíthatóan bűncselekményt követett el. Ezzel azonban – mondják a mérsékeltek – még nem számoltuk fel a régi rendszer örökségét. Nem azzal szabadulunk meg kommunizmusunktól, hogy kollektív agressziónkat bűnbakokra irányítjuk. Gogolt átigazítva (aki a rabszolgalétről beszélt) cseppről cseppre kell kipréselnünk magunkból a szovjet embert. Elszánásra van szükség, és ami a legfontosabb, az egész nemzet demokratikus átnevelésére. Ennek feltétele a demokrácia, a sza-

bad piac, az állam funkcióinak korlátozása, nyitott társadalom, és az, hogy mindenki vegye a kezébe saját sorsának alakítását. Egyáltalán nem biztos, hogy a nomenklatúra tagjai rosszabbul fognak alkalmazkodni a szabadság állapotához mint a volt ellenzék. Nem a múltbeli heroizmus vagy opportunizmus a döntő tényező: sokkal inkább a nyitottság, a dinamikus személyiség, a szakmai jártasság és a bizonytalan helyzetekben való tájékozódás képessége az, amire szükség van.

A radikálisok

A radikálisok számára a kommunista múlttal való leszámolás a demokratikus állam és a szabad piacgazdaság megteremtésének előfeltétele. Az átmenetnek gyorsan kell végbemennie, hogy igazságot tegyünk, és azért, hogy a nemzet morális tartását és történelmi öntudatát helyre lehessen állítani, valamint garantálni lehessen az állam biztonságát és az 1989-ben bevezetett reformokat.

A radikálisok szemében Lengyelország 1944 és 1989 között megszállt ország volt, melyet egy idegen hatalom ügynökei igazgattak. Ezek az ügynökök fizikai és lelki terrorral vagy korrupcióval rabszolgasorba süllyesztették a társadalmat. Az idegen megszálló hatalom számíthatott a lengyel kollaboránsokra. A nemzet azonban alapjában véve szeplőtlen maradt, és ellenállt a kommunizmus fenyegetéseinek és kísértéseinek. E történelmi tabló szerint a nemzet nem empirikus, változó valóság, hanem egy ideál, mely érintetlen marad az evilági nyavalyáktól. Bírálói az ideális nemzetnek ezt a mítoszát a munkásosztályról szóló kapcsolatos marxista mítoszhoz hasonlítják.[12]

A kommunizmus maradványai a radikálisok számára belső és külső veszélyek forrásai. A lengyel kommunizmus szorosan kapcsolódott és kapcsolódik a volt Szovjetunió és a mai Oroszország imperialista strukturáihoz. A szovjet birodalom szétesése és a folyamatos változások ellenére az évtizedek során létrehozott kötődések nem lazultak. Csupán átváltoztak részben titkos, maffiaszerű kapcsolatokká, melyek bármely pillanatban semmissé tehetik a demokratikus változásokat és az állam függetlenségét.

A radikálisok a *Szolidaritás* és követői sorában támadt nézeteltérések kezdete óta fenyegetésnek érezték, hogy volt kommunisták hatalmi pozíciókat töltenek be a gazdasági és politikai szférában, valamint a tömegtájékoztatás ellenőrzésében. Szerintük a régi rendszer tisztségviselőinek túlélését a „vörösök" és a „rózsaszínek" közti kerekasztal-megállapodás tette lehetővé. Az utóbbin a *Szolidaritás*nak a tárgyalásokat irányító mérsékelt szárnyát értik.

A kerekasztal-tárgyalásokon alakult ki az a helyzet, hogy nem érhettük meg a kommunizmus egyszersmindenkori bukását, csupán a válságát, hogy még mindig a kommunizmus egy előrehaladott fázisában leledzünk éppúgy, mint 1956-ban. Ez a véleménye Jan Olszewskinek a volt miniszterelnöknek, a radikális blokk egyik vezetőjének. A mai lengyel államot a Lengyel Népköztársaság utánnyomásának tekinti, nem pedig független, demokratikus, a szabad piacgazdaságra orientált országnak.[13] Az Olszewski kormány bukása után állítólag ezekkel a szavakkal búcsúzott Antoni Macierewicz belügyminisztériumi kollégáitól: „Gondoljanak arra uraim, hogy négy hónapig élt a szabad Lengyelország."[14] A mérsékeltek visszatérése a hatalomba ebből a perspektívából Lengyelország felszabadításának a megszakadását jelenti.

A radikálisok forradalmi öntudatát igen jó példázza egyik fiatalabb képviselőjük: „Nagyra értékelem a kormány filozófiáját: tárd fel a teljes igazságot, hogy borítson el mindent a tisztítótűz. Azután mindent elölről kezdhetünk."[15] Minthogy nem volt egyértelmű szakítás a múlttal, és nem számoltak le soha a régi establishmenttel, az utolsó három-négy évet a radikálisok sötét színekkel festik le: a kommunisták húznak hasznot a demokráciából és a piacgazdaságból; ők uralják az államigazgatást, és kulcspozíciókat birtokolnak a hadseregben, a rendőrségnél és a gazdaságban. Könnyedén váltották át kollektív hatalmi monopóliumukat egyéni tulajdonjogokká. Akinek nincs kapcsolata a nomenklatúrával, annak nincs erre lehetősége. Egy közismert radikális szavaival: „Ha összeállítjuk a száz leggazdagabb lengyel listáját, kiderül, hogy közülük sokan magas pozíciókat töltöttek be a kommunista rendszerben. Mondjuk ki nyíltan: a kerekasztal-tárgyalás a poszt-*Szolidaritás* és a poszt-kommunizmus násza volt, és ebből a nászból származnak az efféle fattyak."[16]

Csak a múlt radikális kiirtása akadályozhatja meg a radikálisok szemében a kommunizmus és a kapitalizmus, a demokrácia és a posztkommunista maffia közti kóros összefonódást. Ezért van szükség az olyan jelszavakra, mint „gyorsítás", „beteljesítés", a forradalom „második szakasza".

A határozott dekommunizálás gyakorlati érveihez a radikálisok egy erkölcsi érvet is hozzáfűznek: hogy leszámoljunk a múlttal és nemzedékek tapasztalatainak értelmet adjunk, helyre kell állítani az erkölcsi világrendet, és világos határvonalat kell húzni igaz és hamis, jó és rossz között. Jan Olszewski szerint „nem építhetünk fel új Lengyelországot, ha nem újítjuk meg az ország erkölcsi alapzatát (....). Egy szabad nemzetet, egy független államot nem igazgathatnak olyan emberek, akik még mindig a múlt foglyai."

A múlt erkölcsi és jogi feldolgozása a radikálisoknak politikai szempontból is fontos. A változások csak akkor lesznek legitimek, ha a közvéleményt meg lehet győzni róla, hogy igazság tevődött. Egyébként fennáll a veszély, hogy a demokráciát és piacgazdaságot elvetik, és a kommunizmus iránti nosztalgia válik uralkodóvá. Ez az értékelés szorosan kapcsolódik ahhoz a meggyőződéshez, hogy az átmenetért nagy árat kell fizetni: magas a munkanélküliségi ráta, csökken az életszínvonal, drasztikusan nőnek a társadalmi egyenlőtlenségek, emberek millióinak létfenntartása válik bizonytalanná.

Vajon lehet-e az emberek szívét és agyát megnyerni, áldozathozatalra késztetni pusztán a „szabad piac", a „demokrácia", a „pluralizmus" vagy „Európa" jelszavainak ismételgetésével? Ha nem tudunk támogatásra lelni, nem kell-e attól félnünk, hogy a reformok folytatásának az marad az egyetlen lehetősége, hogy ilyen vagy olyan formában tekintélyuralmi rendszert vezetünk be? Lehetséges-e, hogy az emberi jogok és a demokrácia szószólói - akiknek a mérsékeltek büszkén vallják magukat – cinizmusból vagy kényszerből a diktatúrának készítik elő a talajt, amennyiben az értelem és az igazságosság iránti emberi vágyat figyelmen kívül hagyják? Ily módon fordítják vissza a radikálisok a mérsékeltekre az őellenük felhozott vádakat.

Meg vannak győződve róla, hogy ők képviselik a *Szolidaritás* hagyományát, azét a szakszervezetét, amely 1980-81-ben a békés lengyel forradalmat kitalálta, és meg is

valósította. 1989-et követően számos szakszervezeti aktivista megszakította kapcsolatát szellemi szövetségeseivel, olyanokkal, akik az elmúlt évtizedekben fontos szerepet játszottak az ellenállásban mint Mazowiecki, Geremek, Kuron vagy Michnik; egyúttal egyre jobban eltávolodtak a nyolcvanas évek illegalitásának mérsékelt vezetőitől, Wladyslaw Frasyniuktól és Zbigniew Bujaktól. A szakszervezet még történelmi vezetőjéhez, Lech Walesához fűződő kapcsolatait is meglazította. 1993 júliusában a választások előtti országos szakszervezeti napon a küldöttek nem akarták megadni Walesának a jogot, hogy felszólaljon a gyűlésen.

A radikálisok nem rendelkeznek egykori harcostársaik presztizsével, és nyilvános felszólalásaikon mindenekelőtt a kiábrándult szakszervezeti funkcionárius gondjainak adnak hangot. Egy olyan időszakban, amikor az – egyébként a *Szolidaritás*ból alakult – kormányt nehéz volt gazdasági és társadalmi engedményekre szorítani, amikor a korábban ismeretlen munkanélküliség elérte a munkaképes korú lakosság 15 %-át, amikor csökkent a termelés és az életszínvonal, a szakszervezet a hangsúlyt olyan témákra helyezte, mint az erkölcs, a jog és a politika. Vezető testülete elfogadott egy határozatot, amely általános tisztogatást rendelt el a szakszervezeti funkcionáriusok körében. Ez a 15000 helyi üzemi tanács tagjaira is kiterjedt volna.[17] Az akciót soha nem hajtották végre, mert a belügyminisztérium megtagadta a közreműködést.

A radikálisok hevesen tagadják a jogállam lehetőségét posztkommunista körülmények között. Az ő szemükben azok, akik az érvényes törvények feltétel nélküli betartása mellett érvelnek, egy korrumpálódott, a régi rendszertől örökölt jogot védenek. Itt nem egyes törvényi rendelkezésekre gondolnak, hanem a jogállamiság elvére. A régi rendszer funkciója nem abban állt, hogy az egyének, csoportok, kisebbségek jogait védje az állammal szemben, hanem épp fordítva: az állami erőszak intézményesítésében az egyénnel és a társadalommal szemben. A jogállam ilyen felfogása a jogot csak nevetségessé teszi, és a nihilizmusnak nyit teret.[18]

A radikálisok ezért készek az átmenet időszakában rendkívüli törvényi rendelkezéseket bevezetni. Jan Olszewski, aki a hatvanas évektől fogva politikai perek ismert védőügyvédje volt, modellként a kommunisták eljárását hozza fel. A második világháború után a kommunisták bizonyos törvényi rendelkezéseket nem tekintettek érvényesnek – bár formailag nem függesztették fel őket –, mert azok nem voltak összeegyeztethetők az új rendszer alapelveivel. „Nem csinálok titkot abbéli meggyőződésemből, hogy fordított irányban valami hasonlóra lenne most is szükség, legalábbis azon rendelkezések tekintetében, melyek mélyen a kommunista rendszer lényegében gyökereznek."[19]

1992-ben a radikálisoknak módjuk volt hat hónapra Olszewski vezetésével a kezükbe venni a kormányzást. Hamar kiderült, milyen nehéz a radikális fordulat elképzeléseit tettekre váltani. Az a mód, ahogy megpróbálták a legfelső állami szervekben a tisztogatást végrehajtani, kompromittálta magának a tisztogatásnak a fogalmát, és az Olszewski kabinet bukásához vezetett.

Lengyelországban, amelynek a legjelentősebb ellenzéki hagyományai vannak a volt keleti blokk országai között, és fejlett független elittel rendelkezik, számos későbbi kormánytag neve szerepelt a volt titkosrendőrség ügynöklistáin. Közéjük tartozott az államelnöktől a kabinet több tagján és azok legbensőbb munkatársain keresztül a szejm elnökéig és képviselőiig sok mindenki. Ily módon a radikális utópia a múlt feldolgozásának torzképévé vált.

A „régi-újak"

Amikor azokról beszélek akik ilyen vagy olyan formában kötődnek a régi rendhez, két csoportot szándékosan kihagyok: azokat a keveseket, akik még mindig nosztalgiával gondolnak a múltra, és azt a népesebb csoportot, akik átálltak a „másik oldalra", és a múlttal és jövővel kapcsolatosan a radikálisok vagy még inkább a mérsékeltek nézeteit tették magukévá. Azokra kívánok szorítkozni, akik nem tagadják meg a népköztársaság örökségét, és mégis helyet keresnek maguknak a demokratikus Lengyelországban. Ellenfeleik általában posztkommunistáknak nevezik őket. Ők maguk szívesebben nevezik magukat szociáldemokratáknak, és legnagyobb pártjuk is ezt a nevet vette fel. Minthogy mindkét megjelölés – negatív vagy pozitív – érzelmi töltésű, ezért választottam a semleges „régi-újak" elnevezést, mert ez világosan mutatja gyökereiket éppúgy, mint azt a politikai újjászületést, amely még nem is olyan régen elképzelhetetlen lett volna.[20]

A Lengyel Népköztársaság története a megújult régiek előadásában tele van finom részletekkel. Ma mindenkit a második világháború után előállt geopolitikai helyzetre és a Nyugat felelősségére emlékeztetnek. „A múlt megosztó tényezői" – mondta a „Demokratikus Baloldali Liga" (SLD) egyik vezető ideológusa – elsősorban a nemzetközi helyzet következményei voltak, melynek keretein belül az akkor uralkodó baloldaliak megpróbáltak a lengyel fejlődés számára kedvező feltételeket kicsikarni. Mindezt a hidegháború és a két részre osztott világban versengő szuperhatalmak árnyékában.[21] A régi rendszer követői általában megszépítik a kommunizmus ideológiai, forradalmi és totalitárius vonásait, és azt a tényt, hogy mindezt az idegen hatalom kényszerítette ránk; ezzel szemben saját magukat a nemzeti érdekek védelmezőiként festik le.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a posztkommunista politikusok és értelmiségiek el akarnák hallgatni az elmúlt évtizedek bűneit, jogtalanságait. Élesen kritizálják a „sztálinizmust", szánakoznak a „hadbíráskodás" áldozatainak sorsa felett, de a kellemetlen dolgokat inkább csak mellesleg, rövid betoldásokban említik, és csak a vívmányokról az egykori kormánynak a nemzet érdekében tett lépéseiről emlékeznek meg. Újra és újra visszatérnek a Keleten elvesztett területekért Németország rovására Potsdamban kapott kárpótlás ügyére, dicsőítik a társadalmi igazságosságot, az iparosítást, az urbanizációt, Varsó újjáépítését, az oktatás és az egészségügy kiépítését, a tömegek kulturális felemelkedését stb. Bár elismerik, hogy sok minden rossz volt, és nem támogatnak semmiféle visszatérést a „szocialista gazdasághoz" vagy a „reális szocializmushoz", nyíltan hangoztatják, hogy ennek a „haladásnak" semmi köze nincs a nemzet idegen hatalom általi leigázásához, az erőszakhoz, a rossz hatékonysághoz, a pazarláshoz stb. Más szavakkal: úgy tesznek, mintha a szocializmus vívmányai megőrizhetők vagy helyreállíthatók lennének anélkül, hogy cserébe bizonyos kel-

lemetlenségeket is el kellene fogadnunk. Jó okkal kerülik, hogy összehasonlítást tegyenek Lengyelország és azon nyugat-európai országok között, melyek a második világháború után Lengyelországgal azonos helyzetben voltak (pl. Spanyolország).

A régi-újak nem vitatják, hogy a népköztársaságot erőszakkal kényszerítették rá az országra. De az nemcsak erőszakra támaszkodott. A szocializmus gyökereket eresztett a társadalomban, növekvő számú támogatóra tett szert, különösen a szegény falusi népesség és a gyári munkások körében. A népköztársaság szószólói azt állítják, hogy a társadalom korántsem volt annyira megosztott és konfliktusoktól szabdalt, mint ahogy azt az emigránsok és az ellenzék beállítják; ez legfeljebb marginális társadalmi csoportokra igaz, bármennyire nemes szándékúak és bátrak is azok. Aleksander Kwasniewski szerint a népköztársaságba „beletartozott az egész társadalom, az oktatásban részesülők éppúgy, mint a munkát vállalók, és a túlnyomó többségük ma is büszke lehet erre."[22]

Ehhez a felfogáshoz a felelősség egy sajátos elképzelése csatlakozik: valamennyien felelősek vagyunk azért, ami történt, a jóért éppúgy, mint a rosszért. A megújult régiek természetesen amellett vannak, hogy a bűnözőket, akiknek a vétkessége kétséget kizáróan megállapítható, büntessék meg. Egyébként elleneznek minden olyan intézkedést, melynek célja, hogy a polgárok valamely csoportját a múltja miatt büntessék vagy hátrányos helyzetbe hozzák. A múltat békén kell hagyni – mondják. Egy erkölcsi „nullamegoldást" támogatnak. Még a titkosrendőrség ügynökeit is védelmükbe veszik, mondván hogy korábbi tevékenységük az állam egyfajta szolgálata volt, és ez nem képezheti alapját törvényes eljárásnak. Megpróbálják az állambiztonsági szolgálat veteránjainak privilégiumait visszaállítani, egyúttal megnyirbálni az ellenállási mozgalom veteránjainak juttatásait.

A megújult régiek professzionalizálják a múlt feldolgozását. Véleményük szerint ezt a feladatot legjobb lenne a történészekre hagyni, mert ők rendelkeznek a megfelelő szakmai kompetenciával. Ez megakadályozná, hogy a tényeket politikai megfontolásból manipulálják, és hogy a múlt bonyolult problémáit történetietlenül kezeljék. A felelősség problémáját egyénileg kell feldolgozni. „Mindenkinek meg kell ezt tennie, aki a lelkiismeretét tisztába akarja tenni, mert nem igaz, hogy a népköztársaságot kisszámú uralkodó hozta létre a társadalom egységes, hősies ellenállása dacára."[23] Az erkölcsi kérdések így átváltoznak az érintettek személyes problémájává. Minthogy bizonyos mértékig mindannyian felelősök vagyunk – legalábbis Kwasniewski beállítása szerint –, senki nem jogosult „az első követ vetni". Továbbá ha valamilyen módon mindenki bűnös, akkor vannak-e igazán bűnösök?

Még az 1989-es év változásait is másként értelmezik a megújult régiek, mint a mérsékeltek vagy a radikálisok. Minduntalan a hatalomról való önkéntes lemondásukat emlegetik, valamint a demokrácia születésében betöltött szerepüket. Természetesen nem tagadják a *Szolidaritás* érdemeit; a hangsúlyt azonban a „párt reformista szárnya", vagyis a saját blokkjuk hozzájárulására helyezik.[24]

A lengyel történelemnek a régi-újak szerinti értelmezésében Tocqueville-re ismerhetünk. Szerinte a francia forradalom csak kiélezett, elmélyített olyan tendenciákat, melyek az abszolutista Franciaországban már 1789 előtt felismerhetők voltak: a régi rendszer társadalmi és intézményi alapjainak szétzúzása, a társadalom alávetése az államnak, és az állam széleskörű centralizálása. E tendenciák jelentették Tocqueville szerint a valóságos forradalmat, amit később a jakobinusok, majd Napóleon csak folytattak. A posztkommunista értelmezés szerint 1989 eredménye is csupán az, hogy a korábban beindított folyamatokat felgyorsította, megerősítette. Voltak természetesen bizonyos akadályok, melyek a népköztársaság demokratikus és piacgazdasági átalakításának útjában álltak. Kézenfekvő ugyanakkor, hogy a nyolcvanas évek jelentősen különböznek a hatvanas és hetvenes évektől, és hogy a „sztálinizmus" időszakát, tehát a kommunizmus doktriner és terrorisztikus fázisát egy szakadék választja el az 1956 utáni fejleményektől.

A régi-újak unos-untalan a *Szolidaritás* szemére hányják, hogy megszegte a kerekasztalnál kötött egyezményt azzal, hogy közvetlenül magához ragadta a hatalmat. Józef Oleksy szerint, aki időközben a szejm elnöke lett, a *Szolidaritás*-blokk „megszegte a kerekasztalnál kötött megállapodást. Az ott megszövegezett szerződés értelmében a lengyel kommunista pártnak még négy évig hatalmon kellett volna maradnia. A *Szolidaritás* ez alatt az idő alatt az államra gyakorolt befolyását mint ellenzék fejthette volna ki, és készült volna a kormányzás átvételére."[25]

Közismert, hogy az 1989. június 4-i választások és a szédítő gyorsaságú külföldi események voltak azok, melyek az eredeti forgatókönyvet teljességgel elavulttá tették. Mégis még ma is szemrehányást tesznek a *Szolidaritás*nak, hogy az átalakulás folyamatosságát megszakította, és ezzel az egyezményt megszegte[26] – egy olyan időszakban, amikor a hidegháború végeztével és a szovjet birodalom széthullásával államok tucatjaiban mélyreható, forradalmi változásoknak voltunk tanúi.

Az 1989-1993-as időszak minősítése a megújult régiek körében nem egyértelmű. Egyesek közülük valami eredendően pozitívat látnak benne, még akkor is, ha a gazdaságpolitikában követett „doktriner liberalizmus" és a vezető csoportoknak a kormányzási feladatokra való felkészületlensége miatt sok hibát vétettek. Az SLD szóvivője, aki korábban radikális baloldali programot képviselt, a következő szavakkal írta le a baloldali kormány feladatait az 1993. szeptember 19-i választási győzelmük után: „Nincs visszaút (...) Senki nem merné a magánkézben lévő tulajdont államosítani. Senki nem merné az átalakulás költségeit egyszerűen leírni. Az egyetlen dolog, amit tehetünk, hogy jobban kormányzunk, mint a *Szolidaritás*-kormány. Jobban, vagyis nagyobb szociális érzékenységgel."[27]

A régi-újak táborának más tagjai a közelmúltat sokkal sötétebb színekben látják. Vívmányairól – a visszaszerzett függetlenségről, a különféle szabadságjogokról, a demokratikus intézmények jogaikba való visszahelyezéséről, a világra való nyitásról stb.– hallani sem akarnak. Az 1989-93-as éveket elsősorban restaurációs kísérletnek látják. Mint a történelem valamennyi restaurációs kísérlete, ez is ambivalens – hogyan is lehetne igazából visszatérni a múltba? E kísérlet szerintük a baloldal választási győzelmén bukott el. Ezen álláspont képviselői elsősorban a múlt gonosz szellemeinek visszatérését, a harmadik világ

kapitalizmusát, a nyugattól és a nemzetközi pénzintézetektől való függést, a klerikalizmust, a provincializmust stb. érzékelik. A megújult régieknek a hatalomba való visszatérését elsősorban egy okos, felvilágosult, civilizált – mondhatni nyugatias – fejlődéshez való visszaútként élik meg. Miután felsorolja az intolerancia lengyelországi időszakait, a két világháború közti időszakot, a háború utáni Lengyelországot és Szolidaritás kormány Lengyelországát, Jerzy Wiatr az alábbi következtetésre jut: „A középbal szövetség különösen jó helyzetben van, hogy Lengyelországban normális, demokratikus légkört vezessen be."[28] A „normális" fogalmát, mely a népköztársaság épületének felrobbantásához szolgáltatta annakidején a dinamitot, most – más magasztos fogalmak társaságában – a népköztársaság örökösei maguknak követelik. Kirívó értékelése a *Szolidaritás* teljesítményének a parasztokat képviselő Jacek Soska szejm-beli felszólalása: „Negyven év alatt a munkások és parasztok felépítették a lengyel ipart, és akkor jött a *Szolidaritás* és Walesa, és mindent tönkretettek."[29] Waldemar Pawlak miniszterelnök valamivel óvatosabban fogalmazta meg a vagongyári munkások előtt a szabad piacgazdasággal szembeni kritikáját: „Ha a magántulajdon lenne a legjobb megoldás, sehol a világon nem ismernék a csődöt."[30]

Jerzy Wiatr tömören foglalja össze a megújult régiek tipikus történelemfelfogását. A baloldali kormányt egy lengyel dicsőséges forradalom nyitányának tekinti. A lengyel átmenet elemzésében a hegeli triádot alkalmazza: a tézis (népköztársaság) és az antitézis (*Szolidaritás*-kormány) után most lehetőség van az elmúlt négy év vívmányainak szintetizálására a népköztársaság vívmányaival, mely „értékes, társadalmilag elismert teljesítményt nyújtott mindenekelőtt a szociálpolitika, az oktatás és egészségügy és még sok más területen, ahol az utóbbi időben visszalépés figyelhető meg." Egy a „Kelet barbarizmusától" megszabadult baloldal irányítása alatt, amely most visszatér a Nyugathoz és a felvilágosodás hagyományához, végre megkezdődhet a menetelés a jövőbe .[31]

A fent vázolt három szereplő egy forradalmi drámában vesz részt. A dráma – mint minden klasszikus dráma – forradalmi ünneppel kezdődik, a hatalom birtokosai és a nép közti falak leomlásával. Rövid időre eltűnik a válaszvonal „mi" és „ők ott fenn" között. A hatalom birtokosai a néphez beszélnek, mint Václav Havel tette, miután megválasztották elnökké: „Nép, kormányzásodat ismét saját kezedbe veheted."[32] A forradalmi egység, tisztaság, ártatlanság mítosza egyesíti a különböző világnézetű és érdekű embereket. Rövid időre az az érzésük, hogy minden lehetséges. A politika, gazdaság, a társadalmi élet korlátai átmenetileg leomlanak.

A mérsékeltek magukhoz ragadják a hatalmat. Ők képviselik a legjobban a forradalom eme fázisának örömét, szerénységét, optimizmusát. Ez a remény, a jövőbefordulás korszaka. A mérsékeltek pragmatikus, kompromisszumokra kész párt. Ők a természetes örökösei a régi rend utolsó garnitúrájának, mely a változások szükségességét felismerve a korhadt rendszert a régóta esedékes reformokkal tovább bomlasztja, ahogy azt Alexis de Tocqueville híres elemzéséből tudjuk.

Nemsokára a mérsékeltek megpróbálnak új pártokba szerveződni. A forradalom radikális, destruktív potenciálját megpróbálják fékezni, a jog szájkosarával megzabolázni. Tudatosan vagy öntudatlanul – a társadalmi választóvonalakat stabilizálják.

A forradalmi eufória napjai gyorsan elillannak. A forradalmi egységfront összeomlik. Az érdekek és felfogások differenciálódnak. Az optimizmus alábbhagy. Hányféle névvel illették már az elmúlt éveket: beszéltek „az újjászületés melankóliájáról" (Konrád György), „társadalmi neurózisról" (Andrei Cornea) vagy „szabadulási szindrómáról" (Václav Havel). Ralf Dahrendorf így ír: „A forradalmak a történelem keserédes mozzanatai. Rövid időre felvillan a remény, de hamarosan kiábrándulásba és új bajokba torkollik."[33]

Kérdések merülnek fel: mi történt a forradalmunkkal? Honnan ez a rengeteg szenvedés? Miért akkorák a társadalmi költségek? Miért annyi a galádság, a korrupció? A radikálisoknak kész a válaszuk: a mérsékeltek a hibásak. Elárulták a forradalmat, a népet, a nemzetet. Lepaktáltak a régi gárdával. A forradalmi eszmények nevében a radikálisok a forradalom gyorsítására, radikalizálására szólítanak fel, „második szakaszról" beszélnek. Mindenütt ellenséget látnak, összeesküvést szimatolnak. A gonoszt csírájában kell kiirtani. Ők a tisztogatás gáncs nélküli lovagjai, a történelemértelmezés nagymesterei.

Nem nehéz mindebben felismerni a „nagy forradalmak" klasszikus sémáját.[34] Azzal a különbséggel, hogy 1989 forradalmaiból hiányzik a terror és az erény hatalma. Nincs Cromwell, nincs Robespierre, nincs Lenin. A második szakasz radikalizmusa zömében a retorikára szorítkozik. Hamar le is győzik.

A radikálisok vesztettek. Nem is nyerhettek, mert a társadalom maga félt egy valódi forradalomtól. Vesztettek, mert nem volt tömegmozgósító ideológiájuk. Jobbára csak arra voltak képesek, hogy egyes csoportoknak nyelvet kínáljanak azon frusztrációik kifejezésére, melyek az átalakulási költségei és a múlttal való szembenézés hiánya miatt keletkeztek. A radikálisok képtelenek az egyszerű polgárt megnyerni maguknak. A történelmi víziójukra a társadalom nem volt érzékeny. Figyelmüket a hatalom, az emlékezés, az erkölcs (gyakran a katolikus fundamentalizmushoz kapcsolódó erkölcs) problémáira irányították, miközben az embereket a gazdasági és a szociális kérdések érdekelték. Fokozták a társadalom megosztottságát, holott az egységre és békére áhítozik.

A mérsékeltek és a radikálisok – minden különbözőségük ellenére – együtt siettették a megújult régiek visszatérését, a mini ellenforradalmat. A mérsékeltek azzal járultak hozzá, hogy akadályozták a múlttal való erkölcsi és politikai szembenézést. Nem tettek semmit azért, hogy az ellenzékiség szentségével felkent, és a növekvő elégedetlenségből maguknak tőkét kovácsoló megújult régiek visszatérését megakadályozzák. A radikálisok is hozzájárultak a régi-újak visszatéréséhez, amennyiben emberek millióinál keltették fel az újfajta diszkrimináció és elnyomás rémképét.

A forradalom sem felel meg a fogalmának, az ellenforradalom még kevésbé: A „bársonyos forradalom" köpenyéből előbukkan a „bársonyos restauráció", ahogy Adam Michnik nevezi.[35] Ahogy a forradalom mentes volt mindenfajta utópiától, úgy az ellenforradalom is gyökértelen, nincs szellemi hazája. Az ancien régime után vágyódik, annak vívmányait dicsőíti. De egyben tudja, hogy amiről beszél, az az Atlantisz. Nem kivitelezhetetlen restaurációra törekszik,

hanem öntudatlanul is megpróbálja konzerválni azt, ami a letűnő világból megmenthető. A mostani kormány egyik miniszterének szavaival: az ember nem vásárol új cipőt, amíg a régit még viselni tudja. Csodálatos metaforája ez a megújult régi kormányzásnak. Megpróbálják visszaállítani a paternalista állam elemeit, elvetik az általános, univerzális elveket és szabályokat az egyéni privilégiumok, informális kapcsolatok, kliensviszonyok, az ancien régime ragacsos atmoszférája kedvéért. Ugyanakkor a megújult régiek ellenforradalma nem kérdőjelezi meg az átalakítási politika 1989-es elveit.

A forradalom nélküli forradalom következtében a fent bemutatott háromfajta szerep kontúrjai egyre inkább elmosódnak.

Fokozatosan kirajzolódik a múlt hagyatékának lassú lebontása, és vele a nem-forradalmi forradalomé. Hősei változnak, és mindinkább normális szerepet töltenek be a hétköznapi demokráciában. A radikálisok, akiknek radikalizmusa a dacos valósággal való konfrontációban veszít az erejéből, a hagyományos-keresztény jobboldalt veszik pártfogásukba. A mérsékeltek elfoglalják a politikai centrumot valahol a Parasztpárt és a konzervatív és szociális liberalizmus közti terepen. A megújult régiek feltehetően a hagyományos baloldal pozícióját foglalják el. De képesek lesznek-e a mérsékelten liberális szigor ötvözésére az emberi sorsok és a hagyományok iránti érzékenységgel? És a radikálisok, vajon ők meg tudnak-e szabadulni félelmeiktől, és eljutnak-e a modernitás elfogadásáig? Végül el tudják-e vetni a megújult-régiek a szocialista múlt terhét, és megtalálják-e az egyensúlyt a nosztalgiázó, a moralizáló és a pragmatikus irány között? A válaszoktól függ a forradalom nélküli forradalom sorsa.

FORDÍTOTTA SZEGŐ ANDRÁS

JEGYZETEK

1. Az 1989-es forradalmakról lásd Andrew Arato: Interpreting 1989, in: *Social Research* 60. köt. 5. szám (1993 ősz)
2. Ein Jahrhundert wird abgewählt, München/Bécs 1990. 473. old.
3. Egy közismert, a hetvenes évek végén Stefan Nowak által végzett kutatás nagymértékű elidegenedettséget tárt fel a lengyel lakosság körében. A megkérdezettek csupán a legszűkebb családdal, a barátokkal és a nemzettel azonosították magukat. A két szélsőség között nagy űr tátongott. Polish Society's Value Systems, in: *Sociological Studies*, 4 155–173. old.
4. *Gazeta Wyborcza*, 1991 november 30; németül in: *Transit* 1992. 4. köt. 4 sz.. 13. old.
5. Idézi Mary Battiala: East Europe opens hunting season on Ex-Communists, in: *The Washington Post* 1991 december 28.
6. John Tagliabue: New pariahs have East-Europe astir, *New York Times*, 1992. március 14.
7. Nem véletlen, hogy a mérsékeltek körében divat lett a radikálisokat Olsevikeknek nevezni (a bolsevik szó és a miniszterelnök nevének összevonásával).
8. Felszólalás a Stefan Batory Alapítvány által 1992. március 2–3-án Varsóban megrendezett „Kommunistátlanítás és demokrácia" című konferencián.
9. Alexander Zinovjev: *Homo Sovieticus*, német kiadás, 1982. Párizs.
10. Paradise lost. in: *New York Review of Books*, 1992. április 4.
11. Dziennik Szczecinski 1992 március 16. idézi: *Politika* 1992. április 4.
12. Igy például Teresa Bogucka a *Gazeta Wyborczá*ban megjelent számtalan cikkében.
13. A Nemzeti Polgári Bizottság egyik ülésén elhangzott felszólalás in: *Gazeta Wyborcza*, 1991. április 8.
14. Ewa Milewicz in: *Gazeta Wyborcza* 1992. június 17.
15. *Zycie Warszawy* 1992. június 11.
16. Jacek Maziarski in *Zblizenia*, 1992. március 12.
17. A Szolidaritás országos bizottságának 1992. július 22-i határozata.
18. Lásd Andrzej Strzembosz-nak, a Legfelső Bíróság tanácsvezető bírójának előadását a Kommunistátlanítás és Demokrácia című konferencián, Varsó 1992. március 2–3.
19. Interjú a *Nowy Tydzien* 1991. október 27. november 3-i számában.
20. A lengyel kommunista párt utolsó vezetője, Mieczyslaw F. Rakowski állítólag azt mondta, amikor sajátkezűleg feloszlatta a pártot, hogy a baloldalnak legfeljebb a következő generációban van esélye a visszatérésre. Lásd a Zbigniew Siematkowskinak adott interjút a *Rzeczpospolita* 1994. január 1-jei számában.
21. Jerzy Wiatr, in: *Dzis* 1993. 8. sz.
22. *Rzeczpospolita*, 1993. szeptember 3.
23. Aleksander Kwasniewski; interjú a *Rzeczpospolita* 1994. szeptember 3-i számában.
24. Így fejezte ezt ki Józef Oleksy:„A milliós taglétszámú Lengyel Egyesült Munkáspárt demokratikus orientációja, amely a társadalmi elégedetlenség hullámán került a felszínre, a rendszer fűzőjét fokról-fokra tágította, és ez vezetett el 1989-ben a politikai változáshoz.„ (Szok wspolczesnosci" in: *Dzis*, 1994. 1. sz.)
25. Zycie Warszawy, 1993. március 19.
26. Janusz Reykowski, a lengyel kommunista párt Központi Bizottságának egykori tagja a *Trybuná*nak 1993. július 12-én adott interjújában ezt mondotta: „Soha nem voltam olyan véleményen, hogy a régi gazdaságot szét kell zúzni ahhoz, hogy egy újat felépíthessünk (...) Más véleményen voltam abban a kérdésben is, hogy miként lehet Lengyelországban egy demokratikus rendszert kialakítani (....) Meg voltam győződve, hogy ahhoz, hogy az átmenet időszakában az állam zavartalanul működhessen, össze kell kapcsolni a lelépő gárda tapasztalatát a feltörekvő gárda kezdeményezőkészségével. E két perspektíva összekapcsolása az én véleményem szerint egy teljesen új minőséget eredményezett volna. Nem így történt. A feltörekvő csoport mindent magához ragadott."
27. Zbigniew Siematkowski lásd 21. lábjegyzet
28. Wybory parlamentarne 19. wrzesnia 1993.: przyczyny i nastepstwa. Agencja Scholar, 1994.
29. *Zycie Warszawy*, 1993. november 29.
30. Idézi *Wprost* 1993. december 5.
31. Rewolucja czy restauracja. in: *Dzis* 1993. 8. sz.
32. Lásd az elnök televíziós beszédét in *The Journal of Democracy* 1. köt. 2. sz. (1990. tavasz)
33. Der moderne soziale Konflikt, Stuttgart 1992. 13. old.
34. Lásd Crane Brinton klasszikus tanulmányát: Anatomy of Revolution, London/New York, 1965.
35. Lásd *Gazeta Wyborcza* 1994. 9. 3–4.

ARANY ♦ KÖZÉP ♦ EURÓPA

Modern klasszikusok
a 2000 és a Századvég kiadásában

Saulius Tomas Kondrotas
A kígyó pillantása

Czesław Miłosz
A hatalom megragadása

Egon Hostovský
Általános összeesküvés

Grigorij Kanovics
Félpénzen vett gödölye

ARANY ♦ KÖZÉP ♦ EURÓPA

Bertók László

S HOGY SEMMI VÁLIK SEMMIVÉ

S hogy a félelem nincs hova,
s akkor is valami felé,
s mintha azzal segítené,
s hogy sokkal könnyebb futnia,

s hogy legyen hihető oka,
s merthogy a cél az ördögé,
s hogy önáltatás, hogy Niké,
s hogy a győzelem is csak a,

s hogy mégis mekkora csoda,
s hogy az nehéz benne, a lé,
s hogy éppen kieresztené,
s hogy nincsen benne logika,

s hogy mindig ott, mire oda,
s hogy semmi válik semmivé.

MINTHA MINDEN VALAMI GÖMB

Ahogy csúszik alóla ki,
s fogja a semmit odafönt,
mintha minden valami gömb,
csak bele kéne ugrani.

S mintha biztatná valaki,
hogy mielőtt a kör lecsöng,
hogy attól göröngy a göröngy,
s a halál is csak az, ami.

S mintha lehetne hallani,
ahogyan a csontban a csönd,
ahogyan az űrben a gyöngy,
ahogyan mind elengedi.

S mintha, ahol a sarkai,
ott hallgatódzna, aki dönt.

Ó ÉN GYÁVÁBB IS LEHETEK

Ó én a bátrakat nagyon,
engem ölni is meg lehet,
homokhegy tövében a nyom,
én magamtól is elveszek.

Ó én tapsolok, mint a seb,
és azonnal bestoppolom,
kérem, én néha istenek,
túlteszek a halálomon.

Ó én sose mosakodom,
csak csinálgatom a helyet,
ha most sem ütöttek agyon,
akkor úgy is megy, ami megy.

Ó én gyávább is lehetek,
de az igazat nem tudom.

Nichita Stănescu

KÁIN ÉS ÁBEL

Megkoronázzuk a csontokat
a testek dicsfényével.
Ez az elsőszülött joga.

A másodszülöttnek nem marad más,
csak a szellem ideges
hullámverése.

A másodszülöttnek nem marad más,
csak a szavak gong-
ütése.

A másodszülöttnek nem marad más,
csak a világteremtés,
világtalan.

Tökéletesen hasonlít mindenben
az elsőszülöttre.
Ezért tart
kezében tükröt.

FELIDÉZÉS

Szép volt, akárcsak egy gondolat árnyéka –
a háta illatos volt, mint az újszülött bőre,
mint a frissen hasított kő,
mint kiáltás egy holt nyelvből.

Nem volt súlya, hiszen a lélegzetnek sincsen.
Sírt és nevetett, és könnyéből arcára
só pergett, mint barbár lakomákon
imádott-istenített fűszer.

Szép volt, akárcsak egy gondolat árnyéka.
Vizek között, egyedül ő volt a föld.

NICHITA STANESCU (1933–1983) verseit a költő *Poezii* című kötetéből vettük át (Minerva, Bukarest,1988).

IGAZSÁGTALANSÁG

Minek is hallanánk, és miért legyen fülünk a hallásra?
Annyira gyarlók volnánk mi, hogy táplálni kényszerüljünk
magunkban
a reményt, szépség, szelídség
és egy-egy tekintet iránt,
és hinni, űzötten, a futásban?
Annyira boldogtalanok volnánk,
hogy egymást szeretni kényszerüljünk?
Annyira bizonytalanok volnánk,
hogy meghosszabbítani kényszerüljünk
új életekkel
idétlen szomorúságunkat
és lázas, remegő szerelmünket?

AZ OLVASÁSI LECKE

Írás minden.
A hal betű
a tenger ábécéjében.
Egy mondat a madarak röpte.

Minden írás.
Minden olvasnivaló.
A követ el lehet olvasni --
és a fellegek mesélnek.

Szomorú, kidolgozott ábécék,
hosszú történetek leltározói.
Az én kezem is magában rejti
egy himnusz elfelejtett írásjeleit.

Ülök egyedül, a gondban, Uram,
minden gondolatom egy betű.
Megpróbálok újraalkotni egy mondatot,
de most az én időm megmásítja az írást.

Ó, bárcsak elolvashatnálak,
ó, bárcsak kibetűzhetném
e különös ábécéket…

FORDÍTOTTA KISS ZSUZSÁNNA

AD CORPUS POETICARUM

Répertoire de la poésie hongroise ancienne

A régi magyar költészet teljes adatbázisa
8 megabyte adat, tömörítve, hajlékonylemezen
Kétkötetes, keményfedelű, francia nyelvű
kézikönyv

Szerkesztette HORVÁTH IVÁN

Sorozatszerkesztő LÉON ROBEL

Megjelent a *Centre de Poétique Comparée* sorozatában

Kiadta az *Éditions du Nouvel Objet*
96 Bd. des Batignolles, 75017 Paris

Magyarországon terjeszti a *Librairie Le Pont*
1011 Budapest, Fő utca 17. T.: 202–1133 / 155

Ára 21 000.–Ft

Varga Viktor A Hübrisztész partján (folyton-folyvást)

Rögtön jövök!

Mármost, bár a földijeim bizton értik, mire gondolok, a gyengébbek, értsd, a renyhébb folyók partjainak gyámoltalanjai kedvéért elmagyarázom, hogy egy ilyen tábla mit is jelent a Hübrisztész mellékén, mert sejtelmesebb az, mint a titkos találka végén nyers vágytól már nem ajzott leheletfinom búcsúcsók egy Szajnára néző manzárdszobában, és büszkébb, mint a Temze-parti erőd pincebörtönébe vezető lépcső félhomályában vakuként fölvillanó utolsó dacos tekintet, lévén a fátumot sokkalta radikálisabban értelmezi: „most nem mindegy neked, hogy a postára mentem vagy áruátvétel van vagy mi, ha úgyis tudod, hogy magam sem tudom, mikor keveredem elő?!" Aki tehát ilyet lát mifelénk, az tudván tudva, hogy férj butaságára, uralkodó bölcsességére nem apellálhat, de még fordítva sem, megadóan káromkodik egyet az újságosbódé, a trafik avagy a közvécé előtt, miközben – lévén átlát ő a szitán – nem felejti a szájára venni annak a nevét, aki időtlen idők óta várakoztat minket ebben a húgyszagú aluljáróban, hiába áll ott ugyanis lélegzet-visszafojtva a mi emberünk lassacskán 2000 éve a kihalt főpostán egy hasonszövegű foszladozó kartonfecni előtt, hogy rendezze végre az átutalásit, ha egyszer csak nem kerül sorra, mert – amint azt kisziárogtatták (Sören Kierkegaard: Filozófiai töredék, Ivan Turgenyev: Első szerelem, Hrabal–Menzel: Szigorúan ellenőrzött vonatok) – az elfüggönyzött ablak mögött a papája a postáskisasszony egyre táguló ülepét stemplizi: Kisgöncöl, Nagymedve... végeláthatatlanul. Innét van az, hogy egy-egy újabb csillag megjelentekor, midőn ott fönt finom sikkantás hangzik föl, itt lent tisztára begerjednek a tudós kukkolók: az akkurátus Tycho de Brahe hallucinálni kezdett, forrófejű fiatal asszisztense pedig egyenesen a szférák zenéjét vélte meghallani a szupernovákban gazdag XVI. században. Tudom, tudom, a fénynek is van terjedési sebessége, annak is kell idő, amíg ideér. Hát most tessék elképzelni, hogy az a debella pont ekkora spáttel reagál. Ki van ez számítva rendesen! Arra viszont tényleg honnét számíthattam volna, hogy abban a minutában, amint annak rendje és módja szerint kifordítottam volt a magam kis táblácskáját, ripsz-ropsz: összedől egy világbirodalom, ami persze nem sokat változtat a leányzó fekvésén ott fönt az elfüggönyzött ablak mögött, de itt az aluljáróban, FÁK YOU!, olyan felfordulás támadott, hogy így hirtelenjében talán még azt sem tudnám megmondani, hogy akkor most kicsoda is napjaink Leninje, vagy hogy a lakitelki sátornak milyen méretarányban kicsinyített mását fogják fölállítani a cserkésztáborok főterén. Nem kicsinységekről beszélek, tapasztalatból tudom. A „razlivi kunyhó" például remek találkahelynek ígérkezett az esztergomi úttörőtáborban, és bár a Zsuzsa a Nefelejcs őrsből eleinte vonakodott, hogy a felvonulási tér kellős közepén azért mégse, amikor célozgatni kezdtem arra, hogy a másik Zsuzsa, a gagarinos, az bezzeg szíves örömest, ha hívnám, akkor csak bemászott a szentek szentjébe a takarodó után. Nemtelen fogás volt, elismerem, de hát akkor olyan időket éltünk, nem volt kecmec: vagy ő engem, vagy én őt. Aztán egyikünk se a másikát, mert – ó, jaj, evakuáció praecox – a testnevelés szakos táborvezető-helyettes kilógó lábamnál fogva egyetlen rántással kilakoltatott a Vlagyimir Iljicsnek valamely száműzetése idején rejteket adó kunyhó túlságosan lekicsinyített hasonmásából. Kirángatott a – Kisgöncöl, Nagymedve – csillagos éjszakába, és egy kazalba hányva a mennyei stemplikkel hitelesített Tízparancsolatot az úttörők tucatnyi pontjával, fojtott hangon üvöltött hosszasan. Nem állítom, hogy minden szavát az eszembe vésték, de azt sem tagadhatom, hogy a kisgatyát még manapság is szorongva tolom le néha, mert mi van, ha mégis megfogant az átka, és úgy lett, mint mondta, mi van, ha tényleg köröm nőtt a faszomon? Ugye-ugye, most bezzeg az arcára fagyot mindenkinek a könnyelmű mosoly, ugye-ugye, hogy nem kicsinységekről van itt szó! Mert az esetleges többletköltséget a manikűrnél, azt ott egye meg a fene, leírom az adómból – azt' annyi, ami pedig a szívügyeket illeti, nos, arra vannak vigasztaló példák, ha némiképp homályosak is, a Vidám Pityuhoz, teszem azt, csak kijártak valamiért az özvegyasszonyok az Öreghegyre, pedig ugyanők terjesztették Somogy-szerte, hogy ahhoz képest, amije annak van, hát a vonyogó az kismiska, amit én igazából nem értettem, de kisgyerekként nagyon jókat nevettem rajta, főként a kismiskán, meg azon, hogy a tengerparti örömökre vágykozó kölniillatú

moszkvai dámák éppen a Halszagú Vaszilijjel való csónakázásért versengenek, márpedig Taganrogban mindenki halszagú, következésképp akit ott halszagúnak hívnak, az már tényleg nagyon büdös, így aztán ki tudja, e tekintetben talán még nyernék is a dolgon, csakhogy épeszű embernek a mi folyónk partján mással is számolnia kell, azzal, hogy előbb-utóbb őrá is sor kerülhet valamely játékos „who's who" vetélkedőben, ahol aztán nix leheletfinom búcsúcsók, nix dacos utolsó tekintet, hanem gennyitatta rongyok vannak vigasz gyanánt (60% poliészter – 40% pamut) és nyüszítő tagadás az emberség próbája, hogyan is másként: *körömszakadtáig*.

Megjegyzem, kishitűségemmel a legkevésbé sem kívánok árnyékot vetni a Hübrisztész mentén virágba boruló demokráciákra, sőt a magam részéről az állandó lakhely szerinti hivatal korábbi, unt packázásánál (gumibot herére, talpra, vesére, hüvelybe, végbélbe, agyba-főbe) sokkalta játszibb ügyintézésnek találom, ha egy, teszem azt, magyar, teszem azt, írót, teszem azt, Krasznahorkai, teszem azt, Lászlót, teszem azt, Kínából hazatérőben, teszem azt, Urgában, azért akarják, teszem azt, kibelezni a hazafias érzelmektől felhevült mongol honfiak, mert szentül meg vannak győződve arról, hogy aki körükben európai, az nem lehet más, csak orosz, legfeljebb nem részeg, hogy olyan szokatlanul karattyol, ami aztán a vérrel csurig töltött közlekedőedény elve alapján úgy egyenlítődik ki, hogy, teszem azt, Somogyban, teszem azt, megbicskáznak egy, teszem azt, spanyolt, mert, teszem azt, cigánynak nézik. Hogy a mongoloknak ugyanezért hova kell utazniuk, annak most pontosabban utána kellene néznem, de nem teszem azt, hanem teszek rá, illetve felteszem, hogy bőségesen válogathatnak a vonzónál vonzóbb lehetőségek közt.

Összegezve: inkább az Urgai Foglyok Szövetségének tagja szeretnék lenni, mint a recskieké vagy szahaliniaké, hiszen a hübrisztészi mértékadó poétikai kézikönyvek szerint mégiscsak fényesebb a cseh import gumibotnál az originál mongol konyhakés, vagy legalábbis sikkesebben csillan meg rajta annak a bizonyos kozák pikának a visszfénye, továbbá ez esetben legfeljebb egy újabb szójáték bizonyítható rám, aminek példás magaviselettel állítólag némiképp enyhíthetők a következményei (miért is – hő te, hő! – sietve leszögezem, akárhogy berzenkedik ellene ez a makrancos mondat, hogy az égi debella egyre táguló ülepének az emlegetésével nem állott szándékomban senkinek, például az ateistáknak, az érzékenységét megsérteni), míg Recsk és Szahalin esetében mindenféle bizonyíték nélkül is jól megnézhetném magam, ha maradna egyáltalán mivel.

Aki persze a kákán is csomót keres, az a szememre vetheti, illetve a mongolokéra, hogy a gyarmati sérelmek felől tekintve a dolgot, egy magyar éppenséggel nem orosz, hanem sokkal inkább maga is mongol, tehát hogy tulajdonképpen önmagukat büntetik egy magyarra emelvén kezet, amiért, teszem azt, és ez tényleg unikum a maga nemében, őnáluk a legihletettebben rubelért basztak a kurvák. Csakhogy egy hasonlóképpen précieux mongol azt válaszolná erre, hogy rendben, de ezen az alapon maguk az oroszok is mongolok, meg a románok is azok, meg a szlovákok is azok et cetera és vice versa, viszont kívánatos idegen asszony, erdőség és nyaklánc, búzamező és kvarcóra attól még ott riszálja magát szemérmetlenül az orrunk előtt, mi pedig, hisz' így egy öszvességgel – et cetera és vice versa – mégsem vagyunk vadak, ama Kreón kellő danái nélkül ukmukfukk essünk egymás torkának a jázminos lugasban? Semmi kedvcsináló előjáték, csak egyenest bele a konyhakést a bordája közibe? Nuku kaviár, lazac, libamáj, hanem egyből a natúr hús? Hát hogyan álunk így, kérem tisztelettel, a koedukált nációk soros főpincérének elibe? Volt egy szívpörköltem hat karéj kenyérrel, azt' annyi? És egyből rá: tessen mondani, melyik *ajtó* a vécé?!

Ezen a ponton – gyanítom – végképp ellaposodna a vita a két szőrszálhasogató közt, ezért én csöppnyi habozás nélkül – mindent az olvasóért! – idejekorán közibük vetem magam, majd példás magaviseletű Dugovics Tituszként megragadom a grabancukat, és – se szójáték, se képes beszéd – magammal rántom őket a sezlonra a tévé elé egy jó kis video-pornóra, hogy vegyék már észre, amit még a vénecske Arany János is meglátott avval a vaksi szemével, hogy abban a bizonyos közlekedőedényben, tessék csak jobban a nap felé tartani, nem kizárólag vér hömpölyög, de sok egyéb derék *nedv* is, azaz a helyzet nem pusztán nevetségesen reménytelen, de egyúttal halálkomolyan *humoros* is. És hogy ezt könnyebben megértsék, még a kemény pornó előtt (JÖN! JÖN! JÖN!) levetítek nekik egy laza erotik klipet, melyben a szívdöglesztő, fiatal tanárnak maszkírozott döglött szívű, veterán popsztár arról énekel egy közlekedőedényt formázó mikrofonba a romlott tinédzsereknek maszkírozott romlott tinédzsereknek, hogy a Kelet-Európát egykoron végigbaszó Vörös Hadsereg katonáinak a leányunokáit éppen most basszák végig Kelet-Európa kamionparkolóiban. Az énekes mögötti táblára vetített képeken a jól ismert Katyusákat láthatjuk, amint sorozatban ontják-fogadják a lövedékeket. A tinédzserek dőlnek a röhögéstől, de már kezdődik is a nagyfilm, amolyan hübrisztészi koprodukciós retro:

A VÖRÖS CSILLAGOS HÁZ

I. jelenet: A 101-es szoba

A férfi sárga, a nő fehér. Szeretkeznek, már ahogyan az egy baldachinos ágy bíbor gyomrában lenni szokott. Ki-ki teszi a magáét, minden a legnagyobb rendben, mígnem a férfi – előbb csak határozottan, majd egyre erőszakosabban – követelni kezd valamit a nőtől, amit az egyáltalán nem ért, pontosabban csak annyit, egyébiránt a lényeget, hogy ebből – a nem értésből – bizony még nagy baj lehet, ezért félrerántja a függönyt és ingerülten kiszól:

– Mit akar? Mit akar ez már megint?!

Az öltönyös biztonsági ember, aki a kandallónak támaszkodva cigarettázik, csupa jóindulat, segítene ő, ha tudna, de tessék, ennyit érnek azok a nyavalyás gyorstalpaló tanfolyamok, halvány dunsztja sincs, miről van szó, az ijedt tolmács asszony pedig csak a kezével tudja mutatni, hogy mindjárt, mindjárt, de neki most éppen tele a szája kaviárral, lazaccal, libamájjal. Aztán mégis megszólalna, de persze félrenyel, és fojtogató köhögési roham vesz erőt rajta, mire a szolgálatkész biztonsági ember odalép hozzá és ütögetni kezdi a hátát. Ez már a keleti férfinak is sok, abbahagyja a ritmikus mozgást, és dühödt szidalmakat zúdít a rajtakapott asszonyra, hogy lám, már megint a protokoll ínyencségeken járt az esze, nem pedig a munkáján... és folytatná hosszasan, ám a megcsörrenő telefon még az átkozódásban sem hagyja eljutni a csúcspontra. A férfi lemondóan legyint, a nő elneveti magát, az asszony meg még mindig csak köhög, egyedül az öltönyös őrzi meg a hidegvérét, egyetlen ugrással a telefonnál terem, egy pillanatra belehallgat a kagylóba, majd „Nem lehet, Béla, most dolgozunk!" felkiáltással lecsapja azt. Egy pillanatnyi csend, majd az asszony köhögéstől, szidástól, lelkiismeret-furdalástól könnyes szemmel végre artikulált hangon is megszólal:

– A mongol elvtárs azt szeretné, ha maga, kedves, cuppogna közben.

– Cuppogjak?? – A nő inkább értetlen, mintsem felháborodott.

Az öltönyös biztonsági ember, akiben talán valamilyen egzotikus hivatalos út emléke éledt fel, és tudja: a Béla nem olyan hülye, hogy semmiségekért telefonáljon ide, tehát jó lesz sietni, lelkesen bólogat, és mutatja, igen, igen, tessék csak cuppogni, így ni, ezek azt szeretik. A tolmács asszony egy fokkal szakszerűbb:

– Mintha bilabiálisan képezné a zöngés spiránsokat – és mutatja, hogy azt miként kell.

A nő próbálja, próbálgatja a cuppogást, amitől a mongol megenyhül, rájön, hogy mégsem szabotázsról van szó, kedveskedve ő is előjátszik a nőnek, majd lassan újra belelendül a rimikus mozgásba, és az öltönyös, a tolmács asszony meg a nő biztató cuppogásától kísérve, felajzva premier plánban, ami belefér. Megjegyzem, nem sok, mert a premier plánnak ez a természete, olyan nagy, hogy alig fér bele valami.

II. jelenet: A fürdő

A baldachinágyas szoba eleganciájához képest egy építőipari munkásszálló zuhanyzójának ridegsége, pedig ugyanabban az intézményben vagyunk: a Rosa Luxemburg Egészségőrző Központ 33-as számú kirendeltségén. De hát mindnyájan jól emlékszünk, milyen helyek voltak ezek az államosított bordélyházak, két rendszerváltás közt félidőben. A szalon még úgy-ahogy a régi, csak persze lepusztult, foghíjas, és a falakon körbe-körbe pajzán képek helyett anatómiai ábrák lógtak petyhüdten, melyeken az erogén zónákat jelölő bordó pontocskák szinte elvesztek a pirosló-kéklő erek és a zöldellő belek közt, a neonkorszak azon leleményét pedig, hogy ezek a bordó pontocskák pénzbedobásra villogni kezdjenek, hol betiltották, hol engedélyezték, de – a kezdeteket leszámítva – amúgy sem volt nagy sikerük, mert a fénycsövek folyton kiégtek, és 3-szor 2 forintért jó ha hónaljban kacsingatott a nő. Az eredetileg sem túl tágas szobákat az állandó átalakítások során felébeharmadába aprították, és minden tiltakozás dacára, pedig volt olyan is, amely nemcsak a múltra, a külföldre és a szakmai sajátságokra, hanem a fiatal Marx idevágó tanulmányára is tartalmazott egy – a vájt fülűek szára – határozottan vakmerő utalást, nos tehát, mindezek ellenére a bidék leselejtezésével egy időben az alagsorban képeztek ki személyzeti vécét és nyersbeton aljzatú közös zuhanyzót, miközben múltra, külföldre, szakmára, fiatal Marxra egy volt a válasz: közintézmény ez, nem kupleráj! És ebben sok igazság volt. Ezekre a helyekre ugyanis nem lehetett csak úgy az utcáról besétálni, mert ahhoz bizony sokpöcsétes beutaló kellett, aminek kapcsán egy humorista – mesélik – elsütött egyszer egy frivol szójátékot, illetve ő tulajdonképpen mást akart kihozni a dologból, de a közönség *erre* értette, és tüntetően sokáig tapsolt, neki pedig nem volt szíve, odabent utólag úgy mondták: vér a pucájában, visszavonni a poént, sőt még rá is duplázott egy kétértelmű mozdulattal, amit különben az első pofon után készségesen beismert, odakint utólag úgy mondta: a pofájukba vágta az igazságot.

Amália, ki az imént még a baldachinos ágyban állta a sarat, most éppen mossa le magáról, és Irénkét okítja, aki egy törülközőbe tekerten a radiátor előtt kucorogva faggatja őt:

– Mongolokért jár pótlék?

– Naná, majd pont értük!

– És a cuppogás? Te mondtad.

– Van egy somogyi tanácselnök, ahhoz egy kiló vazelin sem elég, de érte sem jár.

– Egy kiló?

– Csak úgy mondtam.

– Mert a tanfolyamon folyton azt papolták, hogy azzal spórolni kell... szóval hogy népgazdaságilag kell nézni a dolgot. Akkor kiért jár?

– Hivatalosan – Amália az ujjain számolja – a veteránokért a spanyolosokig bezárólag; a testvérpártok delegációjáért, de csak ha csoportosan, illetve, várjál, a nyugatiakért szólóban is, ha hagyod a kamerát beépíteni; a rehabilitált elvtársakért az első beutaláskor... – itt elakad, abbahagyja a számlálást, és valami olyasmit művel, amiből meglehetős pontossággal rekonstruálhatjuk a filmrendező instrukcióját: „Érted, itt te vagy a Numera 1, Irénke pedig az új csaj, és te ezt éreztetni akarod vele, de közben tetszik is neked... Numera 1, bocsánat, ez freudi volt... tudod, mint a múltkor a púpos inkvizítorral, csak most pont fordítva, de egyébként éppen ugyanúgy, érted, pont úgy, csak fordítva... operálj bátran a melleddel." Amália abbahagyja a számlálást, megakad a szeme Irénkén, megoperálja a szemünket a mellével, ragadozóléptekkel kioson a zuhanyfülkéből, és pontosan úgy kezd el törölközni Irénke orra előtt, miként az púpos inkvizítorok szeme láttára szokás, csak éppen pont fordítva.

Irénke, mint aki semmit sem fog fel a dologból, orvul tovább kérdez, mert neki meg éppen ezt kell kidomborítania: orvul. („Látod, hogy a másik begőzölt, de te minél többet ki akarsz szedni belőle, érted: egy párviadal, Antonius és Kleopátra.")

– És nem hivatalosan miért jár?

– Várjál, rendesen még a sportolókért is adnak, de valami marha bonyolultan, országos csúcs, kupabajnokság, kiemelt klubok, meg ilyesmi. Olimpiai felajánlásnak indult, de aztán hormonálisan nem stimmelt valami, és akkor átszervezték.

– És nem hivatalosan?

– Azt majd kitanulod magad is.

– Csak egyet mondjál!

Amália egy sebhelyet mutat a fenekén:

– A Seregi századosért meg a Jávorka őrnagyért.

– Ezt melyik csinálta?

– A Seregi.

– A disznó! – Irénke simogatni, babusgatni kezdi a bibit. – A Jávorka is ilyen állat?

– Á, érte azért jár, mert nő... A hülyék!

Mindketten felkacagnak, Irénkéről lecsusszan a törülköző, Amália elismerően mustrálgatja, majd megkérdezi:

– Téged kihez osztott be a sárkány?

– Az írószövetségiekhez.

– Hát azt baszhatod!

Ezen még hangosabban nevetnek. Irénke szólal meg elsőnek:

– Cuppogjak neked?

III. jelenet: Vonatbelső

Velőtrázó sikoly. A mongol elvtárs rossz kupéba nyit be a hazavivő nemzetközi expresszen a toalettről visszatérőben. A sajátjába, ahol a tolmács asszony éppen az ágya alatt rejlő ajándékcsomagok közt kutakodik abban a biztos tudatban, hogy a férfinak nyilvánvalóan szorulása van, hiszen egészen Záhonyig egyszer sem fingott.

Csakhogy – bár helyes nyomon indult el (zéró morféma) – női könnyelműségében elhamarkodottan vette egy kalap alá a dalai láma sapkáját in abstracto: Szent István koronájával, in concreto: a Tiszai Vegyipari Kombinát zöld simléderes reklámsipkájával, amikor úgy okoskodott, hogy ha Nagyphalloszú Cogtaj kán, akitől a mongolok a tűzcsinálás művészetét ellesték, köztudottan olyan iszonyatos székrekedéssel bűnhődött azért, amiért nagy kevélyen ráült a lámától ajándékba kapott fejfedőre, hogy csak szigorúan háromévesnél fiatalabb gyermekek húsából főtt erőleves iszogatásával tudta úgy-ahogy kikúrálni magát, akkor Elvtárs-kám sem úszhatja meg szárazon, hogy egymaga trónol a közösen kapott színes reklámszatyrok fölött, melyek egyikében ott lapul az a varázslatos zöld sapka, amiért mindenki úgy irigyelné az ő fiát. Tévedett. Alá-

becsülte a protestáns eszmeáramlatok hatását az Utasellátó Vállalatra, melynek üdítőitalai hatékonyságban messze felülmúlták Cogtaj kán kezdetleges gyógyitalát. Mentségére legyen mondva, tudja, nincs mentség. Megadóan térdre ereszkedik a férfi előtt, és zokszó nélkül tűri, amint az egyenként, hogy jobban fájjon, letépi lúdbőrző kosztümkabátjáról az összes jelvényt és kitűzőt, utolsónak a Rosa Luxemburg portréjával ékes rombusz alakút.

IV. jelenet: Irénke szobája

A 33-as számú kirendeltség – amint a korábban premier plánban látottakból az egyértelműen kiderült – nem volt egy utolsó hely. De nem volt persze az első sem, mert oda az írószövetségi beutaló bizony annyit ért volna, mint a 33-asba a Pedagógus Szakszervezeté, az egyetemi alapszervezeteket is beleértve: néhány percnyi jól megérdemelt szórakozást az egyébként állandóan gondterhelt portások váratlan örömére, amivel korántsem állítom azt, hogy az első számúban nem fordultak meg íróként jegyzett egyének, csak nyilván egészen máshonnét való papírral a dupla falú belsőzseb külön rekeszében, hogy az még véletlenül se keveredjen össze a többi igazolvánnyal. Ezt egyébként – részlegesen – a korabeli kormányszóvivő is megerősítette ország-világ füle hallatára, amit úgy kell érteni, ahogyan azt akkoriban mindenki értette, nevezetesen: ha a sok vihart kavart szilveszteri kabarét néhány fegyelmi után mégiscsak megismételték, és az a szókimondó fickó továbbra is fel-feltűnik a képernyőn, pedig róla még az a hír is járja, hogy önzetlenül gyámolítja azt a másik, korábban emlegetett humoristát a letiltás nehéz hónapjaiban, akkor nyilván ő maga is ott időzik néhanapján ama Balaton-parti kastély laktanyazöldre mázolt kék szalonjában, ahol szmokingba bújtatott pincérek szolgálnak fel söritalt latyakos éggel a tetején, hogy nézni is szarah, az intarziaberakásos sakkasztaloknál ultizó tréningruhás beutaltaknak, kiknek hullámzó herezacskói a kétfrontos harc jegyében pontosan olyan szimmetrikusan helyezkednek el (élik a maguk életét) a mackónadrág középső varrásától jobbra és balra, miként a fölöttük magasló, 1055-ben alapított apátság templomának két tornya – márpedig ha ott időzik, akkor csak tudja, mit beszél, tehát érdemes eltöprengeni azon, mit akart azzal mondani, hogy „reszket a *monarau bukur*, mert madárka szállott rá", hacsak nem a privát rosszindulat mondatta ezt vele, amiért féloldali heresérvével annyit kellett ügyeskednie a szigorú protokolláris kötöttségek miatt, hogy az már szinte nem is volt felhőtlen kikapcsolódásnak nevezhető. Így értette mindenki. A 33-asba viszont valóban elég volt a sima írószövetségi ajánlólevél is, amin belül legfeljebb az mutatta, akár az ökörhugyozás: pontosan, szépen, a számos párthatározat kijelölte irányvonal cikcakkjait, hogy – a sokat próbált librettistákat leszámítva, akik persze a kolhoz-operettől kezdve egészen a rockoperáig folyamatosan nyalhatták hivatalból a sót –, kik mikor juottak hozzá, történetünk idején például egy olyan magánakvaló drámaíró, aki eredetileg csak a 127. helyen állt a várólistán, de hirtelen zavarában mégis őt emelte ki a titkárság, mert az alanyi internacionalistákat éppen rajtakapták, hogy a jambikus dimetert kedvező szótageloszlás és tárgyválasztás (például: meliorizáció) esetén elvtelenül felező nyolcasra játsszák át, a prózaírók pedig a többszöri nyomatékos figyelmeztetés ellenére (lásd „Pártdokumentumok az ideológiai és a kulturális munkáról", Kossuth Könyvkiadó 1962) naphosszat az „itt a pozitív hős – hol a pozitív hős" nevű szerencsejátékkal bolondították a széles tömegeket, ráadásul a főkolomposok gátlástalanul csiki-csukiztak az idősíkokkal, amivel tisztára megbolondították az addig teljesen jámbor, saját nevelésű kritikusokat, akik közül az egyik – mert a baj sosem jár egyedül – néhány napra kölcsönkapott egy számozott Bergsont, s akár egy 18 éven felülieknek ajánlott filmre bejutott 16 éves a 14 éveseknek, úgy telebeszélte a többiek fejét két whiskyaromás vodka közt, hogy elunva a gyanúsnál gyanúsabb lábjegyzetek gyomlálását, néhány főszerkesztő már-már engedélyt akart kérni a világirodalmat magyar eredetiben – németül! – olvasó esztéták reaktivizálására, amikor ezekről a vén rosszcsontokról, néhány megtért kisrealista nyilvános önbírálatának köszönhetően, szerencsére még idejében kiderült, hogy tulajdonképpen ők pacázták le stikában a pozitív hőst, és ők kuszálták össze az idősíkokat, mert amikor a párt nem látta (éppen feleltetett, mondjuk, Déry Tibort a kihallgatószobában, vagy felírt valami fontosat a táblára, például azt, hogy „Tovább él kritikai életünkben az őszinteségnek öncélú alkalmazása!"), akkor rögtön lökdösni kezdték a mafla prózaírók könyökét, akik mind ez ideig valamilyen rosszul értelmezett szolidaritásból restellték ezt szóvá tenni.

– Uzsoki bácsi, gyorsan a vákuumos rásegítőt! – kiált ki Irénke a folyosóra, miután a drámaíró már másodjára mondott csütörtököt. – Addig lélegezzen jó mélyeket az elvtárs!

– Ebédszünet van, aranyom – dugja be a fejét a nyugdíjas kisegítő az ajtón –, a Béla ilyenkor még az atyaúristennek sem nyitja ki a raktárt... Veterán? – bök a zavartan elforduló literátor felé, aki amennyire csak tudja, magára húzza a Rosa Luxemburg-körpecsétes takarót.

– Írószövetségi – mutatja fel Irénke a „Négy egyfelvonásos munkásszínjátszók részére" című kiadványt, amit még az első és második próbálkozás között dedikált neki az akkor még bizakodó író. – És ahhoz mit szólna a Béla, ha a baldachinágyasból szólnának le?

– Az más dolog, kérem – lép beljebb Uzsoki bácsi –, meg azoknak különben is beépített rásegítőjük van, osztrák. A Béla jár ki hozzá Bécsbe alkatrészért.

– És mikor megy ki a legközelebb? – hallatszik a takaró alól. – Tudják, a feleségemnek nehéz szülése volt, aranyér, és azt mondják, van egy kenőcs, de azt itthon nem lehet kapni, és hátha a Béla.....

Elég volt. Unom. És az sem igaz, hogy nem kívánok árnyékot vetni a vákuumos rásegítővel virágba borult hübrisztészi demokráciákra, ahol egyre hangosabban hirdetik, hogy a félbehagyott filmen látott műintézmény meg a többi hozzá hasonló tulajdonképpen nem volt más, mint az ellenállás megannyi pihe-puha fészke a totalitárius rendszer keretei között. Igenis árnyékot kívánok vetni, egyszerűen gusztusom támadt rá, miért is mindjárt fogom magam, felmászom huszonöt éve a fővárosba települt ács nagyapám dunántúli mandulafácskájára a Farkasréti temető felett, és „bátran a fagyban, a szélben" – magam moccanatlan, ám mégis akár egy aknavető –, csak úgy zúdítom az árnyékot, amint a Nap körüljár, a nyakuk hegyibe, miközben magamban ezt dúdolgatom

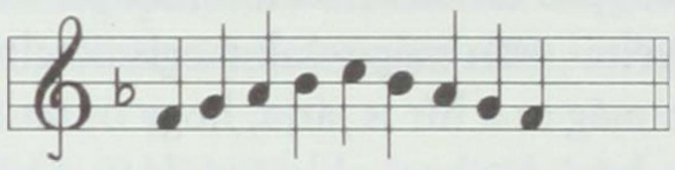

Azt a dallamot, amit Tycho de Brahe udvari csillagásznak az a bizonyos forrófejű fiatal asszisztense jegyzett le egyenesen Hindemith számára az égi debella ajkáról, akinek kesze-kusza írásaiból még az azóta az ő nevét – Johannes Kepler – viselő alaptörvényeket is csak igen nagy nehézségek árán sikerült kiolvasni, ám nélkülük Isaac Newton lovag talán sosem jutott volna el az egyetemes gravitáció törvényéhez, mely szerint az égi és a földi testek, a mennyei ülepet is beleértve, egyazon regulára hányják-vetik magukat, amin azért a Teremtő helyében én még idejekorán mélyen elgondolkodtam volna. Persze ez esetben – ezt csitításul jegyzem meg a tán akaratlanul is újra felcukkolt ateistáknak – nem is lett volna teremtés, csak valami végtelenbe nyúló nescafés, cigarettás bambulás a sötétség és a világosság mezsgyéjén a konyhaszögletben, hogy miként is van (legyen) ez az egész.

Viszont ha már a vakvéletlen úgy hozta, hogy Te üldögélsz odafent, Uram, én pedig itt strázsálok alant, akkor csak szóvá teszem, hogy azért egészen más dolog az, lágyan rezgő rubensi tomporon keresztül adni életjelt magadról, mint a **2000** című irodalmi és társadalmi havi lap rideg hasábjain, ami különben dupla meló, mert úgy kell csinálnom, hogy ezek idelent mind azt higgyék, nekik szól, amit a mandulafácska tetejéről körbepillantva, a várható sajtóhibákat is számításba véve, Néked rejtjelezek: Minden rendben, Uram, talán ha a vécépapírt lopják a méltánylandónál egy fokkal szenvedélyesebben, viszont a hullarablással és a rablógyilkossággal minden oké, hajszálra annyit beleznek ki élőből-holtból, amennyi az állapotuknak és indulatuknak megfelel: rengeteget. Néha okádhatnékom támad. Ezt most nem azért, hogy panaszdélután vagy mi, de magad mondottad, Uram, Izaias próféta és Georges Simenon szavával, hogy a látszatra jelentéktelen apróságok mennyire fontosak a mi munkánkban, hogy gyakran éppen azok világítanak rá a dolok lényegére, gondoltam, hátha ez is, ahogy fulladozva öklendezem, egy ilyen jelentéssel bíró apróság. Ki tudja? Ami pedig ezt a vécépapírdolgot illeti, Uram, én arra tippelek, magam is jelentéktelen apróságokból, parlamenti vitákból, pártprogramokból, harcos röpiratokból indulva ki, hogy nincsen annak egyéb oka, mint hogy errefelé mostanában nagy a fosás. Ezért amondó vagyok, kár lenne mellre szívni a hübrisztészi aluljárókból magasra szálló sűrű szitokszót a talányos táblácskák miatt, örvendjünk inkább együtt azon, amin már Luther doktor sem győzött eleget csodálkozni, hogy a világ réges-rég nincs az égig teleszarva... Ja, a legfontosabbat majdnem elfeledtem: a nagyapám, aki ezt a mandulafácskát ültette, a múltkorjában kivágott egy almafát, amelyik már teljesen kiszáradt, és képzeld, Uram, amint elsőre odasuhint a baltával, de tisztára úgy, ahogy Te is szereted a pecséttel, amikor erő, ív, lendület, érzés nagy ritkán összetalálkozik, hát az a fa hosszában kettényílt, szétesett, és a helyén felragyogott, ami addig a korhadt törzs belsejében nevelkedett, kipattant a semmiből egy magasra nyúlt, sápadt piros rózsa. Még az öreg Kenézt is áthívtuk egy pohár italra, hogy csodálja meg, de az mindvégig csak az olaszrizlinget dicsérte, pedig mégiscsak egy kiugrott pap, és mind megitta az összes borunkat.

Schein Gábor

A SZAMÁRFÜLEK DICSÉRETE

Hová lettetek, oh angyali mértékkel
metszett szamárfüleim, kik hét
határból meghallottátok a lant
szavát és a macska sírását, oh mivé

lettetek szegény fejemen. Hímzett,
virágos fejfedőt hordok, alatta
versenyben égnek csinos emberfüleim,
és hiába kiáltják beléjük a szót,

hiába pendül a húr, a láng gerjedelminél
már csak jobb részem dicső díszlövéseit
hallják. Hová lettél, hová levél, oh
lelkem szamársága, ki talán bevihettél
volna Jeruzsálem kapuján is, bár
ott sem hintené rám más ég mosolyát.

TARTALOMJEGYZÉK 1994

TÁRSADALOM, POLITIKA

AGURSKY, MIKHAIL Szovjet kommunizmus, orosz nacionalizmus (ford. Szilárd Gabriella) *április 15*
ANDERSON, BENEDICT Távolsági nacionalizmus (ford. Garai Attila) *február 17*
BERLIN, ISAIAH Nacionalizmus (ford. Seres Iván) *június 5*
BÍRÓ A. ZOLTÁN Nagy és Kis Történetek *május 7*
BÍRÓ BÉLA Másságok egyenlősége *október 21*
BRÓDY ANDRÁS Az ökonómia előtt (Kovács János Mátyás interjúja) *szeptember 3*
DEÁK ISTVÁN A per – Nürnberg után, Nürnberg előtt? (ford. Szegő András) *május 11*
ECO, UMBERTO A gondolkodás – lankadatlan éberség (ford. Fenyves Katalin) *január 4*
°°° Felhívás éberségre (ford. Fenyves Katalin) *január 3*
ELSDORF, NICK Blue Danube *március 11*
ESTERHÁZY PÉTER Üdvözlet a győzőknek *június 3*
FERENCZ CSABA Ezredvégi beszélgetés *július 3*
FERGE ZSUZSA Szabadság és biztonság *augusztus 3*
GÁBOR LÁSZLÓ–SZALAI JÚLIA Az én ötvenhatom, a te ötvenhatod, az ő ötvenhatjuk *január 11*
GOMBÁR CSABA Helyzetjelentés az államhatalomról *május 17*
GYURGYÁK JÁNOS Valahol megint utat vesztettünk... *szeptember 21*
HALMAI GÁBOR Kell-e nekünk új alkotmány? *július 7*
HANKISS ELEMÉR Ezredvégi beszélgetés *február 3*
HIMMELFARB, GERTRUDE Sötét, véres keresztutak (ford. Szilárd Gabriella) *április 9*
HORVÁTH IVÁN Magyarok *március 3*
KARÁTSON GÁBOR Üdvözlet a győzőnek *május 3*
Ezredvégi beszélgetés *október 10*
KOLAKOWSKI, LESZEK Az értelmiség (ford. Seres Iván) *december 9*
KOVÁCS ÉVA Indulatok a mai népi–urbánus vitában *augusztus 15*
KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ Beszélgetés 2000-ben *december 3*
LENGYEL LÁSZLÓ Szép új világ (1) *február 7*
Szép új világ (2) *március 15*
MARTÉNYI FERENC Ezredvégi beszélgetés *június 15*
MIHAILESCU, VINTILA Hol vannak a régi barbárok? (ford. Forró Eszter) *július 13*
PITHART, PETR Magánszféra, állami szféra (ford. Svoboda Róbert) *augusztus 11*
POMERANC, GRIGORIJ Ellenérvek mögül (ford. Kiss Ilona) *december 18*
SAJÓ ANDRÁS Nemzetérzület és alkotmányosság *április 5*
SLIOGERIS, ARVYDAS A Nyugat és Litvánia kultúrája (ford. Galicza György) *február 13*
SOMOGYI GYŐZŐ Ezredvégi beszélgetés *november 3*
SOROS GYÖRGY Európa felbomlása (ford. Szegő András) *január 7*
STAUFFER, ROBERT A lépcső nélküli társadalom-ház (ford. Rácz Judit) *november 15*
SZACKI, JERZY Liberalizmus a kommunizmus után (ford. Róna Annanária) *október 15*
SZOLZSENYICIN, ALEKSZANDR Az „oroszkérdés" a 20. század vége felé (ford. Kiss Ilona) *december 15*
WALZER, MICHAEL Másság és politika (ford. Garai Attila) *november 9*
WEINER, MYRON Az előnyös megkülönböztetés tapasztalatai (ford. Bojtár Péter) *szeptember 15*

VERSEK

BÁTHORI CSABA *november 48*
BERNHARD, THOMAS (ford. Erdélyi Z. János) *október 38*
BERTÓK LÁSZLÓ *január 27*
április 3
szeptember 47
BLOZE, VYTAUTAS P. (ford. Báthori Csaba) *szeptember 35*
BODOR BÉLA *május 42*
BOLAND, EAVAN (ford. Kiss Zsuzsanna) *április 37*
BORBÉLY SZILÁRD *július 40*
BRATKA LÁSZLÓ *augusztus 32*
CELAN, PAUL (ford. Schein Gábor) *január 28*
G. ISTVÁN LÁSZLÓ *január 45*
szeptember 48
GANDLEVSZKIJ, SZERGEJ (ford. Halasi Zoltán) *augusztus 30*
GERGELY ÁGNES *október 2*
Harminckét japán haiku (ford. Horváth Ödön) *június 39*
JANDL, ERNST (ford. Báthori Csaba) *december 26*
JUARROZ, ROBERTO (ford. Zirkuli Péter) *július 38*
KÁNTOR ZSOLT *augusztus 26*
KUKORELLY ENDRE *február 23*
LEKLI MÁRTA *július 42*
LERMONTOV, MIHAIL (ford. Galgóczi Árpád) *szeptember 34*
MACERNIS, VYTAUTAS (ford. Bajcsi Cecília) *május 35*
MÁNDY STEFÁNIA *október 32*
MARNO JÁNOS *április 34*
MARSALL LÁSZLÓ *július 19*
MIKULSKI, ZYGMUNT (ford. Halasi Zoltán) *november 28*
MYKOLAITIS-PUTINAS, VINCAS (ford. Bajcsi Cecília) *május 34*
ORBÁN JÁNOS DÉNES *november 32*
ORBÁN OTTÓ *augusztus 24*
november 19
PÁRNICZKY MIHÁLY *május 31*
PAYER IMRE *október 34*
PETRI GYÖRGY *december 21*
POÓS ZOLTÁN *június 44*
PORTER, PETER (ford. Orbán Ottó) *február 32*
RAKOVSZKY ZSUZSA *május 22*
ROZGONYI IVÁN *február 35*
SCHEIN GÁBOR *október 36*
SEVCSENKO, TARASZ (ford. Galgóczi Árpád) *január 39*
SZIRTES, GEORGE (ford. G. István László) *március 40*
TÁBOR ÁDÁM *április 26*
TÁBOR ESZTER *június 42*
TANDORI DEZSŐ *március 27*
TATÁR SÁNDOR *december 29*
TÉREY JÁNOS *június 36*

PRÓZA

DEÁK MÁRTA Az ismeretlen hermafrodíta rabszolga sírverse *március 43*
EDELFELDT, INGER Szellemek (ford. Kúnos László) *szeptember 37*
EZERA, REGINA Gyertya (ford. Bojtár Endre) *november 35*
FERDINANDY GYÖRGY Salak *augusztus 27*
FRIEL, BRIAN Bűvészek (ford. Kiss Zsuzsánna) *december 31*
GARACZI LÁSZLÓ Teri *december 22*
GORDON, LEV gyűjtése Hagyjállógva Vászka, a nagy pityeri rabló (ford. Bratka László) *április 28*
GRENDEL LAJOS Ami a híradókból kimaradt *február 27*
HEBEL, JOHANN PETER A Rajna-vidéki házibarát kalendáriumi történeteiből (ford. Halasi Zoltán) *május 37*
HOPE, CHRISTOPHER Szabad esés (ford. Barabás András) *június 31*
KADARE, ISMAIL Az őskönyv (ford. Krasztev Péter) *január 35*
KŐRÖSI ZOLTÁN Aranykávéfüst *november 21*
KORPA ARTUR Cursor Mundi *július 35*
KUKORELLY ENDRE Titok, a *október 5*

TARTALOMJEGYZÉK 1994

LŐDI TAMÁS Az új igazgató *május 29*
MÁRTON LÁSZLÓ A költő és a Szűzanya *július 23*
MÉSZÖLY MIKLÓS Köhögő császár *április 21*
NABOKOV, VLADIMIR A müncer
(ford. Bratka László) *október 27*
OLCHVÁRY, PAUL A horgászbot (ford. Puszta Dóra)
március 35
PROUST, MARCEL Álmok (ford. Lóránt Zsuzsa)
április 32
SPIRÓ GYÖRGY T-boy (1) *január 21*
T-boy (2) *május 23*
TANDORI DEZSŐ Törtszív Kisúr *szeptember 27*
TYEREHOV, ALEKSZANDR Kharón
(ford. M. Nagy Miklós) *július 31*
VEKERDY TAMÁS Cirkusz, vurstli *június 19*
ZENCSIKO, KONPARU A basófa
(ford. Kemenczky Judit) *február 37*

TANULMÁNY, PUBLICISZTIKA

BALOGH B. MÁRTON Péntekkel a Zöld Lótusz
Orom kávéházban *december 37*
BLUM, DAVID Ahol nincs primárius (interjú a Guarneri
vonósnégyessel, ford. Róna Annamária) *április 47*
BÖHRINGER, HANNES A filozófia és a művészet
(ford. Tillmann J. A.) *október 54*
CONQUEST , ROBERT Vall a szadista professzor!
(ford. Páll Erna) *szeptember 56*
ERKI EDIT Átváltozások *október 41*
FEYERABEND, PAUL Milyen lesz a tudományfilozófia
2001-ben? (ford. Surányi László) *január 47*
FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ A „magasabb hűség" *január 55*
A boldogság misztériuma *december 61*
FROMM, ERICH Adolf Hitler: a nekrofília klinikai
esete (1) *július 45*
Adolf Hitler: a nekrofília klinikai esete (2) (ford. Pap
Mária) *augusztus 43*
GÁBOR, GEORGE Levelek Halifaxból *június 45*
GADAMER, HANS-GEORG Politizál a filozófus
(ford. Schein Gábor) *április 43*
H[ORVÁTH]. I[VÁN]. Atyák *augusztus 63*
HAMPSON, NORMAN A francia forradalom
„tanulságai" (ford. Hahner Péter) *február 49*
HORVÁTH BÁLINT Hadd mondjak most egy dolgot
február 64
HORVÁTH IVÁN Szöveg *november 42*
KÁLMÁN C. GYÖRGY Columbo felesége *március 52*
Jeges, hideg, langyos... *szeptember 62*
KERECSÉNYI DEZSŐ Húsz év irodalma
a trianoni határok között *március 51*
KOCSIS PÉTER Hol van Csehország? *december 42*
KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS Török András / *Budapest*
(Marginăliák) *október 57*
LIMONOV, EDUARD Az orosz nacionalista útja –
a halál (ford. Szilágyi Ákos) *július 48*
LUKÁCSY SÁNDOR Rendszerváltás és utópia
1790-ben *július 61*
A kitagadott irodalom *december 48*
MACURA, VLADIMÍR Cseh macsek
(ford. Bojtár Endre) *január 64*
Masaryk cipői (ford. Bojtár Endre) *február 63*
Hanka, a démon (ford. Bojtár Endre) *március 64*
A bennünk lakozó kelták (ford. Bojtár Endre) *április 64*
MANEA, NORMAN Irodalom az ezredfordulón
(ford. Németi Rudolf) *október 51*
MARGÓCSY ISTVÁN Juhász Ferenc / *Krisztus levétele a*
keresztről (Marginăliák) *január 59*
Bodor Ádám / *Vissza a fülesbagolyhoz*
(Marginăliák) *február 57*
Saulius Tomas Kondrotas / *A kígyó pillantása*
(Marginăliák) *március 57*
Umberto Eco / *A Foucault-inga* (Marginăliák) *április 59*
Orbán Ottó / *A kelijföljancsi jegyese* (Marginăliák) *június 55*
Miért sajog? József Attila legszebb öregkori versei
(Marginăliák) *július 55*
Tandori Dezső / *Madárzsoké* (Marginăliák) *augusztus 57*
NÁDAS SÁNDOR Mese egy kávéházról *október 46*
NÁDASDY ÁDÁM „Tényleg, egy kis takarmány"
(új *Szentivánéji álom*-fordítás) *augusztus 35*
PÉTER VLADIMIR A szökőkút *június 64*
POSTMAN, NEIL Technopólium
(ford. Vajda Róza) *május 45*
RÁKOS PÉTER Nemzet és humor *augusztus 49*
Nemzetkarakterológiai játszadozás *augusztus 52*
RÉV ISTVÁN In mendacio veritas *szeptember 51*
SÉGUÉLA, JACQUES A nyugodt nyerő
(ford. Kovács Ilona) *április 53*
SIGMOND ISTVÁN Happy End: A vadász *április 54*
A Futam *május 48*
SZABÓ JUDIT Portré, lakással *május 62*
SZIGETHY GÁBOR Szerelmeslevelek *június 61*
Kárpótlás *október 62*
Somló István levelei Latinovits Zoltánhoz (1961–66)
november 54
SZILÁGYI ÁKOS Rakovszky Zsuzsa / *Hangok*
(Marginăliák) *december 53*
SZŐKE GYÖRGY „...fasiszta kommunizmusét..." *június 48*
SZOLZSENYICIN, ALEKSZANDR Emlékbeszéd Vendée
fölött (ford. Soproni András) *február 50*
TÖRÖK ANDRÁS Lengyel Péter / *Macskakő*
(Marginăliák) *május 53*
VÁLI DEZSŐ Szüts Miklós emblémái elé *november 62*
ZELEI MIKLÓS Toborzó *január 48*

ILLUSZTRÁCIÓK

SZAMÓDY ZSOLT fényképei elhagyott magyarországi
orosz laktanyákról *január*
POHÁRNOK GERGELY portugáliai zsánerképei *február*
KOVÁCSY TIBOR fotói („Ablakok") és TANDORI
DEZSŐ rajza *március*
SZALAI TIBOR papírszobrai és grafikái *április*
R. PÁN JÓZSEF rajzai az 1945 után újjászülető
Budapestről *május*
PÉTER VLADIMIR szökőkút-tervei *június*
ROSKÓ GÁBOR rajzai József Attila legszebb öregkori
verseihez *július*
A világkiállítás magyar pavilonjának tervei *augusztus*
INGER EDELFELDT és TANDORI DEZSŐ grafikái
szeptember
A NEW YORK-palota 1891-es tervpályázatának alkotásai
október
SZÜTS MIKLÓS emblémái; fényképek LATINOVITS
ZOLTÁNról *november*
SZKUKÁLEK LAJOS grafikái *december*

A 2000 ESTEK VENDÉGEI

GRENDEL LAJOS (kérdező: Török András) *január*
SIPOS MIHÁLY (Horváth Iván) *február*
SZILÁGYI ÁKOS (verskazetta nyilvános -
hangfelvétele) *március*
JOVÁNOVICS GYÖRGY (Földényi László) *április*
SPIRÓ GYÖRGY (Margócsy István, Török András)
május
VÁLI DEZSŐ (Margócsy István, Szüts Miklós) *október*
RÉZ PÁL (Bojtár Endre) *november*
TÖRÖK ANDRÁS (Lengyel László, Szilágyi Ákos)
december

2000-bál 1994. SZEPTEMBER 16.

Paul Olchváry Bizonytalan reggel

Bernard hétkor felébredt, és fogalma sem volt, mit csináljon. Egy balesetről álmodott, a saját balesetéről. Nem érezte valami jól magát. Meg kellett erőltetnie az agyát, hogy eszébe jusson, ki is ő valójában: az *Adirondack Daily Enterprise* című kisvárosi napilap rosszul fizetett munkatársa. Vézna, kölyökképű fickó, aki barna haját lófarokba fogja; egy olyan fickó, aki lefekvéskor gondosan az éjjeliszekrényre helyezi kerek fémkeretes szemüvegét; egy fickó, akinek az a dolga, hogy a délelőtt folyamán bekopogtasson vagy egy tucat ajtón, és megtudakolja, karácsony napján Richard Fluery miért és hogyan lőtte mellbe vadászpuskájával az ismerősét, Mike Larsont. Feltehetőleg egy szerelmi háromszögről volt szó, de Bernardot teljesen hidegen hagyta a dolog. Seggfej mind a két pasas, csak azt kapták, amit érdemeltek. Bernard szeme még mindig csukva, de már ébren volt, és arra gondolt, micsoda meggondolatlanság, hogy este nem húzta össze a függönyt. Reménytelennek tartotta, hogy ha netán felkelne és így utólag összehúzná, még vissza tudna aludni, úgyhogy inkább nem moccant. Ha valaki látja, egészen biztosan azt gondolta volna, hogy alszik, mint a bunda: összeszorított szája halvány és duzzadt, borostás arca egyik fele a párnába süppedt, sötét, csapzott haja alvás közben összekuszálódott. Csak Bernard tudta, mi az igazság. Egy óra múlva kezdődik a munkaideje, és ő utálta a munkát.

Csak a jó ég a megmondhatója, meddig folytathatná ezt így tovább. Úgy érezte, az égvilágon semmi nem akadályozhatja meg, hogy itt töltse élete hátralévő részét, csukott szemmel, alvást színlelve. Ugyan ki tudná meg az igazságot? Kiráncigálhatnák az ágyból, akkor sem nyitná ki a szemét, a végsőkig ellenállna. Bátorság kellene hozzá, de meg lehetne csinálni. Nem fog fölkelni csak úgy, a semmiért. Richard Fluery sem csak úgy, a semmiért lőtte le Mike Larsont, aki azért bukkant föl, mert húsz dollárt akart ajándékozni exfeleségének, Sue-nak. A rendőrség szerint Sue Richarddal élt, és ezt Mike is tudta, ami mindent megmagyaráz. Mike Larson sem csak úgy, a semmiért támolygott ki az utcára, és vonszolta át magát vérezve az út másik oldalára. Az sem csak úgy, a semmiért történt, hogy Richard Fluery rögtön kiürítette a puskát, letette egy díványra, majd komótosan odaballagott a teherautójához, és elhajtott a következő sarokig, a rendőrségre.

Miközben tenyerével titokban végigsimította a hasát, mintha egy macska hasát cirógatná, Bernard rájött, van azért még némi esély, hogy visszaaludjon. Mindössze annyi a teendő, hogy a gondolatokat mind egy szálig kiűzze a fejéből. Például ne gondoljon Rogerre, aki már most is, reggel hétkor fel-alá mászkál a szerkesztőségben, kinyújtott kezében egy csésze forró kávéval, mint valami mozgó szobor, aki ajándékot kínál a világnak. Ne gondoljon a sürgölődő Roger öreg, sztoikus faarcára. Rogerre, ahogy sorra bekapcsolgatja a szerkesztőség összes masináját. Ahogy a levegőnek kínálja kávéját. Rogerre, aki nem meri túl közel tartani a kávéját, mert fél, hogy magára löttyenti. Ne gondoljon, még véletlenül se gondoljon Rogerre.

Pontosan tíz perc múlva Bernardnak fel kell hívnia a rendőrséget. Ki kell másznia az ágyból. Fel kell állnia, de legalábbis olyan testhelyzetet kell felvennie, hogy elérje a telefont, és egyáltalán nem volt biztos benne, hogy képes erre. Ha útközben nem tartja csukva a szemét, ki fog látni az ablakon. Ezt nem úszhatja meg. És mit lát majd? Egy hólepte fenyőágat, mely szörnyen közel hajol az ablaküveghez, szinte súrolja az üveget, mögötte egy távoli hóbuckát a 3-as út mellé hányva, és havasi kecskegidák módjára bebugyolált gyerekeket, akik az iskolába igyekeznek. Ha egy bizonyos szögben tartja a fejét, a szeme sarkából megpillant majd egy fehér füstcsóvát, mely némán tekereg a fagyos levegőben a falu fölött. Ezt mind látni fogja, és ujjait odanyomja az ablaküveghez. Hideg lesz, olyan hideg, hogy roppant kíváncsiságában ott akarja majd tartani az ujjait, mint valami tudományos kísérletben, hogy megtudja, mi történik a jéghideg üvegre tapasztott ujjbegyekkel.

Bernard ujjai nedvesek lettek a zúzmarától. Felkelt végre, és ettől kezdve egy történetnek képzelte el a reggelt, így kívánva csökkenteni valódiságát. Ilyen módon ha netalán tán mégis azon kapná magát, hogy mások ajtaján kopogtat – ami nagyon nem akaródzott neki, ugyanis félt beleavatkozni mások ügye-

ibe –, úgy tekinthet az egészre, mint egy tőle független történetre. Ez megkönnyíti a dolgot. És Bernard Knappnak sem kell soha többé munkába mennie. Ügyes. Ott állt mezítláb a nappali ablaka elé terített összekötő szőnyegen, és tudta, arra ítéltetett, hogy napja hátralévő részét valahol az alvás és az ébrenlét határán lebegve töltse, felhívja a rendőrséget, megtudakolja a híreket, mindeközben azt képzelve, hogy valójában az ágyában álmodik, és benn a munkahelyén is dédelgetve őrizze édes titkát, hogy valamely más valóság szerint továbbra is egy puha, kék kartontakaró alatt fekszik, még mindig arra gondolva, hogy:

Richard Fleury komótosan odaballagott a teherautójához, mintha csak munkába indulna. És hogy:

Pontosan tíz perc múlva fel kell hívnia a rendőrséget. Mindig tíz perccel korábban ébredt. A rendőrség nem vár. Az éjszakai műszak bemegy, leadja a jelentéseket, és már ott sincs. Megérkezik a reggeli műszak, és azt sem tudja, hol áll a feje. A motoros rendőrök éppen csak átöltöznek, és már indulnak is járőrözni. Az időzítésen múlott minden. Kis rendőrőrs volt ez. Bernard járt már ott azokon a kéthavonkénti látogatásokon, melyeket a rovatvezetője sózott a nyakába (*a zsarukkal mindig jóba kell lenni, hadd tudják csak, kik vagyunk*), gyomra enyhén remegett, miközben kérdéseket tett föl arról a két fiatal schenectady illetőségű horgászról, akiket azért tartóztattak le, mert vaktában lövöldöztek a tóban lévő bójákra; a halálos kimenetelű hétvégi balesetekről, és egyéb dolgokról, amikre csöppet sem volt kíváncsi. Na és a válaszok. A mindentudó rendőrség válaszai. Ott sorakoztak a regiszterben. Bernard semmit nem utált jobban, mint olyan embereket kérdezgetni, akik egy papírról olvassák a válaszokat. Főleg mert *tudták* a válaszokat. Van még kérdés? Hívjá' föl inkább holnap! Most nem érünk rá. Bernard pedig, ahogy az egy újságíróhoz illik, rázós kérdésekkel igyekezett sarokba szorítani őket. Milyen fegyver? Tanúsított ellenállást? Előélete? Lezárult a nyomozás? Egyéb gyanúsítottak? A rendőr pedig, szinte kivétel nékül mindig, újra felolvasta, ami ott állt az orra előtt a papíron. Logikusabb lett volna, ha azt kérdi tőle: „Na, halljam, mi van oda írva?"

Bernard az ablaknál állt kék alsónadrágjában, nedves ujjaival sűrű, barna hajában turkált. Még mindig kócos volt. A téli Adirondack tájkép távoli jobb sarkában, a 3-as út túlsó oldalán, a lakását körülölelő sudár bükk- és fenyőfákon túl a Városházát látta. Szinte fenségesnek tűnt ott a Saranac folyó fölött. A víz enyhén feketének látszott. Egykedvűen haladt a híd alatt. A sodrása kétségtelenül erős volt. Bernard jó helyen lakott. Csak ne kellett volna felhívnia a rendőrséget, és aztán kimennie a fagyos levegőre, és véget vetni ennek a lebilincselő történetnek. Kimondhatatlanul utált dolgozni. Egy ilyen reggelen van-e természetesebb annál, mint hogy félmeztelenül és mégsem fázva, az ablaknál ácsorogva nézi a sietős folyót?

Legalább ne jutott volna erről eszébe a zuhanyozás. Ezen is túl kell majd esnie. Mielőtt felhívná a rendőrséget. De először a fekvőtámaszok. Bernard lassan és nehézkesen megfordult, valami komikus mozgó szobornak képzelve magát, és észre sem vette, máris ismét a múltban járt, az ágyában, képtelenül összeszorított szemmel.

Roger még mindig fel-alá futkosott Bernard lecsukott szemhéja alatt, aztán ott volt az a rendőrségi dolog is, amit el kell intézni, a hagyománynak megfelelően, tíz percen belül. Fel kell hívni a rendőrséget, így: „Jó reggelt, itt Bernard beszél az *Enterprise*-tól. Történt valami? Vagy jött valami hír tegnap reggel óta?"

Csukva tartotta a szemét, természetellenesen erősen összeszorítva, és közben rádöbbent, hogy ez nem alvás, és nem is lesz belőle alvás, ha így folytatja. Tudta, el kell lazulnia. Ügyelve, nehogy lásson is, Bernard lazított a szemhéján, éppen csak annyira, amennyire az alváshoz kell. A fénytől rettegő szeme azonban automatikusan újra összepréselődött. Mindennek vége, ha véletlenül megpillantja a reggeli napfényt. Előre lefutott ügy lesz akkor az egész. Kőbe vésődik a napja, ilyeténképpen: *Kezdeti vonakodása ellenére Bernard hét órakor felkelt. Lába könnyedén átsiklott az ágy peremén, és miközben futó pillantást vetett a kék szőnyegre érkező fakó lábakra, fürgén felpattant. Félmeztelenül kibotorkált a nappaliba. Hosszasan ácsorgott mozdulatlanul, két kezével a fejébe kapaszkodva, mintha csak azt akarná megakadályozni, hogy leguruljon. Valójában azonban annak a történetnek az elején gondolkodott, mellyel kimenekítheti magát a világ zajából.* Így volna, ha kinyitná a szemét. Bernard ennek a gondolatától is irtózott. Vége volna, egyszer s mindenkorra, de hát – de hát máris, így is vége volt. Már gondolkodott. Már felébredt. Az ablaknál? Az ágyban? Mit számít? Továbbra is azt képzelte hát, hogy ágyban van. Addig nem lesz nyugta, míg nem hagyja, hogy szeme azt tegye, amit akar. Ki kell nyitnia, csak résnyire. Milyen csábító. Csinálhat bármit, a napfény továbbra is kínozni fogja, mintha csak egy gyufaszál égne az orra alatt, csukott szeme előtt, a füle mögött, úgyhogy arra gondolt, jobb lesz

túllenni rajta, megnézni, mi van ott kinn, megtudni, mire számíthat. Így is van. Kész. Csak annyit tudott kivenni az egészből, hogy világos van. Nyugodt szívvel állíthatta, hogy „Semmi mást nem láttam, csak a fényt." Nagyon gyorsan történt.

Nincs visszaút? Szörnyű kíváncsisága, hogy meglássa a napot, véget vetett ennek az ő reggeli történetének? Az egész jövő elhatároztatott abban a villámgyors pillantásban? Hát jó. Akkor nincs mit tenni. Akkor fekhet tovább rettenetesen összeszorított szemmel, és nyugodtan pihenhet abban a biztos tudatban, hogy minden elvégeztetett. Lezajlott az élete. Egyetlen villámgyors cselekedet, és vele a pillanat összes többi eseménye a világegyetemben. Például a szerkesztőségben fel-alá futkosó Roger, az döntött el mindent. Bernard már fel is hívta a rendőrséget. Volt ugyan még tíz perce, de már felhívta őket. Elment dolgozni, élt, mérsékelten kellemes életet élt, és semmi oka a panaszra, már réges-rég otthagyta a munkát, és elment horgászni. A világegyetem jövője lezajlott egyetlen szempillantás alatt. Hosszú pillantás volt, az igaz. És most túl messzire ment. Ugyan ki mondhatná meg, mit hoz a jövő? Még abban sem volt biztos, hogy egyáltalán képes volna valaha is felkelni az ágyból, bár ha egy kicsit jobban belegondolt, kétségtelenül felismerte, hogy az ablaknál áll, fejét a két tenyere közé szorítja, és végigálmodja a délelőttöt. De hát nem untig elég, ha egyetlen napunk jövőjét ismerjük?

Nem elég, ha tudja, hogy ott áll majd a bíborszín szőnyegen, lassacskán visszanyeri lelki egyensúlyát, és míg bámul kifelé az ablakon, elszánja magát, hogy levetkőzzön meztelenre és megcsinálja azokat a fekvőtámaszokat – ha tudja, hogy csinál majd, mondjuk, ötvenet, aztán törökülésben és pucéran ücsörög a hideg padlón, eszeveszetten lihegve, míg végre magához tér?

Kinn hó lepi a földet, és Bernard kifelé bámul az ablakon, térdelve, hogy ne látszódjon meztelen teste, és gyerekeket lát, akik úgy be vannak bugyolálva, mint a télre melegebb területre vándorló havasi kecskék, és a távolban, a Városháza mögött az égre tekergő halvány füstcsóvák. Hegyeket is lát, melyeket bíborvörösre színez a reggeli fény, és havat, így kora reggel. Lát majd egy tavat is, a takaros kis falu mellett, ahol lakik és dolgozik; egy befagyott tavat a folyó fölött, kettejük között a gátat – és göröngyös jégmezőt, ahol elkotorták a havat, hogy helyet csináljanak a korcsolyázóknak.

Bernard tudta, hogy zuhanyoznia kell, és aztán fel kell hívnia a rendőrséget. Tudta, hogy a jelenben van. A jövő még előtte állt, megmásíthatatlanul és megfoghatatlanul.

Élete eleve elrendelt története zuhanyozással folytatódott, gyors zuhanyozással, mert most már pillanatokon belül hívnia kellett a rendőrséget, ennek ellenére azonban a szokásos forró víz jellemezte, és a hosszú, csodás simogatás a zöld olívaolaj szappannal. Haját éppen csak annyira törölte meg, enyhén masszírozva, mint valami állat bundáját, mert szerette a nedvesség érzését, és azt kívánta, bárcsak az idők végezetéig tartana. Fázott, vízcseppek csillogtak testén, és a törülköző nem tudta mindet eltüntetni. A fürdőszobából kilépve a pala burkolat jéghideg volt, és mezítláb haladt végig rajta a konyháig, ahol magához vett egy banánt, mintegy bevezetésként a rendőrségi telefonhíváshoz. A tíz perc majdnem letelt. Így hát dideregve, és meztelenségét most sokkal jobban érzékelve, mint szokásos reggeli menetrendje elején, Bernard magára kapott egy törülközőt, és egy hamisítatlan házi isten benyomását keltve kiment a konyhából.

Egy pillanatnyi ideje maradt már csak, hogy magához vegye a banánt, és nyugtázza, bár kevésbé terjengősen: *Ez a remek lakás az én otthonom*. Ezután ugyanis, most már csakugyan haladéktalanul, hívnia kellett a rendőrséget.

Itt az idő.

– Jó reggelt, Bernard vagyok az *Enterprise*-tól. Van valami?

– Pillanat– felelte az ügyeletes. – Hozom a könyvet.

Gyorsan hozta. A hang (általában egy férfi hang) ezzel kezdte: – Igen, nézzük csak –

Bernard kötelességtudón közbevágott. Kissé túl elszántan látott munkának: – Baleset, letartóztatás, új nyomozás?

– Nyugi.

Bernard ezt úgy értelmezte, hogy a rendőr előbb átböngész valamit – mutatóujja a sorokat követi, szeme megfontoltan pásztázza az oldalt –, aztán eldönti, hogyan tálalja. Az újságíró kihasználta az alkalmat, és meghámozta a banánt, gyakorlott ujjaival ügyesen letörte a kemény szárat, majd amikor félig lecsupaszította, kezébe vett egy ceruzát. A combján bevetésre készen várakozott a jegyzetfüzet.

– Asszem, van itt valami, ami érdekelhet. Közúti baleset. Idő: reggel hét harminc. Hely: 3-as út, a várostól tizenkét kilométerre, az Ampersand Mountain elágazástól úgy száz méterre délre. Érintett jármű: pi-

ros Volkswagen bogár. Leírás: a déli irányba haladó említett jármű lecsúszott a jobb oldali padkán, és belerohant egy másfél méteres hóbuckába.

Miközben sebesen jegyzetelt, és elpuskázott történetének (és alvásának) helyszíne, a hálószoba felé pillantgatott, Bernard közbevágott: – Sérült?

– Egyelőre nem tudni.

– Micsoda? Mi az, hogy nem tudni? Tegnap történt, és még nem tudják? Ki vezette a kocsit?

– Senki.

– Hogyhogy senki?

– Semmi nem utal a vezetőre. Nem szerepel a jelentésben. Az úttesten nincsenek csúszásnyomok. A bogár úgy hagyta el az úttestet, mint egy vitorlás. A kocsi üres volt. Egy pillanat, rögtön jövök.

Bernard ekkor rádöbbent a lehető legképtelenebb dologra: hogy megint alszik, és olyasmit álmodik, amiből nem tud kiszabadulni. Szörnyen gyengének érezte magát és didergett.

– Na, most figyelj, kisöreg – folytatta a rendőr –, épp most érkezett meg a váltás, és a fiúk azt mondják, nem emlékeznek erre a balesetre. Szerintem akkor ez azt jelenti, hogy nem tegnap, hanem ma reggel történt.

Az álomból újra visszatérve a valóságba, Bernard gyanakodva így felelt: – Úgy érted, még meg sem történt. Majd csak húsz perc múlva.

– Aha.

– Ez lehetetlen.

– Ezt most mér mondod? Hát hazudok én? Itt áll előttem a könyvben. Én csak felolvastam, szóról szóra.

– Hogy került bele a könyvbe?

– Na ne marháskodj! Hát úgy, hogy beleírtam. Figyelj, akarsz egy tanút, hogy tényleg ide van írva? Adom Larryt. Neki tán elhiszed. Hé, Larry!

– Várj – mondta Bernard. – Csak annyit árulj el, kitől hallottad ezt az egészet, és én leszek a világ legboldogabb újságírója. Becsszóra.

Bernard hazudott. Színtiszta fikció az egész, és ezt ő is tudta. Soha nem volt, és soha nem lesz boldog újságíró. Ez csak egy munka volt a számára, melynek révén szép helyen lakhatott, a hegyekben, messze a világ zajától. Mérsékelten különlegesnek tekintette magát; már a kalap is úgy állt a fején, hogy azt sugalmazta: „Én vagyok Bernard, az újságíró." Olykor-olykor melegséggel töltötte el az a határozott érzés, hogy tényleg valami jót cselekedett, hogy körülbelül tízezer ember csaknem mindennap látja a nevét, hogy hisznek a Bernard Knapp névben. De hát boldog volt-e? Nem, utálta, amit csinált. Lényének minden egyes porcikája tiltakozott ellene. Ez volt az igazság.

– Nem tudom – felelte a rendőr –, nem tudom, kitől hallottam. Miről is volt szó? Egy összetört kocsi? Azt hiszem, csak úgy eszembe jutott.

– Van még valami?

– Figyelj, ez most abszolút bizalmas. Én egy médium vagyok. Néha vezetés közben rámtör egy érzés, hogy máshol kellene lennem. Tízből kilencszer bejön, valami tényleg történik, és amikor megjelenek, megmentem a helyzetet. Itt most rosszul időzítettem. Letelt a műszakom, és a reggeli váltás soha nem ér oda időben. Túl későn tört rám. Bocs. De senkinek az élete nem forog kockán.

– Hogyan lehetséges, hogy nem tudod, ki vezette kocsit?

– Mondtam már, nem ült benne senki.

– Kié a kocsi?

– Hát a tiéd.–

– Kösz, hogy mellesleg ezt is közlöd velem.

– Nem akartam, hogy fölöslegesen izgasd magad.

Bernard elfáradt. Iszonyatosan lefárasztotta ez az álom. Kimondhatatlan zavarodottságában befejezte a banán hámozását, és beleharapott. A trópusok sárgáját érezte a szájában; ránézett a konyhai órára, és leolvasta az időt: hét huszonöt. Vagyis ébren volt. A rendőrséggel beszélt telefonon, és fogalma sem volt, mit mondtak, csak homályosan rémlett, hogy jegyzetel valamit, aminek az égvilágon semmi köze az ő elképzelt történetéhez. Álmodozott, és a történet így folytatódott: Bernard kinézett az ablakon, és egy hófödte zsákutcát látott a ház lábánál, valamint magát, ahogy vastag kapucnis kabátjában a jeget vakarássza piros Volkswagen bogara ablakairól. Képtelenség. Lehetséges, hogy már ilyen korán munkába indult volna, és álmodozással tereli el figyelmét a hidegről? Nem: az ágyra nézett, és látta, hogy be van vetve, tökéletesen,

mint mindig; csak arról lehet szó, hogy félálomban ücsörög törökülésben a nappali padlóján, derekán egy törülközővel. Egészen mostanáig azt képzelte, hogy ágyban van, és a világ legvadabb álmát szövögeti, megelőlegezve a következő kérdést:

– Hol vagyok most?

– Útban a munkahelyedre – mondta a rendőr. – Nem, várj csak, elkanyarodtál az ellenkező irányba. Eszedbe jutott, hogy el kell menned egy-két helyre, hogy kiderítsd, mi történt Fluery és Larson között karácsonykor. Ráadásul utálsz bemenni a szerkesztőségbe. Minden stimmel, igaz? A 3-as úton haladsz. A havat csodálod az útmenti fenyőkön. De csak egy ideig. Jesszusom, elalszol a volánnál! Csodálatos érzés, de milyen csodálatos. Vitorlázol. Ne!

– Mi van?

– Elvesztettelek szem elől.

– Mert elaludtam a nappalim padlóján, ahol azt álmodom, hogy az ágyban fekve álmodom ezt az egész balesetet. Most ébredezem, te pedig eltűnsz. Az ember mindig felébred álmából, mielőtt meghalna, nem?

– De. Megtennél egy szívességet?

– Ki vele!

– Nézz ki az ablakon! Mondd, látod a kocsidat?

– Mit számít az?

Nem volt mit tenni, Bernard kinézett az ablakon, és egy üres behavazott utat látott. – Nem – mondta a rendőrnek.

– Vagyis ha álom, ha nem, én jól láttam. Elindultál a kocsiddal, és teljesen függetlenül attól, hogy te most éppen hol vagy, a kocsid a 3-as út mentén lapul egy hóbucka mélyén, a várostól tizenkét kilométerre, az Ampersand Mountain elágazástól száz méterrel délre. Hogy érzed magad?

– Fáradt vagyok.

– Sebaj. Lehet, hogy mégis alszol. De mindkettőnk megnyugtatására, ugyan nézz már bele a tükörbe! Tudod, tavaly volt egy olyan sztorink, hogy egy fiatal srác valamikor kora hajnalban kiröpült a teherkocsija szélvédőjén, de még volt annyi ereje, hogy hazavánszorgott. Négy és fél kilométerre. Különben ott fagyott volna meg a helyszínen. Ráadásul valahol az isten háta mögött lakott. A bejárati ajtó kulcsát meg a teherkocsiban felejtette, és elaludt a verandán a padon. Kőkeményre fagyott. Úgyhogy hallgass rám, és kukkants bele szépen a tükörbe!

Ennél ostobább ötletet egy álomban, gondolta Bernard, ilyen nincs! Hát ki hallott már ilyet? Meghalni egy álomban? Tükör egy álomban? Képtelenség. Ugyan mit látnánk benne? Ekkor eszébe jutott, hogy ez az álom egyáltalán nem álomszerű. Túlságosan lineáris, ráadásul dedósan egyszerű, főleg az az ostoba hang a telefonban, amely kerek-perec közölte vele: „Ne menj sehova. Utálod ezt munkát, úgyhogy *hagyd ott*." Vajon arról volna szó, hogy ez az egész egy nagyon is tudatos gondolat, és nem álom; futó képzelődés, mely annyira megigézte, hogy saját magát is sikerült lóvá tennie? Lehet, hogy ő is ott lapul a hóbucka mélyén a 3-as út mentén? A biztonság kedvéért azért odaállt meztelenül a hálószoba ajtaján lévő életnagyságú tükör elé, és iszonyúan gyöngének érezte magát, amikor a nagy tükör egytenyérnyi oválissá zsugorodott össze a szeme láttára. Azt gondolta: „Ez Bernard Knapp arca. Jól néz ki." És lecsúszott az ülésen, feje nekikoccant a vezető felőli ajtó ablakának, mintha csak segítséget kérne. Nem volt semmi baj.

Abszolút jól nézett ki, tényleg.

Igen, most már biztos, hogy aludt, meztelenül és zavarodottan és láthatatlanul lebegett egy piros, mélyen a hóba fúródott Volkswagen fölött, tanácstalanul, szemben egy erdővel, mely túl nagy és túl ősi volt ahhoz, hogy álmodhatna róla. Nem pocsékolva tovább az időt, Bernard ekkor a szerkesztőség felé vette útját, szintén anyaszült meztelenül, és könnyedén úszott a levegőben a fel-alá futkosó Roger fölött és Roger fakó szeplős karja végén Roger gőzölgő forró kávéja fölött. Csak Roger nyüzsgött mindig ilyen korán, Bernard dehogy ült még ott görcsösen a szövegszerkesztő előtt, nem fordult hozzá a szerkesztő, mint valami dühös isten, azt firtatva, hogy mit mondtak Richard Godin szomszédai. Csak Roger és Roger kávéja és Roger karja. Ez azért nagyon kínos volt, meztelenül lebegni a szerkesztőségben, úgyhogy Bernard leszállt. Kába volt, de alapjában véve jól érezte magát, északnak, hazafelé ballagott fázós törött hüvelykujját a 3-as út fölé tartva. Egy sűrű erdő volt az út mellett. Fenyőillatot árasztott. Bernard az órájára pillantott. Hét óra negyvenöt percet mutatott.

És miközben ő ballagott, a történet folytatódott:

Bernard végül felébredt rémálmából, kimászott az ágyból, felállt a padlóról, kiszállt a kocsiból, az útról jóformán nem is látszott, és beszállt egy másik kocsiba. A kérdezősködés teljesen kiment a fejéből. Semmi köze nem volt Richard Flueryhez és Mike Larsonhoz, ez biztos. Hazament hát. Nyolc óra körül egy segítőkész idős hölgy kitette a dzsipjéből a lakása előtt. Felvett egy bajba jutott idegent, és ezzel letudta az aznapi jócselekedetet. Miután észrevette, hogy kocsija valóban eltűnt, Bernard átverekedte magát a havon a hat sarokkal odébb lévő munkahelyéig. Sötét gyapjú fejfedőjét mélyen a homlokába húzta, útközben „Jó reggelt" kívánt az ismerősöknek, „Jó reggelt" a hölgyeknek a Broadway kávézóban, „Jó reggelt" Rogernek, „Jó reggelt" a rovatvezetőnek, a többi újságírónak, egyenként vagy párosával, „Jó reggelt".

Bernard három órán keresztül írta élete legnagyobb sztoriját. „Fantasztikusan nagy sztori", mondta rovatvezetőjének. „Sokkal jobb, mint a Fluery-ügy. Arról úgyis mindent tudunk, amit tudni kell. Ami történt, megtörtént. Ez viszont egy igazi rejtély", mondta, és röviden előadta a különös reggeli eseményeket és azok közül is a legkülönösebbet, a balesetet. Miért nem volt benn a kocsijában? Ebben valóban egy sztori rejlett. Csak meg kellett találni. Olyan meggyőzően érvelt, hogy a rovatvezető nem felelhetett mást: „Ha lapzártáig elkészülsz, csináld. Láss hozzá! Három órád van, hogy előkerítsd magad." Bernard ekkor nekiállt, hogy az újságíró tévedhetetlen szemével ízekre szedje reggelét, hogy aztán mindent újra összerakjon. A lehetetlenre vállalkozott. Különválasztotta az igazat a hamistól, az álmot a valóságtól. A történet azzal ért véget, hogy leírta, végül hogyan nyitotta ki a szemét. Hogyan látta meg a fényt, és vette észre a visszapillantó tükörben Rogert és Roger kávéját és Richard Flueryt és Richard Fluery vadászpuskáját, ahogy együtt közelednek felé az úton. Hogy milyen elszántan lépkednek a hóesésben. Hogy mennyire rettegett, nem úszsa meg ép bőrrel.

FORDÍTOTTA PUSZTA DÓRA

Ilma Rakusa Hőstett

Légy a magányban saját sokaságod.

TIBULLUS

Feltétlen el kell jönnöd egy halászlére!

Nyerítve utánam nevetett, megittuk azt a kis likőrt, aztán elindultam. Ha egykor szó is volt arról, hogy párnástul és matracostul költözzek át hozzá, időközben megváltozott a helyzet. Teljesen egyedül aludt a nagy házban, kiválóan. Minden éjszakának sajátos arculata volt. A ládán fekszik a portré alatt; a karosszékben ül és elmélkedik, kifogástalan kávét főz magának, és kijelenti, hogy ő az emberi szív kémje. Hallgattam az erdőre. Rögtön megjegyeztem magamban: türelmet nem hoztam, itt vannak a kulcsok – tessék. Valami édeset nyújtott felém. Miért olyan gyakoriak mostanában a rohamaid? kérdezte, hiszem, hogy csoda történik, menj! Vettem magamnak egy bundát. Mentem a hóborította eredei úton, hogy lássak és megértsek, a csöndben titkon azt mormoltam: nemsokára pénztelen lesz. Egy őz sietett a patakhoz, megzörrentek a bokrok. Az őzek, a nyulak, mennydörgött. Öt nap alatt egészségesre gyalogoltam magam, épp oly váratlanul, mint ahogy az orosz mesékben történni szokott. Volt egy bundám, és ez volt minden. Gyűlölet volt bennem, amit csak egy hajszál választ el a szeretettől. Nem hévvel, hanem lágyan mondtam neki: be vagy kerítve. Homlokát a jégborította üveghez nyomta. Ötven százalék nagyképűsködés, üvöltötte, hogy az embernek kedve támad a legnagyobb disznóságot elkövetni. Szorosan rácsatolni, szuggerálta, vagy teljes hévvel, amit egy tarantellával tesznek. A viharban recsegett a háza. Nem élhetünk büntetlenül a 17. században. Feltéptem egy ablakocskát, hogy beszemerkélt az áldás. Kristálylövedékek, szél és fájdalom, az éj kettős folyamából. Óh düh, fenyegetőzött, óh, az iskoláslány bosszúja.

Már ismét én vagyok én, suttogtam, és megcsókoltam elkopott fogait. Nem akarok pénzt, csak időnként egyfajta változatosságot, a jelenlegi előzményeknek megfelelően. Egy olyan kis hirtelen érzést!

Csak odagurulni, mondta. Kiismerem itt magam.

Időnként szívesen, mondtam és elmentem. A vihar tombolt a falak körül, heves vágyam támadt egy gyerek, bölcsőben ringó gyerek, szelíd szelíd fiúcska után. Egy gyors hőstett után. A vágy és az apa; de csak a szomszéd kutyája volt ott, a havat ugatta. Az életvitelemen múlt. Vagy azon, hogy úgy hittem a harmincas számban, mint valami csodában. Nem eszeltem ki semmit. Ha nincs bökkenő, mindennek vége. Átadtam magam az időnek. Az erdőnek. És másnap egy férfi kíváncsiságának. A fehér réten ment, és megfelelő motívum után kutatott. Lefényképezte a patakot, különböző erdőrészleteket, egy sziklafalat és egy állat lábnyomait, ment és megállt, ment és megállt, és ezt folytatta. A falu széléig követtem, ott egy istálló falát vette szemügyre, a Hotel du Parc feliratot. Nem vadász, mert a vadászoknak megvannak a maguk korlátai. Túrázó erdei manó vagy természetvédő, talán mellékférj tudatosan laza kötelékekkel, aki senkinek se hiányzik, vagy csak akkor, ha ő akarná. Egy félig úttörő. Ugyanazon a napon vettem magamnak egy sildes sapkát, és Kantot olvastam. Elővettem a fiókból, az ész rabja voltam. Vele alakítanám az életem. Hogy miért nem szólítottam meg a férfit? Ésszerű okokból. Lángra lobbantam volna a hidegben, és akkor mi lett volna? Egyébként is önmagával volt elfoglalva, valami belső és rettentő dologgal. Fekve olvastam, a mennyezetet bámultam. Mindegy, hogy takaróval vagy takaró nélkül, az egyetlen ember, aki melegséget adott, távol volt, a maga eredejében, értékes idejében. Izzasztó volt a helyzet, és távolbalátó értelem nélkül kibírhatatlan. Szabadelvű irónia nélkül. „Tehát először az érzékiséget választjuk le ... csak a jelenség puszta formája marad meg ... szükségszerűen objektívan." Nem, nem voltak végső szándékaim, a rózsa rózsa volt és képzelőerőm tiszta evidencia. Rám se hederített. A kereszthelyzetben az ember önmagáé, hatalmas óceán veszi körül, a látszat tulajdonképpeni *helye*. (Csodálatos név) Magamra húztam a nyúlbundát. Forró húslevest kanalaztam. A kezdet megvolt. Saját területemen telepedtem le. Gyakorlati, gyakorlati ész! Az ő birtoka – káprázat. Dóra világának azonban megvoltak a határai, egy üvöltő csecsemő, esti tanfolyamokra járó férj. Siettette saját megszűnését. Amit mondani akarok: hogy bizonyos felismerések az

---

ILMA RAKUSA németül író svájci író, költő. Kiváló német fordítója a kortárs orosz, szerb-horvát, francia és magyar szépirodalomnak.

összes lehetséges tapasztalat terén is túlléptek. Nem voltak okok, csak ez a téli lángvirág! Nyúlszájú arcom, mint legelőször! Apa hangja egy mennyei étkezőben, hogy én volnék az ő partja! Ez az apa nevetett, korántsem részegen, csak derűsen: sok szerencsét kívánok. Nem szabott feltételeket, nem keserítette el a szívemet. Itt rögtön át ezen a kiskapun! És eltűnt három lábon. Anélkül, hogy megvesszőzött volna. Mint valamely eszme megvalósítása, mondjuk az Úr eljövetelekor. Az erdő megnyugvást hozott.Az erdő megnyugvást hoz, ha a vadászok határok közt tartják magukat. Ha az országút, a benzinkút mérgező zaja érzik a völgyben. Izzó csipkebogyók. Még mi? Csikorgó hó és ez a mondat (Kant) a cselekvő és a szenvedő kölcsönhatásáról. Elképzeltem a téli teendők közben: favágás, és ahogy végre átmelegedve, hangjátékot ír, a nő és ő és a nő és ő, zavartam volna, mert minden a fejében zajlik, amíg fel nem őrlődik a kapcsolat, míg a hangok össze nem keverednek, ehhez pedig időre, koncentrálásra van szükség, egy harmadik jelenléte testi valójában nem kívánatos, maga az erdő is zavar, elboldogulunk a természet nélkül.

Egyszer csak, az erdő után, Dóra ott állt az ajtóban. Innék egy forró kávét! A fiút otthon hagyta. Tigris! - mondta. - Ítélj el, de még nem tudom, mit teszek magammal. Vállára dobtam a bundát. Lekvárt evett a befőttes üvegből, arra gondoltam, a rekeszizmom mindjárt összerándul a nevetéstől, nem volt mit tenni. Úgy fogadta a fiát, mint valami betegséget. Teljesen magába roskadva. Vagy úgy, mint te, mondta, vagy felgyújtok valamit. Csak az oldalpillantást viselte el. Közepes hangfekvéseket. Anélkül, hogy tudná miért, észrevétlenül kihúnyt. Vagyis ülve alvajárón, aztán négykézláb, mint egy kisállat. Ember vagyok egyáltalán (nem is beszélve arról, hogy anya)? Egészen mélyen magában a tettről álmodozott. Felkelek, és valaki más vagyok. Most még a lábánál, de nemsokára túl vagyok a hegyen. Nem csalással szereztem meg a szabadságot, hanem elfoglaltam. Kint az utolsó nyírfa lombja recsegett. A fia meghűléséről beszélt. Hogy hogyan fagyott át a téli szélben kabátka nélkül, nélkül, nélkül! Kabát kell, mondtam. Nézd, az én nyúlbundám. És főleg a gyereknek, a ballon jól tartja a meleget. Lent négykézláb szidta magát. Ropogó fülekkel, papírfülekkel vitte át a mocsáron, és ahogy azok otthon lángoltak: két vörös húscafat. Ez az északkeleti szél, kiáltotta, még ez is. Mintha saját keresztségemet tagadtam volna meg! Így maradt elterülve estig. Hirtelen összeszedte magát: a gyerek! és eltűnt a hóviharban. Újra meg újra felhívtam (a vonalban a nyöszörgő gyerek): már jobban? A tenger messze van, mondta, és ez a hét rendkívül hétköznapi, szokványos. A következő is az volt, és öt hónapra rá halott volt. Mint Aljoska, úgy nőtt a daganat is. Aki nő, az az erősebb. Erősebb, aki más költségén nő. Még csak segítenie sem kellett. Az erdő mögötti vidék elárvult. Azaz Aljoska időnként kapott száraz piskótát, végigpergett az állán, házi sütemény a nagynénjétől, aki én voltam. És késő este az idealizmus cáfolata Kanttól.

Szavakat olvastam, vagy lyukakat olvastam talán? Az „ostobaság" és a „tapasztalat" közt Dóra szemei villantak fel, a „harmadik posztulatum" és a „materiális szükségszerűség a jelenvalólétben" közt felmerült a kérdés, hogy miért visel minden norvég nő angórapulóvert. Az összefüggések összeomlása. A tél elhúzódott, áprilisi jégkorszak, a talaj eltömődve, a szél pofonjai. Én vagyok én. Egy évszak eltelte óta ezt bizonyítgattam magamnak, vagy mégsem? Vagy hiábavaló volt, mint a lombsöprés, mert a kupacok, a tévelygések mindig újrakeletkeznek, az Én akkumulálva semmivé válik. Bűzlő folyócska. Éjszaka, a csend tombolásában, határ és vég nélküli sivatagként jelenik meg, körös-körül üresség. A beszélőre meredtem. Ahogy előadja magát, az álokoskodó, ő, a Poklot simogató ember arckifejezésével. Ez az egyiptomi magabiztosság! Mondattól mondattig himbálózott, a lyukak, nem, azok csak nekem tátongtak, a „kapcsolatleépítés" és az „understatement". az „egész" és még valami között, és akkor jött a rablógazdálkodás, a sebesülés nyoma és az aljasság, az illet(ékte)lenség ravasz összecsődítése e tiszteletteli előadóteremben. Uram teremtőm, hol tanult ez előadni? Előírás szerint hinni ott, ahol megingott alatta a talaj? Megdöntött helyzet, siklópálya. A gyors információkat gyorsan a reggeli lapból, aztán a tapasztalat konyhában összekeverni. A büszke szó: a nemek politikája. Előfordultam! Az anyag része voltam! Nem vontak bele (igazságosság), hanem rám bizonyították. Vagyis megégettek (Pokol). Mid van? – kérdezte a terem kijáratnál. – Elszámolnivalóm. Megházasítalak – Nem talált szavakat., Még csak egy hazugságot sem. Azt mondta: Likőr.

Eleget tettem meghívásainak akkor is, ha nyugati szél fújt. Annak teljes tudatában, hogy nem győztem, és hogy minden úgy marad, ahogy volt és ahogy van, hogy talán egyáltalán nem lehet egyiptomi tartásra bukkani. Az erdő az erdő volt. Búslakodik valaki? Akkor hörpintsen poharából, és mondja el, mi baja. Na, rajta. Annyit megértettem: helyes volt. A leves, a balkáni furulyák metsző

hangja, és ő mindig vissza a szobájába, és én mindig vissza a Kant-kuckómba. Türtőztessem magam, miért? És ő: akkor te már elég messze tartasz.

A fák levetkőznek, ripsz-ropsz, egyetlen viharos éjszakán, ha megérett rá az idő. A főn lekopasztja őket. Özönvízszerű eső koppan a lombokon. Ami a magányt illeti, haladok. Meggondolatlanul belegabalyodtam. Dórát hamvasztották. Ahogy egy rotundában áll: hamu és csont. Aljoska pótmamával nő fel (a lobbanékony fülei). És hogy az erdő főnix-e! Maga a fényképész sem látja át. A sárga nyírfacsodától a gomba borította aljövényzetig, minden eltévedésre csábít. Csak itt-ott egy-egy ösvény az erdei munkásoknak, a szorgalmasabbja vágta a szállításhoz és az átjáráshoz. Egyre kevesebb lesz a fa, benépesítjük az erdőt, ezt a fokozatosan kialakuló tisztást. Egészséges vagyok. Az vagyok? Repedt a bal szájszeglet, szinte senkit sem látok. Még csak egy kíváncsi pillantást se küld felém. Mindig én indulok útnak a 17. századba, havonta kétszer. Így is eltelik az év. Már el is telt. A hegyekből közeleg a hó. az erdőkből, susogva, súlyos farakományok kúsznak elő, lefékeznek a völgynél. Az ereszből csöpög az esővíz, feltartóztathatatlanul.

FORDÍTOTTA POPRÁDY JUDIT

Titok, a

(Két kicsi valami a magyar nyelvről. Ilma Rakusának.)

Titok a magyar nyelv, mondjuk, szokás erről beszélni, mintha titkokat mondogatás útján állíthatnánk elő. Egyszer például.

Egyszer, irod. találk. Vilenicában, az Szlovéniában van, egy olyasmi úgymond vicceset olvastam fel viszonylag sok ember előtt, de tulajdonképpen muszájból, és csak a Parti Nagy Lajosnak, amikor valaki, egy igazán szép és finom hölgy, a rendes kis unalmas csendességbe belekacagni méltóztatott. És akkor, abban a eléggé lökött *irodalmi* helyzetben, amikor egyszercsak mindenki odanézett, hát *ez* meg *mit mulat komoly irod. műs. alatt*, mert még a Lajos is nyugton bírt maradni, hogy ne lógjon ki az *ünnepségből*, akkor valami titkos kis valami *derült ki*, és az volt a magyar nyelv.

Titok a magyar nyelv: azonban *az* tényleg *a titok*, *titok a*, amikor egy svájci állampolgár német írónő az anyja nyelvén, otthon, az Zürichben van, magyarul beszél a tizenkét éves fiával. Tehát: van egy helyes, nemtommilyen, de az biztos, hogy svájci kiscsávó, aki titkos nyelven tárgyalja meg az ügymenetet a mamával. Nekik van az a nyelv (kitalálva), hogy hát – mire egyébre való egy titok – a többiek mind ki legyenek onnan zárva. Mi, a többiek. Csak úgy. Ne legyünk ott. Nem valami különleges okból, hanem: csak.

És *akkor*, ki lehet találni a fordulatot, egyszer csak, satöbbi. Mert egy *helyen*, a Földön akad egy hely, ahol még a metróban a géphang is azon a nyelven szól beléd. Bele az életedbe.

Az ajtók csukódnak, úgymond.

Tessék vigyázni, az ajtók záródnak, mondja a gép. A hang másmilyen, a nyelv azonban *az*.

De a hang másmilyen: és ezt hallja az a kisfiú. A hang az másmilyen.

(1994. október 24.)

KUKORELLY ENDRE

A kynikus hős

(JAROSLAV HAŠEK: ŠVEJK, A DERÉK KATONA)

PETER STEINER

[Josef] Švejknek „ismét elkezdődik odüsszeiája, méghozzá díszkísérettel: két szuronyos katonának kellett a tábori lelkészhez vezetnie." A Hradčany helyőrségi fogdájából a Neruda utcán a Malá Stranára, s onnan a Károly hídon át Karlínba tartanak. Érdekes ez a három fős csoport: két őr egy bűnöst vezet. Szemközt a Károly hídon, s aztán fel Strahov felé egy másik trió lépeget. Kafka Peréből való ez a hármas: két őr vezet egy „bűnöst", Josef K. banktisztviselőt a strahovi kőbányák felé, ahol egyikük „szívébe döfi a kést." A két csoport ugyanazon az útvonalon halad, találkozniuk mégis lehetetlen. (Karel Kosík: Hašek és Kafka)

De ha mégis találkoznának – szárnyaltatja tovább képzeletét a cseh marxista filozófus –, vajon megértené-e egymást a két Josef, az, akit ki fognak végezni, s az, akit szabadon fognak ereszteni? Felfedeznének-e bármi csekély hasonlóságot kettejük helyzete között? A kérdés provokatív, és Kosík pontosan tudja ezt. A cseh irodalmárok körében Kafka és Hašek életművének megítélése (hiszen J. K. és J. S. itt az egész életművet képviselik) sohasem volt összeegyeztethető. „Kafkát azért veszik elő – írja Kosík -, hogy elemezzék, míg Hašeket azért, hogy megnevettessék az embereket. Kafkáról tucatjával, sőt százával írták és írják az interpretációkat. Műveit olyan műnek érzékelik és fogadják el, amely problémákkal teli, rejtélyes és rejtvényszerű, tehát rejtjeles, és így kizárólag dekódolás – más szóval: interpretáció – révén közelíthető meg. Ugyanakkor Hašek műve mindenki számára teljességgel világos és érthető, áttetszően természetes, nevettető és semmi több."[1] Kosík, s ezt hangsúlyoznom kell, nem csupán intellektuális kíváncsiságból tette fel ezt a provokatív kérdést. Hašek és Kafka egyenletbe állítása, s az az érvelés, hogy „ez a két prágai író... két embertípust rajzol fel, melyek első pillantásra távolinak és összeegyeztethetetlennek tűnnek, de amelyek valójában kiegészítői egymásnak", már nem csupán a magas és alacsony irodalom közötti szociológiai indíttatású megkülönböztetés reviziója. Kosík sokkal példátlanabb dologba ártotta magát: revizionizmusa politikai, s nagyon közel jár ahhoz, amit a Kommunista Párt ideológusai az „opportunizmus" névvel illettek: „marxizmus vállalása puszta szavakban, forradalmi tartalmának elutasítása mellett."[2] Ez a megállapítás magyarázatra szorul.

Jaroslav Hašek kétségkívül a modern cseh irodalom legellentmondásosabb alakja. Egyesek szerint bigámista, mások szerint titkos homoszexuális, krónikus alkoholista és képzett forradalmár, intellektuális parazita és a tiszteletre méltó Szuhebátor (a mongol Lenin) mentora. S ez csupán néhány a nevéhez csatolt címkék közül.[3] Igen termékeny író volt (válogatott munkáinak legfrissebb kiadása öt vaskos kötetet tölt meg), irodalmi hírneve mégis egyetlen, befejezetlen regényen alapszik, amelyet hetenkénti folytatásokban publikált élete utolsó két évében (akkoriban ez volt a legfőbb jövedelemforrása). A mű kritikai fogadtatása – jellegéből megjósolhatóan – igen vegyes volt. Néhány példa: Max Brod szerint (aki a *Švejk* első méltatását megjelentette) „Hašek első osztályú teljesítményt nyújt"; míg René Wellek szerint „a könyv nem igazán nevezhető műalkotásnak, minthogy tele van alantas humorral és olcsó propagandával."[4] A vélemények ütközése sejteni engedi, hogy a Hašek körüli ellentét nem csupán irodalmi ízlés kérdése. A *Švejk* kétségkívül szabályszegő könyv: vulgáris nyelvezete, trágár humora, a nagy eszmék iránti gúnyos megvetése (legyen szó hősiességről, hazafiságról vagy igazságosságról) élesen megosztotta az olvasóközönséget, mégpedig ideológiai vonalak mentén. A „derék" katona, Švejk a fennálló társadalmi rendszer támogatóiból azonnali fújolást, a változás híveiből azonnali ujjongást váltott ki; röviden szólva Hašek regénye a jobb- és baloldal csatározásainak kényelmes terepévé vált. Ezt a politikai olvasatot két szövegen kívüli tényező is alátámasztotta: a Švejk viselkedésmintaként való felfogása, és Hašek első világháborús ténykedése.

A könyv kritikusai már a kezdet kezdetén kijelentették, hogy a főszereplő egy eredeti irodalmi típust testesít meg. Ivan Olbracht kommunista író, Hašek egykori barátja 1921-ben ezt írta: „Švejk merőben új típust képvisel a világirodalomban. Hašek új szempontból ragadja meg az emberi phlegmát... E férfiú kellemes kontrasztot alkot a »problematikus karakterek« fárasztó csapatával, akik »minden szituációval elégedetlenek, mivel minden szituációban alkalmatlanok«. Švejk ezzel szemben minden szituációval elégedett, és mindegyikben felülkerekedik. Okosbolond hős, talán afféle *idiot savant*, akit ostoba, de fortélyos jó természete mindig győzelemre segít, mert nem győznie lehetetlen. Ez Švejk." Úgy vélem, Olbracht nagyon érzékenyen jellemzi Hašek hősét, de itt meg kellett volna állnia. Ő azonban folytatja, s hogy megmagyarázza

Švejk népszerűségét, a „švejkizmust" sajátos emberi jellemvonásként fogja fel, mely ráadásul „eddig soha és sehol nem jelenhetett volna meg ilyen tisztasággal, csakis a csehek földjén, az állami hatóságokhoz és a háborúhoz való különös viszonyukban."[5] Íme, megszületett Švejk archetípusa, mint a cseh néplélek megtestesülése.

Igazságtalan volna azonban egyedül Olbrachtot hibáztatni a művészet és a szociálpszichológia e durva összemosásáért. Úgy tűnik, Švejk már jóval e recenzió előtt kilépett az irodalom területéről. Maga Hašek figyelte meg és jegyezte fel a regény első részéhez írt Epilógusban, hogy hősének neve már ez első kötet befejezése előtt megszűnt kijelölő funkciójú tulajdonnévnek lenni; köznévvé vált. „Nem tudom, sikerült-e elérem ezzel a könyvvel, amit akartam – írja Hašek.– Mindenesetre az a körülmény, hogy hallottam egy embert, aki így szidott egy másikat: »Olyan hülye vagy, mint Švejk«, éppen nem erről tanúskodik. De ha a Švejk szó új szitokká válik a káromkodások virágkoszorújában, be kell érnem a cseh nyelvnek ezzel a gazdagodásával." És nem is fontos, hogy a történet igaz-e vagy sem, mert a „Švejk" szó (és származékai mint pl. a „švejkovat" intranzitív ige) belépett a modern cseh nyelvhasználatba, habár jelentése merőben más, mint amit Hašek lejegyzett. „Švejk" a kéziszótár szerint 1) „olyan ember, aki tettetett naivitással és buzgalommal aláveti magát a hatóságoknak, de csak formálisan, és a kinevettetés szándékával"; 2) „tréfamester"; 3) „svindler, ravasz fickó [ulejvák]"[6] Jogos érv, hogy ez az interpretáció méltatlanul laposnak mutat egy bonyolult irodalmi alakot, de a „derék katona" így lépett be a cseh politikai közéletbe.

Haszontalan vállalkozás lenne reprezentatív válogatást adnom itt abból az ijesztő mennyiségű vádaskodásból, amit a cseh politikai jobboldal Hašek könyve ellenében felhalmozott. Három példát említek csupán, ezek talán jellemzik valamelyest a sokféleséget és az alapvető ellentmondásosságot. Az egyik első, valóban széles körű vita a regényről 1928 -ban tört ki, miután a meggyőződéses nacionalista Viktor Dyk azzal vádolta meg Švejket, hogy veszélyezteti a nemzetbiztonságot. Megdöbbentette a „svindler-hős (hrdina ulejvák)" népszerűsége honfitársai körében, és éles hangon ostorozta azt a kártékony hatást, melyet ez a regényhős a csehszlovák hadsereg harci moráljára kifejthet. A lelki eltökéltséget fontosabbnak tartotta a puszta fizikai felkészültségnél, s így írt: „A lelki eltökéltség nem engedi meg, hogy a katona kutyakomédiának [psina] tekintse a háborút. A lelki eltökéltség kötelességtudatot és fegyelmet feltételez."[7] Vajon e beteges tréfamester megannyi imádója, kérdi Dyk komoran, kockára fogja-e tenni életét, ha a nemzet léte forog végveszélyben? És a nagy tiszteletnek örvendő tizenötödik századi cseh teológusra, az erőszakmentes etika apostolára utalva ilyen végkövetkeztetésre jut: „Számunkra, Chelčický nemzete számára Švejk mint nemzeti hős – veszedelmes."[8]

Elgondolkodhat az ember, hogy vajon Švejk szelleme késztette-e tíz évvel később Beneš csehszlovák elnököt a müncheni egyezmény elfogadására, amivel harc nélkül átadta Hitlernek a Szudéta-vidéket. Ha igen, annál furcsább, hogy Emanuel Moravec, a Berlin által pénzelt Cseh–Morva Protektorátus oktatásügyi minisztere, a hírhedett hazaáruló szerint a szerencsétlen cseh „svejkizmus" volt az egyetlen lényeges korlát a Harmadik Birodalommal való gyümölcsöző együttműködés útjában. Miután 1942-ben Beneš utasítására meggyilkolták Heydrich helyettes Reichsprotektort, Moravecet felbőszítette, hogy a lakosság nem nyújt segítséget a Gestapónak az eset kivizsgálásához, s így korholta honfitársait: „Szóltam a cseh néphez a rádióban, mint leszerelt katona... Szóltam a cseh néphez, mint miniszter. Írásban intettem őket. De nincsenek birtokomban a szavak, melyek megnyithatnák a cseh elmét. Egy filozófus intelligenciája párosul bennük egy szeszcsempész jellemével. Egy hangya szorgalma egy házatlan csiga szemléletével. Ezek a mi nemzeti jellegünk sajnálatos oldalai, amelyek a számító lajhár és címzetes idióta Švejk személyében csúcsosodnak ki."[9] A cseheknek fel kell hagyni azzal a magatartással, hogy naív képpel eljátsszák a buzgó behódolást a németeknek, s közben átverik a hódítókat – figyelmeztet Moravec –, mert ha nem...

Moravec szerint tehát a cseheket švejki lelkületük akadályozta meg abban, hogy a hitleri „új Európában" megleljék a helyüket, s lám, ötven évvel később Peter Hrubý emigráns tudós azért vádolta ugyanilyen meggyőződéssel ugyanezt a cseh lelkületet, hogy a csehek oly könnyedén hajtották nyakukat a kommunista igába. „A csehek Švejk iránti elfogultsága fontos tényezőjévé vált a tömegek fokozatos, bár szándéktalan szovjetté képzésének: csalókká, színlelőkké és jellemtelen, gyáva bábokká... A gerinctelen szélhámosság švejki attitűdje úgyszólván nemzeti normává vált. A harcot, amelyet T. G. Masaryk folytatott a nemzet lelkéért, az évtizedek során szisztematikusan aláásta, majd ügyesen felőrölte a hatalmon lévő hazai és nemzetközi lumpenproletariátus és lumpen-intelligencia."[10] Egyetlen könyv lerombolta egy magasztos nemzet méltóságát! Úgy látszik, Kafka hazájában korlátlan a nyomtatott szó hatalma.

Korábban már említettem, hogy Švejk sokkal jobban járt a baloldali kritikusokkal, akik (reumája ellenére) helyet szorítottak neki a népek fölszabadító hadseregében. Azonban, hogy a végső harcra alkalmas legyen, kissé módosítani kellett az alakot. 1928-ban a Dykkel folytatott vitában Julius Fučík, a fiatal kommunista újságíró (később az antifasiszta ellenállás mártírja és nemzeti hős) a proletár internacionalizmus zászlajába öltöztette a „derék katonát." „Švejk – érvelt Dyk ellenében (s ugyanakkor elv- és fegyvertársa, Olbracht ellenében is) – csupán etnikai értelemben tartozik a cseh nemzethez." Ez pedig természetesen nem túl fontos... Ami igazán számít: „ő nemzetközi figura, valamennyi imperialista hadsereg katonája." Švejk nem forradalmi erő – folytatja Fučík a kádermunkát –, hanem félig elproletárosult kispolgár." Mégis hasznát lehet venni a cél érdekében, minthogy hatékonyan képes belülről bomlasztani az imperialista hadsereget tunya paszszivitásával. E tekintetben valódi szociológiai típus, és „e tulajdonságai következtében – jósolja ravaszul Fučík – a *Švejk, a derék katona* egykor iskolai olvasmány lesz, amelyen a történelemtanárok bemutathatják a burzsoá osztály hanyatlását, s utolsó diadalát: a katonait."[11]

A Szovjet Írók Első Kongresszusán, 1934-ben hasonló gondolatmenettel állt elő a csehszlovák küldöttség egyik tagja, a rég elfeledett Vladimír Borin. A dán Martin Andersen Nexø és a német Theodor Plivier támogatásával az antimilitarizmus szimbólumává emelte Švejket e fórumon, amelyen egyebek mellett azt is elhatározták, hogy a szocialista realizmus a proletár irodalom egyetlen alkotó módszere.[12] De alig telt el egy év, s a derék katona szerencséje leáldozott. A Komintern hetedik kongresszusa után Švejk magamutogató antimilitarizmusa már nem tetszett a kommunistáknak. Hitler tündöklését látva hirtelen elhatározták a fasizmus elleni egységfront megalakítását, és megértették, milyen fontos tényező lehet a burzsoá hadseregek katonai felkészültsége. Az 1935 őszén Prágába látogató szovjet újságíróküldöttség (a konzervatív sajtó nagy örömére) teljességgel egyértelművé tette ezt, miután egy avantgárd színházban megtekintették Hašek regényének dramatizált változatát. A nyilatkozatot: „Nem Švejk – Žižka" [kegyetlen huszita hadvezér a 15. századi Csehországban], amely állítólag a szovjet küldöttség egyik tagjának szájából hangzott el az előadás után, egyes körökben Dyknek Hašek művéről szóló nézeteinek elismeréseként értékelték.[13]

Fučík 1939-es Hašek-esszéje jól illusztrálja a hermeneutikai optika átállítását. A szöveg újrakáderezését ezúttal nyilvánvalóan egyetlen egyszerű tény motiválja (amely korábban nem tűnt fel Fučíknak): „Hašek... nem fejezte be a Švejket, s ez sokak számára megnehezíti, hogy Švejk [emberi és irodalmi] típusát a maga teljességében felfogják." Ebből a holisztikus szemszögből e figura tunya passzivitása célszerű alkalmazkodás (Fučík odáig megy, hogy a tigris mimikrijéhez hasonlítja), álca, mely a fensőbbség elől hivatott elrejteni a jövendőbeli tettrekészséget. A meg nem írt jövőt előfeltételezve Fučík úgy érvel, hogy Švejk „fejlődése, Hašekéhoz hasonlóan a teljes önmegismerés felé tart, s az ember pontosan érzi, hogyan komolyodik meg Švejk egy ponton. Továbbra is tréfálkozik talán, de ha a helyzet úgy kívánja, keményen és kitartóan harcol majd."[14] E megvilágító erejű prolepszistől csupán egy lépés bizonyítékot fabrikálni, és Švejket titkos forradalmárrá változtatni, akinek sajna nem jutott ideje nyíltan színt vallani. Így aztán Zdeněk Ančík, Hašek ötvenes évekbeli hivatalos életrajzírója és műveinek sajtó alá rendezője azt bizonygatja, hogy „Ivan Olbracht tanúsága szerint [?] Švejk ... hadifogoly Oroszországban, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után a nép oldalára kell állnia ... majd velük együtt részt vesz a Kína felszabadításáért folyó harcban."[15] Habent sua fata libelli!

Megfigyelhető, hogy e kreatív félremagyarázások egy dologban megegyeznek: Hašek szövege meghatározatlan tárgyiasságainak kitöltése érdekében a szerző életrajzához folyamodnak. S ezzel el is érkeztünk a fent említett második körülményhez, amely a *Švejk, a derék katona* politikai olvasataiban szerepet játszott: Hašek első világháborús tevékenységéhez. Miután 1915-ben besorozták, alakulatát a kárpáti frontra vezényelték, ahol rövidesen megadta magát az oroszoknak. Miután rövid időt hadifogolytáborban töltött, csatlakozott a dezertőrökhöz, akik később megalakították a cseh légiókat – a Masaryk vezette, Habsburg-ellenes emigráció katonai szárnyát –, és 1917-ben részt vett a történelmi jelentőségű zborovi csatában, ahol a Légiók győzelmet arattak az osztrák-német csapatok felett. Amikor azonban néhány hónap múlva kitört a kommunista felkelés, Hašek dezertált a csapatától (elfogatóparancsot is kiadtak ellene). Beállt a vörösök közé, és belépett az Orosz Kommunista Pártba. Kiemelkedő karrier után (Frunze ötödik hadseregénél lett propagandista) 1920-ban visszatért (egyesek szerint mint a Komintern ügynöke) a frissen megalakult Csehszlovák Köztársaságba. Hašeket nem pusztán az tette a jobboldali támadások céltáblájává, hogy a burzsujok szeme előtt lengette a vörös zászlót. Hazaárulással is megvádolták, amiért dezertált a légiótól, és átállt a vörös hadsereghez. Minthogy a légiók éppen úton voltak Szibéria felé, hogy felvegyék a harcot a kommunista erők ellen, Hašek sokak szemében az ellenséghez állt át. Hogy világosabb legyen: honfitársai úgy néztek Hašekra, ahogy egy vietkonggá vált amerikaira néztek volna az Egyesült Államokban a hetvenes években. Ez a hasonlat azonban elfed egy fontos körülményt: a légiók tagjai kivételezett helyzetet élveztek az újonnan megalakított Csehszlovák Köztársaságban, és jórészt ők alkották katonai és polgári védelmi erőinek gerincét.

Ugyanakkor ami szégyenbélyeg volt a jobboldal szemében, azt dicsőséges jegynek látta a baloldal. A cseh kommunisták (pártjuk 1921-ben alakult meg) sikeresen kiejtették emlékezetükből a tényt, hogy Prágába való visszatérte után Hašek felhagyott minden politikai tevékenységgel, és visszatért régi, léha életmódjához: céljaiknak megfelelően mitologizálták alakját. Megszületett tehát „Gašek elvtárs" (az orosz átírás szerint), az elkötelezett forradalmár, aki életét áldozta a proletariátus felszabadításáért. Az 1948-as kommunista hatalomátvétel új határkő lett Hašek posztumusz életében. 1959-ben a halhatatlanok pantheonjába emelték, megtették a szocialista humor és szatíra védőszentjévé, és Lipnicében, a kis délkelet-csehországi faluban, ahol Hašek sírja áll, évenként megrendezték az e műfajnak szentelt fesztivált. S arról sem feledkezhetünk meg, hogy 1963-ban, a születésének nyolcvanadik évfordulóját ünneplő nemzetközi megemlékezések során a Szovjetunióban egész estét betöltő filmet készítettek az életéről, és Moszkvában utcát neveztek el róla. Kívánhat többet egy marxista-leninista?

Ehosszadalmas kitérő után nyilvánvaló, hogy a párhuzam, melyet 1963-ban Kosík vont Hašek és Kafka között, nem volt száz százalékig ártatlan. Vajon egy marxista filozófus miért vet alá komoly összehasonlításnak két, ideológiailag ennyire különböző szerzőt: a Vörös Hadsereg *politruk*ját egy dekadens burzsoával, aki, mint Howard Fast valóságos lenini bárgyúsággal kijelentette, „igen közel áll a csúcshoz a reakció kulturális trágyadombján ... ő az egyik legfőbb olümposzi alak abban a különös szentélyben, melyet az úgynevezett 'új kritikusok' trockista kollégáikkal karöltve emeltek."[16] De Kosík sem társadalmi vákuumban házasította össze a két prágai írót, s a politikában vannak néha furcsa ágyastársak. Az egyesítés része volt egy gondosan kidolgozott kampánynak, melyben Kafkát kívánták rehabilitálni, pontosabban: felhasználni a sztálinista hatalmi gépezet és a reformkommunisták párton belüli harcában a hatvanas évek elején. Ez önmagában is szemléletesen mutatja, hogyan kap az irodalom politikai funkciót az egypárti társadalomban.

1963 májusában a prága melletti liblicei kastély adott megfelelő otthont egy nemzetközi tudományos konferenciának, melynek kinyilvánított célja a szervező, Eduard Goldstücker szerint az volt, hogy „kiinduló pontul szolgáljon Kafka jövőbeni megalapozott marxista megítéléséhez."[17] Ezzel persze nem azt akarom állítani, hogy ezt megelőzően minden marxista úgy kezelte Kafkát, mint Fast. Néhányan az embertelen kapitalista társadalom leplezett kritikáját látták tragikus, abszurd történeteiben, vagy, mint Brecht, a közelgő világégés jóslatát: „A fasiszta diktatúra, hogy úgy mondjam, eleve beivódott a polgári demokrácia vérébe, és Kafka csodálatra méltóan képzelte el a jövő koncentrációs táborait, a törvényesség felbomlását, a rendszer növekvő abszolutizmusát, az egyén kilátástalan életét a feladatukra alkalmatlan erők kormányzása alatt."[18] De Goldstücker és elvbarátai nem erre gondoltak. Kafka helyét és jelentőségét ott kívánták megalapozni saját, kortárs szocialista társadalmukban, mellyel azonosultak.

Nagy volt a kihívás, és a résztvevők elveik és képességeik szerint reagáltak rá. A keletnémet tudósok elvi alapon visszautasították. Roger Garaudy válasza meglehetősen elvont volt: a Francia Kommunista Párt elnökségi tagja úgy érvelt, hogy Kafka három befejezetlen regénye éppen nyitottságánál fogva „életünk jelképe: utak a végtelenbe, az ember valóban emberi dimenziói felé, a történelem végtelen dimenziói felé, a határtalan tettek felé. És ez – vonja le a végkövetkeztetést Garaudy – Kafka üzenete nekünk, kommunistáknak."[19] Ugyanakkor Ernst Fischer, az Osztrák Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja Kafka pragmatikus értékeit hangsúlyozta a mozgalom számára: „Az emberi lény elidegenedése, amit [Kafka] a legnagyobb intenzitással ábrázol, a kapitalista világban rémületes méreteket ölt. De a szocialista világban is messze vagyunk attól, hogy legyőzzük. A dogmatizmus és a bürokrácia elleni harcban, a szocialista demokráciáért, a kezdeményezésért és a felelősségért folyó harcban kell legyőznünk, lépésről lépésre, ám ez hosszú folyamat és óriási feladat. Az olyan művek olvasása, mint *A per* vagy *A kastély*, segíthet véghezvinnünk e feladatot. A szocialista olvasó saját problémáit új szemszögből láthatja bennük, és a szocialista tisztségviselő sok kérdésben alaposabban és részletesebben lesz kénytelen véleményt nyilvánítani."[20] Ha eltekintünk az alkalmankénti véleménykülönbségektől, néhány filológiai előadástól (melyek vékonyka tudományos védőburkot adtak a konferenciának) és az interpretáció-beli kisebb hangsúlykülönbségektől, a konferencia kimondatlan politikai üzenete világosan áll előttünk: a létező szocialista társadalom korántsem földi paradicsom, sokkal inkább emlékeztet Kafka keserves lidércnyomásaira, és ez ellen tenni kell valamit.

A tapasztalt pártapparátcsikok megértették ezt az üzenetet, és azonnal ellentámadásba mentek át. Miután a *Les Lettres Françaises* lapjain *„Kafka és a prágai tavasz"* címmel megjelent Garaudy beszámolója a konferenciáról, Alfred Kurella, a Berlini Művészeti Akadémia poétikai szekciójának tekintélyes tagja nem sokat köntörfalazott. „Merőben helytelen – dörögte sztentori hangon – Kafka nevét olyan érvelésben felhasználni, mely nyíltan szemben áll a kristálytiszta marxista analízissel, s amely Kafka újrafelfedezése ürügyén nyíltan politikai célokra tör."[21] Nem lenne túlságosan érdekes felidézni itt Kurella vádjait: a revizionizmust, a marxizmus meghamisítását meg a többi gyűlöletes vétket, amit a konferencia szemére hány, sem pedig Fischer, Garaudy és Goldstücker tiltakozásait. Mai nézőpontunk magaslatáról elegendő Kurt Zimmermann végkövetkeztetésével szembesülnünk, amely az NDK pártlapjában, a *Neues Deutschland*ban jelent meg 1968 szeptemberében, miután a Varsói Szerződés tankjai eltiporták a nem kafkai szocializmus rövid életű csehszlovákiai kísérletét. Zimmermann szoros szellemi kapcsolatot lát a liblicei konferencia és a 68-as ellenforradalom között: „A Kafka-konferencia – állapítja meg igen helyesen – fontos mérföldkövet jelentett a revizionizmus és a polgári ideológia térnyerésében", mert „Csehszlovákiában ez alkalommal jelent meg először a revizionizmus nyílt és támadó formában."[22] S valóban, vajon nem Garaudy *Les Lettres Françaises*-beli cikke adta-e a prágai tavasz nevét?

Ez a bevezetés a két prágai író munkásságának politikai fogadtatásáról elengedhetetlen ahhoz, hogy megértsük Kosík esszéjének történeti hátterét. Ugyanakkor, s ezt hangsúlyoznom kell, a *„Hašek és Kafka"* jóval több, mint a keletkezés körüli ideológiai harcok puszta kommentárja. Összehasonlítva a liblicei előadásokkal, melyek mai szemmel furcsa kuriózumnak vagy poros kacatnak tűnnek, Kosík esszéje ma is szellemi kihívást jelent, noha a két író egymás mellé helyezése kétségkívül a kor hatalmi harcait tükrözi. Az összehasonlítás nyers ereje révén Kafka talán kissé fogyaszthatóbbá vált a Párt ideológiai járőrkutyái számára. De ez az erő ugyanakkor Hašekből is új szerzőt faragott: kifinomult *penseurt*, akinek kivetített regényuniverzuma éppoly sokértelmű és kiszámíthatatlan, mint Kafkáé. A kettejük közti különbség, állítja Kosík, kifordított világlátásuk függvénye. És ebben rejlik a *Švejk* politikai hatása. „Kafka embere be van falazva a megkövült lehetőségek, elidegenedett viszonyok és a földhözragadt mindennapok labirintusába, ahol mindezek természetfeletti, fantasztikus dimenziókba nyúlnak, miközben ő állandóan, lankadatlan szenvedéllyel kutatja az igazságot. Kafka embere arra ítéltetett, hogy olyan világban éljen, ahol az emberi méltóság egyetlen lehetősége e világ *interpretálása*; miközben más, senki által nem irányítható erők szabják meg *e világ változásának* irányát." Kafka ellentéte, „Hašek azt mutatja meg művében, hogy az ember eltárgyiasított alakjában is ember marad, s hogy az ember egyszerre alanya és előidézője az eltárgyiasulásnak. Felette áll saját eltárgyiasulásának. Az ember nem redukálható tárggyá, az ember több, mint a rendszer"(102, 136).

Kosík esszéje összeforrasztotta Kafkát és Hašeket. Egy méhből származó sziámi ikerpárként való bemutatásuk máig is divatban van. Bőségesen használja például ezt a képet Kosík barátja, Milan Kundera, amikor a közép-európai regényírói hagyomány közös gyökereit keresi:[23] „A világ Kafka szerint: bürokratizált univerzum. A hivatal nem csupán egyfajta társadalmi jelenség a többi közül, hanem a világ lényege." Hašek univerzuma, állítja Kundera, bár megjelenésében ellentétes, nem sokban különbözik ettől. „Ahogy Kafka bírósága, Hašek hadserege sem más: irdatlan bürokratikus intézmény, hadsereg-adminisztráció, melyben a régi katonai erények (bátorság, állhatatosság, ügyesség) már mit sem

számítanak." Ami megkülönbözteti Hašek és Kafka szereplőit, az ellentétes viselkedésük ezzel a világgal szemben. S hogy egy Kosík-féle csavart adjon a két prágai író elképesztő megjelenítő erejéről szóló közkedvelt kritikai semmitmondásnak, Kundera megjegyzi: „Mi, akik megtapasztaltuk a modern világ totalitárius kommunista változatát, jól tudjuk, hogy e két, látszólag mesterséges, irodalmi, eltúlzott viselkedésforma nagyon is valóságos; mi éltünk abban a valóságban, amelynek egyik oldalán K., a másikon Švejk állt, mint lehetőség; azaz abban a valóságban, ahol az ember egyfelől vagy addig a pontig azonosul a hatalommal, míg áldozatként is szolidaritást érez hóhéra iránt, vagy, másfelől, egyáltalán nem azonosul a hatalommal, és visszautasítja, hogy bármit is komolyan vegyen; azaz abban a valóságban, mely az abszolút komoly (K.) és az abszolút komolytalan (Švejk) között húzódik."[24]

Kundera Kafka- és Hašek-olvasatai mindazonáltal nem pusztán a Kosík-féle analógia variációi, s néhányszor meglepően újszerű megvilágításba helyezik J. K. és J. Š. viszonyát. Ilyen például Kunderának az a tömör meglátása, hogy Kafka műveiben a simulacrum ontikus fölényt élvez a valósággal szemben. „A kafkai világban az akta veszi át a platóni idea szerepét. Ez képviseli az igazi realitást, míg az ember fizikai létezése árnyék csupán, mely az illúzió falára vetül."[25] És ez visszavisz bennünket a J. K. és J. Š. közötti feltételezett találkozáshoz, s a mögötte rejlő kérdéshez: miért végezték ki az előbbit, míg az utóbbit kiengedték a dutyiból? Hašek regényének szoros olvasata hátborzongató válasszal szolgál, amely mellesleg megerősíti Kundera fenti állítását. J. Š.-t téves személyazonosság alapján engedték el, minthogy a katonai törvényszék ámokfutásban tört ki a hibás dossziérendszer következtében. A Švejket hazaárulással vádló dokumentumokat véletlenül valaki másnak a dossziéjába tették, akinek a monogramja, J. K., túlságosan is ismerősnek tűnik. S ha ez még nem volna elég, Josef K. dossziéján ott áll a kivégzését megjósló felirat. „A Švejkre vonatkozó iratokat – tudatja velünk a mindentudó narrátor – csak az összeomlás után találták meg a hadbíróság archívumában, a következő megjegyzéssel ellátva: »szándékában állott, hogy levesse a képmutatás álarcát, és nyilvánosan lépjen fel uralkodónk személye és államunk ellen.« Ezeket az iratokat egy bizonyos Josef Koudela aktáihoz csatolták. Borítójukon egy kereszt állott, alatta az »Elintézve« szó és a dátum". Egy olyan világban, ahol az egyén létezése csupán árnyéka a monogramját viselő bírósági aktának, könnyedén előfordulhat, hogy az embert „egy reggel letartóztatják", s ehhez még arra sincs szükség, hogy valaki „megrágalmazza."

Az eddigiekben főként azzal foglalkoztam, miyen hermeneutikai magyarázatoknak volt kitéve hazájában Hašek és Kafka. Hadd teremjek most magam is a küzdőtéren, ugródeszkának használva Kosík esszéjét, amelyre az eddig is nagymértékben támaszkodtam. Josef K. és Josef Š. ellentétes irányú utazását tekintve (melyet Kosík oly részletekbe menő pontossággal ír le) kézenfekvőnek látszik *A per* és *A derék katona* antistrofikus olvasata, azaz fejtől-lábtól való összevetése: az egyik szöveg elejét a másiknak a végével.

Kafka regényének vége nagyon is jól ismert. Josef K. a szívébe döfött kést nézve ejti ki utolsó mondatát: „Akár egy kutya! – mondta K., s úgy érezte, szégyene még túléli őt."[26] A *Švejk* hasonlóan erőszakos eseménnyel kezdődik, habár itt csak elmesélik Ferenc Ferdinánd főherceg meggyilkolását. „– Hát megölték a Ferdinándot – mondta a takarítónő Švejk úrnak, aki évekkel azelőtt búcsút vett a katonaságtól, miután a katonaorvosi bizottság végérvényesen hülyének nyilvánította; azóta kutyakereskedelemből élt, azaz ronda korcsokat vásárolt, és hamisított pedigrével eladta őket". A két idézett bekezdés között számos hasonlóság és különbség lenne kimutatható. Ami azonban engem leginkább izgat, az a kutya emlegetése mindkettőben. „*Wie ein Hund*," mondja Josef K. maró szégyenében. A kutya és a szégyen fogalmának összekapcsolása különbözteti meg Kafkát Hašektől: míg Josef K. számára ez az állat a végső megaláztatást jelenti, Josef Š. kutyái mindennapos környezetének részei, megélhetésének forrásai. S ezek, mint a szövegből kiviláglik, ráadásul nem is rendes kutyák, hanem a legkutyább kutyák, „ronda korcsok", melyeknek pedigréjét maga Švejk koholja arcátlanul.

A „kutya" szóhoz nem csak az angol nyelvben kapcsolódnak megvetést kifejező árnyalatok. A klasszika filológia szerint „a görögök szemléletében a szégyentelenség egyértelműen a kutyához kapcsolt tulajdonság volt."[27] A „*kyon*" jelzői formája pedig kínálkozó (s a megnevezettek által örömmel tudomásul vett) megnevezés volt egy nagy jelentőségű filozófiai irányzat számára, amely kutya-jellegével semmibe vette a Kr. e. 4. századi Athénben szentek szentjének tekintett normákat. A „kynizmust", ahogyan ezt az intellektuális áramlatot azóta is hívjuk, az utókor egy excentrikus figura, a szinopéi Diogenész, a *par excellence* filozófus-kutya alakjában személyesíti meg. Az európai irodalomban két szempontból is fontosnak látszik a kynikus hagyomány. Egyfelől ez a menipposzi szatíra *spiritus movense* (vélelmezett kezdeményezője, a kynikus Menipposz után elnevezve), mely műfaj Bahtyin és Frye szerint olyan szerzők műveit járja át, mint Petronius, Rabelais, Swift vagy Dosztojevszkij.[28] Másfelől Diogenész egy új hős prototípusával ajándékozta meg az írói képzeletet, aki számos szövegben a saját nevén (Lukiánosznál, Comeniusnál, Wielandnál), máshol alakváltozatokban jelenik meg, mint Sancho Panza, Mephistopheles vagy a Nagy Inkvizítor.[29] Biztos vagyok benne, hogy Hašek regényét eredményesen lehetne elemezni a menipposzi szatíra hagyománya alapján. Minthogy azonban itt a szöveg politikai olvasatával foglalkozom, s ez mindenekelőtt a főszereplő személyét érinti, Švejk, a derék katona kerül majd előtérbe, mint a kynikus hős reinkarnációja, vagy, kölcsönvéve annak a darabnak a címét, melyet Comenius írt e híres alakról: mint *Diogenes Cynicus redivivus*.

A kevésbé elnéző olvasó e ponton kétségbe vonhatja okfejtésem következetességét. Vajon nem indokolatlan logikai ugrás-e (kérdezheti az olvasó) Švejket korunk Diogenészeként aposztrofálni pusztán a ronda korcsok miatt? Ez az ellenvetés két módon is elhárítható. Először is, Švejk és a kutyák bensőséges viszonya, melyre rögtön a könyv első mondata rávilágít, nem az egyetlen szövegszerű utalás a kynikus hagyományra. Ha kevésbé nyilvánvaló is, ugyanilyen fontos annak a megemlítése, hogy Švejk pedigréket hamisít. Diogenész egyik leghírhedtebb bűne, amely miatt szülővárosából, Szinopéból Athénba kellett menekülnie, a pénzhamisítás (*paracharattein to nomizma*) volt. Diogenes Laertius *A leg-*

jobb filozófusok életrajza című munkájában, a kynikusokról való ismereteink legfőbb forrásában négy változatban is előadja az esetet.[30] Ugyanilyen párhuzam áll fenn Švejk katonaorvosi bizottság által igazolt hülyesége és Diogenész szellemi tökéletlensége között, amit olyan ember mondott ki, aki a létezés tudományában még a katonaorvosoknál is nagyobb tekintély. Mint Laertius *Életrajzai*ban olvashatjuk, Platón, mikor Diogenészről kérdezték a véleményét, így válaszolt: „Az egy eszement Szókratész" (55).

Mindazonáltal a szerző előszava mutatja fel legnyilvánvalóbban a Švejk és Diogenész közötti kapcsolatot. „Nagy idők nagy embereket kívánnak – vág bele Hašek.– Jellemrajzuk elhomályosítaná még macedóniai Nagy Sándor dicsőségét is." A meg nem énekelt hősök egyike természetesen „a prágai utcákon ... egy ütött-kopott férfi", akit „ha megkérdeznétek, hogy hívják, egyszerűen és szerényen így felelne: »Švejk vagyok...«". Švejk Nagy Sándor mellé helyezésével Hašek pontosan követi a Diogenész életrajzírói által felállított modellt: az életéről szóló anekdoták jelentős részében az ütött-kopott, kynikus Nagy Sándorral, a politikai hatalom szimbólumával kerül szembe.[31] Ezekben az emblematikus párbajokban a kutyánál kutyább filozófus jottányit sem enged a hatalmas uralkodónak. „Sándor – olvassuk Laertiusnál – egyszer odaállt elé és azt mondta: »Sándor vagyok, a nagy király«. »Én meg – felelte erre – Diogenész vagyok, a kynikus«"(63). A méltó ellenfelet Sándor is elismerte, aki, mint az *Életrajzok* feljegyzi, egy ilyen találkozás után úgy nyilatkozott: „Ha nem lennék Sándor, Diogenész szeretnék lenni" (35). És úgy tűnik, Švejk és Nagy Sándor összehasonlítása az előszóban még egy harmadik epizódra is utalhat a nagy kynikus életéből, amit Laertius így jegyzett le: "Amikor [Diogenész] a Craneumon sütkérezett, Sándor odajött és elébe állt, mondván »Bármit kívánhatsz«, mire ő így felelt: »Ne állld el a napot«"(41). Hašek szövege úgy is értelmezhető, hogy metaforikusan visszájára fordítja a Sándorral szemben álló kynikus hős szerepét: itt a híres hadvezér sütkérezik a történelmi dicsőség fényében, és Švejk jelenléte takarja el e fényforrást.

Vajon elegendő-e ennyi szövegszerű bizonyíték, hogy meggyőzzön Švejk és Diogenész közeli rokonságáról? Nem vagyok benne biztos, mi több, nem is tartom túlzottan lényegesnek. Švejket és Diogenészt nem az „anekdotikus" életrajzi törmelék köti össze, hanem valami sokkal fontosabb: a hatalommal és tekintéllyel szembeni sajátos attitűdjük azonos, s ezt az attitűdöt nevezem én kynikusnak.

A kynikus filozófia olyan időszakban született, amikor a görög társadalom alapvető érték-átrendeződésen esett át: Arthur Atkins szemléletes kifejezésével élve a kompetitív értékrendből a kooperatív értékrendbe való átmenet idején. Homérosz világában a férfiúi *arété* (leggyakoribb értelmezése „erény") azonos azzal a képességgel, hogy „megvédje családját és háznépét, az *oikoszt*."[32] Az ember saját érdekeinek védelmében (mint az *Íliász* áttanulmányozásából kiderül) bármilyen eszköz elfogadható. A görög istenek e tekintetben éppolyan amorálisak, mint a halandók, és az emberek épp az *arété* révén képesek megközelíteni őket. De a Kr.e. 5. századtól a kereskedelem fejlődése és a városok növekedése másféle viselkedésmintákat követelt a görög férfinéptől. A hagyományos *arété* harcias jellegébe be kellett illeszteni az olyan békés, kooperatív értékeket, mint a mértékletesség vagy az igazságosság. Platóntól a *Szókratész védőbeszéde*, mint Atkins kimutatja, ennek az értékrend-váltásnak a demonstrációja. Hogy Szókratész nem képes megvédeni magát, és belenyugszik a halálos ítéletbe, az a homéroszi hagyomány álláspontja szerint szégyenletes (*aiszkron*, Josef K. sorsa juthat eszünkbe), Platón azonban dicsőíti elhatározását, hogy aláveti magát a *polisz* törvényének.

Habár eszméik eredetét tekintve a kynikusokat Szókratész utódainak szokás tekinteni, ők korántsem osztották Szókratész közösség iránti magasztos lojalitását (mely végsősoron az életébe került). Nagyrészt alacsony társadalmi helyzetükből következett, hogy erőteljesen elutasítottak mindent, ami akár halványan is a közjó irányába mutatott. Minthogy bevándoroltak, rabszolgák leszármazottai voltak, a kynikusok nem számítottak teljes értékű athéni polgárnak, s a társadalom peremére sodródtak. Mellékes most, hogy a kynizmus ereje „a megalapozott önbecsülés és az alantas helyzet közötti ellentmondásból" következike, mint Gomperz állítja, vagy sem.[33] Számunkra most a gondolkodásmód a fontos, mely igen eredeti önvédelmi stratégiát kínál az ellenszenves társadalomban a magányos kívülálló számára. A kynikusok „egy mindenki ellen" attitűdje meglehetősen hasonlít a homéroszi *arété*hez. Mégis meglepő, hogy ezek a bizarr gondolkodók fegyverek és katonai ismeretek nélkül versenyre kelhettek Akhillésszel, Hektórral és a hozzájuk hasonló hadvezérekkel. És pontosan erről szól az egész *kynikosz troposz*. Mint Pürrhosztól megtanulhattuk, a győzelemnek két összetevője van: az ellenség elpusztítása és a saját veszteségek minimálisra csökkentése. A kynikusok kizárólag az utóbbira helyezték a hangsúlyt. A „mindent vagy semmit" játékban a „mindent" a semmivel tették egyenlővé, s ezzel sérthetetlenné váltak: nem volt semmijük, amit elveszthettek volna, és másoknak sem volt semmi oka, hogy szembeszálljon velük.

Az *autarkeia*, azaz a teljes függetlenség volt a kynikusok végső *arété*je a társadalommal szembeni harcban.[34] Ha a görög istenek legyőzhetetlensége a szükségletek hiányából következik, úgy a hozzájuk való hasonulás is a szükségletek lehetséges minimumra redukálását kívánja a kynikustól. És minthogy a szocializáció folyamán elsajátított értékek hozzák létre a legerősebb közösségi kötöttségeket, épp ezektől kell mielőbb megszabadulni. Az emberi lénynek szó szerint saját fiziológiai szubsztrátumává kell redukálódnia. Vagyis – meglepő fordulattal – hogy istenhez hasonló legyen, állathoz hasonlóvá kell válnia, olyanná, mint „a futkározó egér ... mely nem keres magának fekhelyet, nem fél a sötéttől, nem kutat nyalánkságok után", amiből Laertius azt a következtetést vonja le, hogy Diogenész „rájött, hogyan alkalmazkodhat a körülményekhez"(25).

A kynizmus tételei nem csak a szó logikai, hanem etimológiai értelmében is paradoxak. A kynikus érvrendszer, mely nyilvánvalóan ellentétes dolgokat állított egyenletbe, erőteljesen szemben állt az átlagos athéni polgár gondolkodásmódjával. De éppen ezért úgy gondolom, a kynikus nyilatkozatok és tettek nem ítélhetők meg egy az egyben, mint komoly állítások és spontán cselekedetek. Diogenész célzott támadásai a többi filozófus érvelése ellen,

a szélsőséges társadalmi gyakorlat (például a kannibalizmus) védelmében kifejtett nézetei, nyilvános maszturbációi és az összes furcsa „életrajzi" elem szándékos bosszantásnak, alaposan megtervezett előadásnak tűnik, amellyel sokkolni kívánja a közönséget. Az *Életrajzok*ban feljegyzett egyik ilyen teátrális esemény jól összefoglalja, hogyan is vélekedett Diogenész a saját társadalmi szerepéről: „Bemenvén egy színházba, szembetalálkozott a kifelé igyekvőkkel, s a »miért« kérdésre így felelt: »Hiszen ezt csináltam egész életemben«"(67).

Nem volna azonban bölcs dolog Diogenészt egyszerű ellenzékinek, Platón és Nagy Sándor tükörképének tartanunk. Ő nem közvetlenül, hanem egy rejtett gesztussal ássa alá tekintélyüket. Nem egy másik filozófiai rendszert vagy saját hatalmi törekvését állítja szembe velük, hanem – bekerítő hadmozdulattal – magát az igazság fogalmát vagy a hatalomvágyat keveri gyanúba, amelynek keretei között a filozófus vagy a politikus tevékenykedik. A komoly erőfeszítésekkel a játék szabadságát állította szembe. Az etatizmus felkentjei több ok miatt sem fogadhatták el Diogenész játékos kihívását. Először is a „játék" (*agon*) szó etimológiailag összefügg a verseny, a versengés fogalmával, ami a dicsőség homéroszi, individuális jellegét hangsúlyozza. Másodszor a játék gépezetét nem csendes, kooperatív értékek vezérlik, mint pl. az ésszerű érdek, hanem sokkal inkább magasztos szenvedélyek. Mi sem állhat távolabb a társadalom mérnökének eszméitől, mint megengedni, hogy az egyén másokkal vagy mások ellen folytatott féktelen játékban élje ki libidinális késztetéseit. A törvényes rend védői szemében a játék igen nyugtalanító módon emlékeztet a pénzhamisításra, Diogenész eredendő bűnére, mely számkivetetté és filozófussá tette. Mindkét tevékenység óhatatlanul kettészakítja, amit a Jog és Igazság hívői eredendő egységnek látnak. A játék, akár egy hamis váltó, lemásolja a valóságot, s másnak mutatja, mint amilyennek látszani szeretne. A játéknak ugyanaz a lényege, mint a hamis pénznek: illúzió, hiteltelenség, koholtság.[35] S ahogy gazdasági erejének meggyengítésével a pénzhamisítás veszélyezteti a kormányzást, a játék ugyanúgy devalválja az igazság értékét, mely az intellektuális hatalmasok valutája.

A hatalmasságok gyanakodva szemlélték Diogenész trágár valóság-másolását, s erre, be kell látnunk, minden okuk megvolt. A gúnyoros gazember egy csalárd kézmozdulattal játékká változtatja gaztettét, méghozzá szójátékká. Szakértők szerint a „*paracharattein nomizma*" kifejezés ugyanis szójáték, mely a „*nomizma*" homonímiáján alapul: ez a szó eredetileg mindazt magában foglalta, amit a törvény és a hagyomány büntetni rendel, s csak későbbi jelentésváltozás során vált a pénz mint hivatalos fizetőeszköz megnevezésévé. Ez az etimológiai háttér sajátos mellékjelentéssel ruházza fel az *Életrajzok* bűnügyileg terhelő passzusát: inkább utal Diogenész radikális elképzelésére „minden érték átértékeléséről", mint arra, hogy kétdrachmás érméket vert a fészerben.[36]

De honnan tudhatjuk, kérdezhetné a kétkedő, hogy helyes-e az anekdota ilyen komolytalan (metaforikus) olvasata? S e kérdés éppen a játék „mint olyan" lényegére mutat rá. Nem tudhatjuk, mert a játék épp a lehetőség jegyében bontakozik ki, és lemond az eldönthető igazság kényelmes bizonyosságáról. A Diogenész-anekdotákban tehát a jelhasználatot nem az identitás, a végső önazonosság, az eredeti hűséges imitálásának elve vezérli, hanem az állandóan változó kontextus követelményei. Játékos formában van itt bemutatva az „ugyanaz" mint más (a nomizma homonímiája) és egy másik szinten a „más" mint ugyanaz (a hamisítás és az átértékelés szinonímiája). Az analógiák és divergenciák ilyen permutálásának célja nem az igazság méterrúdjával megmérhető ideál megközelítése, hanem az erőpróba, a nevetés, a kihívás öröme (vagy bármi, ami játékra késztetheti az embert). Kimenetele pedig éppoly biztos, mint bármely fogadásé. Ami egyesek számára Diogenész játékos rettenthetetlenségének zseniális megnyilvánulása, az mások szemében éppúgy lehet ostobaságának, őrültségének, vagy (mint a hamisított pénz esetében) erkölcsi romlottságának bizonyítéka.

Hadd világítsam meg két példával Diogenész játékos kihívását az igazsággal és a hatalommal szemben. Kierkegaard esszéje az ismétlésről – mint mindenki tudja – ismétléssel kezdődik. „Amikor az eleaták tagadták a mozgást, Diogenész, mint mindenki tudja, ellenvéleménnyel lépett fel. A szó szoros értelmében fellépett, ugyanis egyetlen szót sem szólt, csak lépett néhányat fel-le, gondolván, hogy ezzel épp eléggé megcáfolta őket."[37] Úgy vélem, Kierkegaard éppen lenyűgöző sokértelműsége miatt választotta ezt a történetet. Hiszen lehet, hogy az ismétlés teremti a mozgást (Diogenész egyirányú sétáját véleménye összefoglalása helyett alighanem megadásként értelmezték volna), de az is lehet, hogy a mozgás teremti az ismétlést (Diogenész a járkálásával tettlegesen megismételte, amit Zénón vagy Parmenidész verbálisan tagadott). Mi több, az sem biztos, hogy tettével Diogenész cálfolni akarta az eleata doktrínát, mint Kierkegaard feltételezi (az *Életrajzok* ebben nem foglal állást). Más szavakkal: nem tudhatjuk, hogy járkálása a mozgás létezését állította-e, vagy pusztán imitálta azt, pantomimban előadott gúnyolódásként a mozgás nem-létezését állítókkal szemben. Az egyetlen dolog, amit valamelyes bizonyossággal állíthatunk: Diogenész produkciója hatására az eleaták nem lettek Herakleitosz híveivé, ugyanakkor biztosan elég buta képet vághattak.

A pontatlan ismétlés másik példája a fentebb már említett találkozás Nagy Sándor és Diogenész között: ez esetben a társadalmi hierarchiával folyik a játék. Ez a mondat: „Sándor vagyok, a nagy király, én meg Diogenész vagyok, a kynikus" első pillantásra időbeli szekvenciának látszik: „A aztán B". Minthogy A nem előfeltétele B-nek, a sorozat elvileg visszájára fordítható a jelentés megváltozása nélkül. De ha megtesszük, azonnal észrevesszük az A és B közötti asszimetriát. A megvalósuló szórend nem az időbeli sorrend leképezése, hanem a társadalmi sorrendé: előbb a nagy király, *aztán* a filozófus-kutya. Az anekdota kétértelműsége a „meg" [az eredetiben „és"] kettős funkciójából következik (kötőelem két egymást követő esemény között és egyenlősítő szócska két egyenértékű kifejezés között). Más úgy interpretálná, hogy a grammatikai párhuzam itt arra szolgál, hogy kiegyenlítse a megszokott csípésrendet: a különbözőt az azonos másolataként mutatják be, s ezál-

tal az uralkodó hatalma relativizálódik, ugyanakkor a kitaszított tekintélye megugrik. Az anekdota természetesen minderre utal, de kimondatlanul.

Az egyes anekdoták szemantikai nyitottsága tovább mélyül, ha összességüket, a Laertius által előadott Diogenész-„életrajzot" tekintjük. Idézőjelbe teszem ezt a szót, mert noha a születésével kezdődik és (többé-kevésbé) a halálával végződik, lényegében egyáltalán nem tartalmazza Diogenész életét. Apoftegmák, anekdoták, apró történetek mozaikja; némelyiknek megadja a forrását a szerző, mások apokrifek. E töredékek jelentős része megismétlődik, vagy más nézőpontból újra előadásra kerül, továbbá sok a későbbi idegen, anonim betoldás. Írásának ideiglenes, befejezetlen jellegére maga a narrátor mutat rá, mikor így ír: „Még számos további mondást tulajdonítanak neki [Diogenésznek], amelyeket hosszú lenne elősorolni"(71). Ebből a szöveg-egyvelegből emelkedik ki a próteuszi Diogenész következetlen, gyakran ellentmondásos, de mindig játékos figurája, aki az őt körülvevő világ ellenében erőpróbák hosszú során át újra és újra megerősíti szólásszabadságát (*parresia*) és személyes függetlenségét, szembeszállva a társadalmi ellenőrzés minden formájával.

Nem nehéz kimutatni, hogy Švejk figurája számos tulajdonságában hasonlít a nagy kynikusra. Švejk, akárcsak Diogenész, egy barátságtalan társadalom peremén lézeng, amellyel szemben meg kell védenie független létezését. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia az ősi Görögországhoz volt hasonló, ahol egy hordóban lakó egyén szabadon eszmét csrélhetett uralkodókkal és filozófusokkal. A Diogenész óta eltelt több mint kétezer év alatt a nyugati civilizáció kifejlesztette a maga intézményrendszerét a kooperatív értékek érvényesítésének biztosítására polgárai körében, s ezáltal az egyén sokkal kiszolgáltatottabbá vált mindenféle társadalmi nyomással szemben. S az igazságszolgáltatás áthatolhatatlan dzsungelében igazságát kereső Josef K. tragikus sorsa arra figyelmeztet, hogy még a közösségi törvények teljes elfogadása sem garantálja a zavartalan boldogságot. A titkosrendőrségek, elmegyógyintézetek, börtönök és más elnyomó mechanizmusok létezése a kései kynikust arra készteti, hogy mérsékelje a hangját, és athéni elődjénél körmönfontabb önvédelmi fegyvereket használjon. Pszichológiai szinten azonban a védekező mechanizmusok lényegében változatlanok maradtak.

Ha a cseh lakosság körében népszavazást rendeznének, hogy mit tartanak Švejk legalapvetőbb tulajdonságának, biztos vagyok benne, hogy lelki nyugalma vezetné a listát. Ifjúkoromból jól emlékszem, hogy Prága csaknem minden kocsmájában ott függött Švejk képe *„Lazíts!"* felirattal (ez gyakorta kiegészült egy második jótanáccsal: *„És tartsd melegen a lábad!"*). Švejk személyiségének ilyetén értelmezése kétségkívül a kellemetlen körülményekhez való hihetetlen alkalmazkodóképességében gyökerezik. Valahányszor nehézségekkel kerül szembe, a derék katona mindig nagyon is elviselhetőnek találja helyzetét, és sosem mulasztja el kifejezésre juttatni érzéseit. Hogy a séma világossá váljék, elég átfutnunk a regény első nyolc fejezetét, ahol Švejknek sikerül bezáratnia magát – sorrendben – a prágai rendőrkapitányságra, egy elmegyógyintézetbe, a Salmova utcai rendőrőrsre, majd a helyőrségi fogda kórházába.

Rendőrkapitányság: „– Manapság kész passzió a letartóztatás – folytatta Švejk nagy élvezettel – nincsen felnégyelés, nincsen spanyol csizma, priccsünk van, asztalunk van, lócánk van, nem szorongunk egymás hegyén-hátán, levest kapunk, kenyeret adnak, korsóban hozzák a vizet, a kübli mindjárt itt van az orrunk előtt. Mindenben láthatjuk a haladást".

Elmegyógyintézet: „Ha Švejk később megemlékezett a bolondokházában folyó életről, mindig a legnagyobb elismerés hangján szólt róla:– Igazán nem tudom, miért olyan dühösek a bolondok, hogy ott tartják őket. Ott az ember meztelenül lefekhet a padlóra, üvölthet, mint a sakál, dühönghet és haraphat. Ha valahol kint a sétatéren csinálná, mindenki csodálkozna, de odabent ez a legtermészetesebb dolog a világon. Olyan szabadság van ott, amilyenről a szocialisták se álmodtak soha".

Rendőrőrs: „– Nem is olyan rossz itt – szőtte tovább Švejk a beszélgetés fonalát –, ezt a priccset gyalult fából csinálták".

Katonai kórház: „– Ne sajnálj – bíztatta [Švejk] azt a pribéket, aki a beöntést adta neki. ... Gondolj arra, hogy ilyen beöntéseken áll vagy bukik Ausztria, és hogy miénk a győzelem.

A másnapi viziten dr. Grünstein megkérdezte Švejktől, hogy hogy érzi magát a katonai kórházban.

Švejk azt felelte, hogy ez egy nagyon jól vezetett és előkelő műintézet. Jutalmul megkapta mindazt, amit az előző napon, s ráadásul még egy aszpirint és három kininport, amit vízbe szórtak neki, hogy ott helyben igya meg.

De Szokratesz sem itta ki oly fennkölt nyugalommal a bürökpoharat, mint a kinint Švejk, akin doktor Grünstein végigpróbálta a kínzás összes fokozatait".

Minthogy a kirótt büntetés egyszerűen lepereg róla, Švejket minden esetben vagy szabadon engedik, vagy átküldik egy másik elnyomó intézménybe, ahol a történet megismétlődik.

Ha a társadalom bottal nem tud hatni Švejkre, a répa sem hoz sikert. Agglegény, rokonai nincsenek, s nincsenek erőteljes hajlamai sem, amelyeket ki kellene elégítenie. Kutyakereskedői tevékenysége, amennyire a szövegből kiderül, rendszertelen, és nem jár különösebben nagy haszonnal. S még a civil élethelyzetből a katonaiba való átmenet sem befolyásolja. Kivételes függetlenségét számos esetben bebizonyítja, leglátványosabban „budějovicei anabázisa", e három éjszakán és két és fél napon át tartó, kimerítő gyaloglás, amelyre nem visz magával mást, csak „a komiszkenyéren kívül még egy csomag katonai dohányt", és önfenntartásáról igazi kynikus módon gondoskodik: mások adományai révén. A vándorút sokkal tovább tartana, ha Švejket nem tartóztatnák le, mint vélt orosz kémet. A rendőrőrsön, „miután alaposan megmotozták Švejket, és a pipáján meg egy doboz gyufán kívül semmit sem találtak, az őrmester megkérdezte tőle: – Mondja meg nekem, miért nincs magánál semmi, de semmi a világon?" Švejk így felel: „Mert nincs szükségem semmire", s e válaszért kétségkívül Diogenész is büszke lenne rá.

Az élvezetek iránti kynikus attitűdöt szeretném bemutatni Švejk viselkedésében, s mindeddig közvetlen kijelentésekként kezeltem szavait. Ez azonban pusztán heurisztikus eszköz volt részemről. Nem szabad elfelednünk, hogy hősünk nyelvhasználata, akárcsak görög elődeié, perfor-

matív: a szavakat nem közlésre, hanem bemutatásra használja. Amikor a katonai börtönkórházban – ahová szimulánsként küldték – arra biztatja a felcsert, hogy ne kímélje őt, e kijelentésnek pontosan annyi a referenciális értéke, mint, mondjuk, Diogenész válaszának arra a kérdésre, miért könyörög alamizsnáért egy szobor előtt: „Hogy hozzászokjam a visszautasításhoz"(51). De a szavak pontos értelmét épp e használat miatt igen nehéz meghatározni.

Švejk így ösztökéli a beöntést adó pribéket: „Gondolj arra, hogy ilyen beöntéseken áll vagy bukik Ausztria, és hogy miénk a győzelem." Ha az érvelés morálisan támadható is, logikailag világos. A szimulánsok kínzása kellemetlen ugyan, véli Švejk, de ha ennek hatására készek harcra kelni az osztrák győzelemért, akkor megéri. E hazafias eltökéltség teljességgel egybevág a monarchia szolgálata iránti vágy oly lelkes kifejezésre juttatásával, amelyet Švejk a behívóparancs kézhezvételekor tanúsít az előző fejezetben. Persze joggal furcsálhatnánk az „éljen Ausztria" felkiáltást olyasvalaki szájából, akit a fenekében érzett fájdalom sarkall hazafiasságra. E megjegyzésre a derék katona alighanem azt válaszolná, amit hasonló körülmények között válaszolt a regény egy korábbi részében: „De ha az ember még az ilyen nehéz pillanatban sem felejti el, hogy mit illik tenni, amikor háború van, akkor azt hiszem, hogy az nem is lehet olyan nagyon rossz ember".

Ha azonban jobban szemügyre vesszük, mégis találunk valami furcsát Švejk megfogalmazásában. Amikor azt mondja, „ilyen beöntéseken áll vagy bukik Ausztria", ravaszul felcseréli az okot az okozattal. Ha Ausztria, hogy úgy mondjam, bármin is áll vagy bukik, az a fronton harcoló katona, s nem a beöntés, amely odajuttatta. Ez a logikai ugrás elkerülhetetlenül iróniával szennyezi a hazafias mondanivalót. Akár Musil képzeletbeli Kakániája, szkatologikus utalásokat fecskendez a monarchia ideájába. S eb-

ÖV ALATT

Én nem írok könyvet Kafkáról

WOLFGANG HILDESHEIMER

(Ich schreibe kein Buch über Kafka. In W. H.: *Lieblose Legenden* 1952.)

A rossz nyelvek, pontosabban e nyelvek „tulajdonosai" szerint – szinte látom kaján somolygásukat – én egy Kafka-könyvön dolgoznék. A vádat vissza kell utasítanom. Én egy Golch-könyvön dolgozom.

Őszintén be kell vallani, hajdan engem is – mint végeredményben minden érzékeny lelkű „tollforgatót" – megkísértett a gondolat, hogy kéne már egy könyvet írni Kafkáról. Ezen át kell esni az embernek, s akárcsak ifjúkori ábrándjainkon, nincs mit szégyellni rajta. Nem is azért nem láttam hozzá megvalósításához, mert többé már nem vonzott a téma, hanem pusztán azért, mert már valamennyi ismerősöm dolgozott egy Kafka-könyvön (nem mind ugyanazon; értelemszerűen ki-ki a magáén). A sors szeszélye folytán (amit valahol ma már nem bánok) valamennyien korábban fogtak bele – viszonylag „későn érő" alkat vagyok –, úgyhogy nekem nem jutott szempont, amelynek tükrében Kafkát értelmezhettem volna. Ezért aztán futó ötletként átsuhant az agyamon az is, hogy kiszemelek magamnak egy jelentősebb Kafka-monográfust, és róla írok könyvet, de valaki, aki hozzám hasonlóan szintén lekésett a „szempontosztogatásról", e téren is megelőzött.

Akkor határoztam el, hogy új területet tárok fel, mégpedig: Ekkehard Golch életét és munkásságát. Azok számára, akiknek nem fogalom ez a név – vannak páran ilyenek –, röviden felvázolnám „személyiségét".

Golch 1929-ben, nyolcvanhat évesen húnyt el. Ugyancsak sallangmentes ifjúságát leszámítva, egész életét tanügyi tanácsosként élte le Allmünzachban, egy olyan kisvárosban, ahol nem áll meg a gyorsvonat. Talán nem is annyira e ténynek, mint inkább a változatosság iránti közönyének tudható be, hogy sosem hagyta el „a helységet", s egész életét fáradhatatlan figyelemmel művének szentelhette. (E gondolatkörrel a „Belső utazások" c. fejezetben foglalkozom, oly behatóan, ami szétfeszítené e beszámoló kereteit.)

Golch tehát az itteni leány-reáltanodában tanított angolt és németet – mert akkoriban még ilyenje is volt a városkának (most is van). Több ifjúkori próbálkozás után, amelyek közül talán a „Körner női szereplői" c. dolgozat a legmarkánsabb – ma már sajnos éppen témája akkori aktualitása miatt aligha tarthat számot érdeklődésre –, az opus magnumnak szentelte magát, amely a halhatatlan életrajzíró, doktor Johnson igen jelentékeny életrajzírójának, James Boswellnek az életét és munkásságát tárgyalja. E munkát nemcsak nagy lélektani tömörség és „hatalmas aprólékosság" jellemzi, hanem az is, hogy terjedelmi tekintetben – kilenc vastag kötetre „rúg" – még fölül is múlja mind Boswell, mind doktor Johnson életművét.

Nem szeretnék könyvem elébe vágni, mindazonáltal hangsúlyoznám – és Olvasóim talán jogosnak fogják ítélni az e helyt előtérbe nyomuló önbizalmat –, hogy művemben, amely „Az életrajzírás lényegéről" c. utolsó fejezet kivételével immár készen áll, nemcsak hogy hősöm elmélyült Boswell-olvasatát sikerült meggyőzően ábrázolnom, hanem ellenkezőleg is: azaz én viszont Golch fényében világítottam meg Boswellt, közben Boswell szemüvegén át nézve az öntörvényű doktor Johnsont (képletesen; Boswell nem hordott szemüveget), ahogyan az Golch olvasatában megjelenik előttünk; bizonyos fokig tehát kvázi a doktor Johnson, a magánszemélyiség háromszoros áttűnése „forog fenn". (A fogalom ebben az értelemben magamalkotta, és semmi köze C. G. Jung iskolájához.)

Könyvem derekas, efelől semmi kétség. Hézagot pótol. Még azt az állítást is megkockáztatnám, hogy a megbízható tárgyismeret és egy rokon szellem megértésének a képessége – munkám két legfőbb erénye – egykor majd arra sarkall egy vagy több életrajzírót, hogy nekem, mint Golch életrajzírójának, legalábbis részletes búcsúztatót szenteljen.

Ami pedig azt az állítást illeti, miszerint „Kafkáról írok könyvet", arra művem megjelenése lesz a cáfolat. Mert hogy nem lehet egyszerre Kafkáról is meg Golchról is könyvet írni, azt még a rossz nyelvek „tulajdonosai" is kénytelenek lesznek belátni.

BOJTÁR ENDRE FORDÍTÁSA

ből az anális nézőpontból Švejk felszólítása merőben más jelentéseket hordoz. Hiszen nem azt mondja-e, hogy „ilyen beöntéseken áll vagy bukik Ausztria", mert a lakosság háborús erőfeszítései korántsem önkéntesek, s a győzelem elsősorban különféle pumpáló gépezetek függvénye, melyek harcias elszántságot nyomnak beléjük? Ha így van, akkor Švejk bizony rossz katona, aki minden beöntésre rászolgált, és az önnön „szodomizálására" való felhívás nyilvánvaló provokáció, amellyel megfosztja kínzóját a kezében vergődő áldozat látványának örömétől.

Ugyanakkor azonban Hašek egyértelműen tudtára adja az olvasónak, hogy a Dr. Grünstein gondjaira bízott többi szimulánssal szemben (kivéve talán a láb nélküli, meg a valódi csontritkulásban szenvedő pácienst) Švejk tényleg beteg. Reumája azonban az igazi szimulánsok „igazi" betegségei (vérszegénység, süketség, epilepszia) mellett nagyon is úgy hat, mint holmi kényelmes kibúvó a háborús kötelességek alól. Az orvosi személyzet és a „betegtársak" egyaránt annak tekintik. Ráadásul Švejk igen nehezen győzhetne meg bárkit alkalmatlanságáról, minthogy reumája külső jegyei, a dagadt térdek eltűntek a kórházba szállítás során. Így az orvost játszó szadisták és a beteg szerepét vállaló mazochisták közé vetteted Švejk, a *szegény* katona kétségbeesett „Ne kímélj" kiáltása olyan ember szava is lehet, akinek már nincs rejtegetnivalója, és kínzatását ártatlanságának végső lakmuszvizsgálataként fogadja.

Hazafi, lázadó, a hadigépezet ártatlan áldozata – Švejk e három megtestesülését sikerült kibontanom a vaskos (és befejezetlen) regény egyetlen jelenetéből. Ez is mutatja, hogy a derék katona minden kiterjedő, totális interpretációja lehetetlen. Ez a lehetetlenség pozitivista módon is magyarázható, ráirányítva a figyelmet a szöveg archeológiájára (a regény valóban Švejk több, különböző, korábbi alakját egyesíti) és keletkezéstörténetére (Hašek nyilvánvalóan emlékezetből írta a regényt, nem is utalt a korábbi, már megjelent fejezetekre). Az ok azonban, úgy hiszem, máshol keresendő. Švejk alakja nem keletkezésének kalandos körülményei miatt nélkülözi a mindenre kiterjedő egységet, hanem legfőképp azért, mert a véletlen jegyében született. Hašek világossá is teszi ezt, amikor Švejk kalandjainak rongyszőnyeg-szerű gyűjteményét a *szerencsési* (Osudy) szóval illeti, aláhúzva regénye szeszélyes, játékos természetét. Mindig a szerencse – jó- vagy balszerencse – az, ami előreviszi a történetet.

Švejk kalandjainak röppályája tehát némiképp valószínűtlen események láncolata, kvázi-okszerűen összekapcsolva. A cselekedeteknek vannak ugyan következményei, de ezeket előre sohasem lehet teljesen kiszámítani. Nézzük meg például, milyen körülmények között szabadult ki Švejk a Hradčany helyőrségi fogdából. Nem azért szabadult ki, mert Katz lelkész szentbeszéde alatt eljátszotta a megtért bűnös szerepét, hanem mert „őszintén" bevallotta Katz lelkésznek, hogy csak a többiek szórakoztatására sírt. A fenti idézőjel arra utal, hogy a lelkész faggatására („Valld be, gazember, hogy csak a hecc miatt bőgted el magad!") adott meglepő válasz nem csupán Švejk szókimondó természetéből fakadt, hanem volt benne jó adag hazárdjáték is: „Jelentem alássan, feldkurát úr – mondta Švejk *megfontoltan, mindent egy lapra téve fel* [az én kiemelésem] ... – tényleg csak a hecc miatt bőgtem el magamat". Szerencséje volt, ezzel a válasszal megnyerte a hangszórót. Ugyanakkor ha az ellene szóló iratokat nem csatolták volna tévedésből Josef Koudela aktáihoz, Švejk nem nyerte volna vissza szabadságát, és nem juthatott volna kényelmes pozícióba a korhely lelkész oldalán.

Némiképp leegyszerűsítve azt mondhatjuk, Švejk regény-univerzumának megjósolhatatlansága két erő kölcsönhatásából következik. Az egyik oldalon állnak az ellenséges társadalmi intézmények cselvetései, melyek az egyén szemszögéből teljességgel kiszámíthatatlanok (pl. az igazságszolgáltatás ötletszerű működése a fent említett történetben). A világnak ilyetén felfogása – mint Kosík szellemesen kimutatja – Hašeket Kafka rokonává teszi. A véletlenszerűség másik forrása Švejk (továbbá a Katz-féle szereplők) szabad játéka. Švejk „katolikus" elvei (mint pl. a hecc kedvéért sírni a mise alatt, majd ezt bevallani) szeszélyességük révén újabb réteggel gazdagítják az általa lakott világ kiszámíthatatlanságát. És ebben áll a Kafka és Hašek közötti különbség. Josef K. kétségbeesetten keresi az együttműködés lehetőségét a rejtélyes rendszerrel, megdönthetetlen logikával védekezik a megalapozatlan vádak ellen, és belepusztul. Josef Š. saját hóbortosságával egyenlíti ki a rendszer logikátlanságát, és életben marad.

Ez a viselkedés korántsem teremt harmonikus viszonyt a hatóságokkal, Švejket egyik elnyomó intézményből a másikba lökik. S mégis, megsokszorozván a rendszerben lakozó rendszertelenséget, szétrepeszti az akadozó gépezetet, s megbénítja az egyént körülfogó halálos szorítást. Hašek művében, mint Kosík helyesen állapítja meg, azt láthatjuk, ahogy az ember még a szélsőséges elidegenedés körülményei között is képes meghaladni a rendszert. De Švejk kapcsán ez a megállapítás túlságosan általános. Éppen azért képes kitágítani a rendszer határait, mert személyében egy igen sajátos és alapvető emberi tulajdonság kristályosodik ki: a játék képessége. Švejk, akárcsak Diogenész, nem a *homo* faj „mint olyan" képviselője. Mindketten egy kicsiny alcsoporthoz tartoznak, melynek neve *homo ludens*.[38]

(Folytatás a februári számban.)

FORDÍTOTTA KAPPANYOS ANDRÁS

JEGYZETEK

1 „Hašek a Kafka neboli groteskní svět," *Plamen*, no. 6 (1963), 96. o. Idézet: „Hašek and Kafka: 1883–1922/23" ford. A. Hopkins, *Cross Currents* (1983), 127. o. Esszémben még többször utalok erre a szövegre, melyen néhol kis mértékben változtattam.

2 „Revizionismus," *Malý encyklopedický slovník* (Prága, 1972), 1000. o.

3 Hašek mongóliai kultuszáról l. Owen Lattimore levelét, Times Literary Supplement 1978. ápr. 14. 417. o.; valamint František Cinger interjúját L. Tüdevvel, „Nemám důvod měnit své názory," *Rudé právo*, 1989. jan. 21. 5. o. 1920. szeptember 17-én Irkutszkból keltezett levelében Hašek azt írja, hogy vörös hadseregbeli feladatai között három folyóirat szerkesztése is szerepel, s az egyik mongol nyelvű. (Közli: Zdeněk Ančík, *O životì Jaroslava Haška*, Prága, 1953, 83-5. o.) Feltételezhető, hogy Hašek ebben a minőségében találkozott Szuhebatorral.

4 Max Brod, „Zwei Prager Volkstypen: Szenen von E. E. Kisch

und J. Hašek im 'Kleinen Theater Adria'", *Prager Abendblatt*, 1921. nov. 7. 6. o.; René Wellek, „Twenty Years of Czech Literature: 1918–1938," *Essays on Czech Literature* (Hága, 1963.) 41. o.

5 „Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války", *Rudé právo*, 1921. nov. 15. 3–4. o.

6 *Slovník spisovného jazyka českeho*, szerk. B. Havránek *et al.*, (Prága, 1963.) vol. 3., 747. o.

7 A „*psina*" és „*psinařství*" szavak, melyekkel Dyk Švejk viselkedését jellemzi, a „*pes*" (kutya) szó származékai. Ez az érdekes szemantikai egybeesés, amely a humor jelentését egyesíti az alantasságával és a hitványságával, hívta fel a figyelmemet a Svejk és a görög kynikusok közötti hasonlóságokra

8 „Hrdina Švejk," *Národní listy*, 1928. ápr. 15., 1–2. o.

9 „Chvíle vyzrála do zoufalé osudovosti," in *V hodině dvanácté: Soubor projevůstátního presidenta a členů vlády Protektorátu Čechy a Morava po 27. květnu 1942*, szerk. V. Fiala (Prága, 1942.) 37. o. Moravec igen sajátosan interpretálja Hašek regényét, ugyanakkor megmutatkozik alapos felkészültsége is. Ha valaki a Heydrich elleni merénylet után egy olyan szöveget említ, melynek első néhány fejezete Ferdinand d'Este meggyilkolását tárja fel, az vagy par excellence „švejkizmus", vagy olyan valaki tudattalan botlása, aki jócskán belemerült a regénybe.

10 *Daydreams and Nightmares: Czech Communist and Ex-Communist Literature 1917–1987* (New York, 1990.) 146. o.

11 „Válka se Švejkem" Stati o literatuře (Prága, 1951) 122–123.o.

12 *Pervij vszeszojuznij szjezd szovjetszkih piszatelej 1934: Sztenograficseszkij otcset* (Moszkva, 1934.) 349., 320. és 363. o.

13 Ehhez a vitához az ellenkező véleményeket lásd pl. Ferdinand Kahánek, „Od Švejka zpět k Žižkovi," *Venkov*, 1935. okt. 27. 3–4. o.; vagy Marie Bergmanová, „Kolem návštěvy sovětských žurnalistů," *Haló noviny*, 1935. okt. 27. 3. o. A moszkvai vélemény megváltozása a *Švejk*ről Csehszlovákián kívül is továbbgyűrűzött. Arthur Koestler írja emlékirataiban, hogy 1935 nyarán „körülbelül félig elkészültem egy szatirikus regénnyel, a címe az lett volna, hogy *Schweik, a derék katona újra harcba indul*... Willy Münzenberg [a Komintern nyugati propagandafőnöke] támogatta is... de a Párt a könyv 'pacifista hibáira' hivatkozva megvétózta." (*The Invisible Writing*: An Autobiography by Arthur Koestler [New York, 1954.] 283. o.)

14 „Čehona a Švejk, dva typy z české literatury i života," Milujme svůj národ (Prága, 1951.) 110–111. o.

15 O životě Jaroslava Haška, 107. o.

16 *Literature and Reality* (New York, 1950.) 9. o.

17 „O Franzi Kafkovi z pražské perspektivy 1963," *Franz Kafka: Liblická konference 1963*, ed. E. Goldstücker et al. (Prága, 1963.) 23. o.

18 Idézi Werner Mittenzwei in „Brecht a Kafka," *ibid.*, 118. o.

19 „Kafka, moderní umění a my," ibid., 201. o.

20 „Kafskovká konference," *ibid.*, 151. o. A konferencia hat legfontosabb előadásának angol fordítása megtalálható: K. Hughes szerk. *Franz Kafka: Anthology of Marxist Criticism* (Hanover, N.H, 1981.), 52–122. o.

21 „Jaro, vlaštovky a Franz Kafka," *Literární noviny*, 1963. okt. 5., 8. o.

22 Idézi Eduard Goldstücker, „Ten Years after the Kafka Symposium of Liblice," *European Judaism*, no. 2 (1974.) 24. o.

23 Karel Kosík az ékesszólóan megnevezetlen „híres cseh filozófus", akivel Kundera Prága utcáin bóklászott a hetvenes évek elején egy reggelen, miután a titkosrendőrség elkobozta Kosík kéziratának egyetlen példányát – tíz évi kutatómunka eredményét. Nem meglepő, hogy a *Dichter und Denker* a két Josef útját járta be (a Vártól az Óvárosig), de a hirtelen rájuk törő nyugtalanság miatt közvetlenül a Károly híd előtt balra fordultak, és a szomszédos hídon keltek át a folyó felett. (Milan Kundera, „A Kidnapped West or Culture Bows Out," *Granta*, no. 11. [1984.], 114. o.)

24 „Notes Inspired by 'The Sleepwalkers'," *The Art of the Novel*, ford. L. Asher (New York, 1986.) 48–49. o. A Kafka és Hašek közötti párhuzam egy másik példája: Kundera, „The Czech Wager," *The New York Review of Books*, 1981. jan. 22. 21. o.

25 „Somewhere behind," *The Art of the Novel*, 102. o.

26 *The Trial*, ford. W. és E. Muir. (New York, 1956.) 229. o. A további utalások erre a szövegre vonatkoznak.

27 Donald R. Dudley, *A History of Cynicism from Diogenes to the 6th Century A.D.* (London, 1937.) 29. o.

28 Frye és Bahtyin elméletének áttekintését l. H.K. Riikonen, *Menippean Satire as a Literary Genre: With Special Reference to Seneca's Apocolocynthosis* (=Societas Scientiarum Fennica, Commentationes Humanorum Litterarum, 83, 1987.)

29 Lásd pl. Heinrich Niehues-Pröbsting, *Der Kynismus des Diogenes und der Begriff des Zynismus* (München, 1979.) 195–243 o.; vagy Peter Sloterdijk, *Critique of Cynical Reason*, ford. M. Eldred (Minneapolis, 1987.) 155–95. o.

30 Diogenes Laertius, *Lives and Opinions of Eminent Philosophers in Ten Books*, ford. R.D. Hicks (London, 1925.) vol. 2. 23. o. A szövegben található további utalások erre a kiadásra vonatkoznak. Diogenész bűnét többféleképpen fordították: „reminting the coinage", „falsifying currency", „restamping mintage" stb; lásd Paul Almer More, *Hellenistic Philosophies* (Princeton, 1923.) 260. o.

31 Diogenész másik szokványos partnere Platón, az igazság képviselője.

32 *Merit and Responsibility*: A Study in Greek Values (Oxford, 1960.) 35. o.

33 *Greek Thinkers: A History of Ancient Philosophy*, ford. G. G. Berry, (London, 1905.) vol. 2. 149. o.

34 Lásd Audrey N.M. Rich, „The Cynic Concept of AYTARKEIA," in M. Billberbeck szerk. *Der Kyniker in der modern Forschung: Aufsätze mit Einführung und Bibliographie* (Amsterdam, 1991.) 233-39. o1

35 A görögök játékkal kapcssolatos nézeteiről információim fő forrása Mihail I. Spariosu, *God of Many Names: Play, Poetry and Power in Hellenic Thought from Homer to Aristotle* (Durham, 1991.)

36 E téma bővebb kifejtését lásd *Der Kynismus des Diogenes*, 43–77. o.

37 *Fear and Trembling. Repetition*, szerk. és ford. H. V. és E. H. Hon (Princeton, 1983.) 131. o. Az *Életrajzok*ban a következőképpen szerepel az eset: „Hasonlóképp, amikor valaki kijelentette: olyasmi, hogy mozgás, nem létezik, ő [Diogenész] felkelt, és járkált egy keveset"(41).

38 Hašek regényének játékos aspektusát kimerítően tárgyalja Hana Gaifman, „Švejk – the Homo Ludens," Language and Literary Theory: In Honor of Ladislav Matejka, szerk. B. Stolz et al. (Ann Arbor, 1984.) 307-322. o. Bár Gaifman játékkoncepciója különbözik az általam alkalmazottól, esszéjéből számos mélyreható megfigyelést hasznosítottam.

Templom Kata Testbeszéd

„Ha meg akarjuk érteni a viselkedésnek azt a szabályozását, amelyet valamely társadalom a tagjainak előír és beléjük vés, akkor nem elegendő csupán azokat a racionális célokat ismernünk, amelyeket a parancsok és tilalmak indoklására említenek, hanem gondolatban vissza kell nyúlnunk azoknak a félelmeknek az alapjáig, amelyek e társadalom tagjait és mindenekelőtt a tilalmak őrzőit a viselkedés szóban forgó szabályozására indítják."

Norbert Elias[1]

„Mert az egész anyaszentegyház nemcsak a hivésbe nem tévelyeghet, de még a cselekedésben is, s kiváltképpen a rendtartásba és isteni tiszteletbe. És igazán tanítja Szent Ágoston, hogy igen nagy kevély bolondság azt vélni, hogy nem jól vagyon, amit az egész anyaszentegyház cselekszik."

Vörösmarti Mihály 1643[2]

„Nyolcadik szabály:
Minden rendezetlenség elkerülése végett nagyon hasznos, ha az ember ebéd vagy vacsora után vagy más órában, amikor nem érez éhséget, meghatározza magában a következő ebédre vagy vacsorára, és így következetesen minden egyes napra azt a mennyiséget, ami neki megfelel. Ezt semmiféle étvágy vagy kísértés miatt ne lépje túl. Ellenkezőleg – hogy minden rendetlen étvágyat és az ellenség kísértését jobban legyőzze – ha az a kísértése támad, hogy többet egyék, egyék kevesebbet."

Loyolai Szent Ignác[3]

„Mert ha nem akarod tudni, ami születésed előtt történt, gyermek maradsz mindörökké."

Cicero[4]

„Azon voltam, Isten segítségével – írta 1636-ban kiadott prédikációskötete előszavában Pázmány Péter –, hogy az emberek akaratja édesedjék a jóra, idegenedjék a gonosztúl."[5] A szerző – a katolikus ellenreformáció egyik legnagyobb alakja – 1570-ben született Erdélyben, jelentős protestáns nemesi családban. 13 évesen katolizált. Pályafutását jezsuitaként kezdte, majd 1616-tól 1637-ben bekövetkezett haláláig esztergomi érsekként a magyar katolikus egyház legfőbb méltóságát töltötte be[6]. Ez a kijelentése pedig az ellenreformáció egyik kulcsmondata[7].

a jóerkölcs

A katolikus egyház történetében először, a protestantizmus ellen összehívott trienti zsinat fektetett súlyt arra, hogy a prédikátorok a hívek erkölcseivel foglalkozzanak[8]. Középkori kollégáik szívesebben időztek olyan témáknál, mint például a Baxandall[9] által említett probléma, hogy szőke volt-e a Szent Szűz vagy fekete. A zsinat után azonban az egyház, különösen az ellenreformáció élcsapatának számító jezsuita rend egyre inkább az erkölcsi kérdések, az „erények és bűnök, a mennyei büntetés és jutalom" felé fordult.[10] Káldi György például nem csak beszédei 30-40%-át szentelte e tárgynak,[11] hanem 1631-ben prédikációskötete Pázmány Péternek szóló ajánlásában is azt állítja a hitszónoklat legfőbb céljának, hogy a hívek megtanulják, „mint kellessék a gonosztól eltávozni és a jót követni."[12]

Káldi György és Pázmány Péter öt év különbséggel mondta majdnem szó szerint ugyanazt. Mihalovics Ede Pázmány Péter után mintegy háromszáz évvel: „Ha az egyháznak czélja az embert megszentelni az igazság által, akkor a predikációnak sem lehet más czélja, mint az embereket arra indítani, a mi megnemesíti őket, a mi tökéletesíti és üdvre vezeti. Ez pedig a bűnnek kerülése és az erény gyakorlása."[13] Ha tovább böngészünk a szakirodalomban, akkor azt is megtudjuk, hogy Pázmány Péter, „a magyar bíboros Cicero"[14] 1636-ban megalkotta a „tökéletes szentbeszéd máig érvényes mintáját"[15]. Ennek szellemében a leg-

több katolikus szentbeszéd ma is azt célozza, hogy a hívek „akaratja édesedjék a jóra, idegenedjék a gonosztúl"[16], s a hagyományos katolikus közösségekben napjainkban is az az élet vezérfonala, hogy a jót szeressük, s a rosszat elkerüljük.[17]

a toronyból kilógatva

Mi a jó és a rossz? Miért kell követni az egyiket és kerülni a másikat? Pázmány Péter szemléletesen tárja elénk:[18]

„...meggondollyuk, mely nagy szemtelen vakságban vagyon a bűnös ember, midőn Istentűl adatott erővel jótevő Ura-ellen viaskodik! és azt boszszontya, a kinek kezétűl függ mind élete, s mind örök veszedelme! Bizony, ha egy magas torony tetejérül egy kötélen kieresztene valaki engem, és úgy tartana csüggőben: meggondolván, hogy ha elereszt, szörnyű halállal kel vesznem, nem csak nem haragítnám, boszszontanám és rágalmaznám, a kinek kezérűl függ életem; de sőt alázatos kéréssel, sok kedves igéretekkel és minden tehetséggel engesztelném."[19]

Ez a rövid idézet szinte emblematikus összefoglalását adja Pázmány - és a kor - gondolkodásmódjának. Mindjárt azzal, amilyen erősen kötődik a mindennapi élethez. A rosszat nem a teológia, a misztika vagy a filozófia felől közelíti meg, hanem azonosítja kortársai nagyon is hétköznapi tapasztalatával: a bizonytalansággal. Hasonló gyakorlatiassággal közelíti meg a jót is: jó az, amivel a rosszat enyhíteni lehet. Még jellemzőbb, hogy a bizonytalanság mindennapi tapasztalatát nem történeti okai vagy belső összefüggései felől értelmezi, hanem azt egy vallási képbe helyezve evilágból a transzcendensbe emeli át. A probléma racionális elemzését szemléletes képpel helyettesíti, így a megoldást sem a konkrét helyzet feltárásából, hanem a képpel kapcsolatos asszociációkból vezeti le.[20] Pázmány nem firtatja a bizonytalanság okait, hanem lefest előttünk egy toronyból kilógatott embert, s ebből a képből azt hozza ki, hogy a bizonytalanságot Isten engesztelésével kell megszüntetni.

csak egy jó gondolatra sem vagyunk elégségesek magunktúl

Ha a prédikáció célja az, hogy az emberek akarata a jóra édesedjék, a jó pedig Isten engesztelése, elvárnánk, hogy a beszédek azt részletezzék, miképpen járjon az ember Isten kedvében. Pázmány azonban alig beszél erről. Prédikációiban háromféle kapcsolatot mutat be: az ember Isten felé való irányulását, az Isten emberhez felé fordulását, és végül, de nem utolsó sorban ember és ember viszonyát[21].

Az ember Istenre irányuló aktivitása nem több, mint az esetek 10%-a[22]. Ez azt jelenti, hogy a prédikációk szereplői 90%-ban vagy önmagukkal, vagy egymással vannak elfoglalva, esetleg elszenvedik Isten valamely cselekedetét, de ők maguk nem foglalkoznak aktívan Istennel. Annak ellenére, hogy a zsidó-keresztény hagyományban a kezdetektől fogva számos példát ismerünk, amikor egy-egy ember mindenfajta intézményes közvetítés nélkül egyenesen Istenhez fordul, személyesen őt szólítja meg, neki panaszkodik, tőle kér segítséget, Pázmány egyetlen ilyen esetet sem említ. Nála az ember csak egy szakrális csoport tagjaként, rituális formában fordul Isten felé. Isten engesztelésének tehát nem az a módja, hogy az ember személyesen hozzá fordul, közvetlenül neki tesz szolgálatot. Már csak azért sem, mert Pázmány szerint erre nem is vagyunk képesek. Végletesen ki vagyunk ugyanis szolgáltatva Istennek, s bármit megtehet velünk. Jellemző, hogy a fenti idézetben Isten tartja felfüggesztve az embert. Isten hatalma annyira elhomályosítja Pázmány számára Isten szeretetét, hogy a róla alkotott képbe még a kegyetlenség, az öncélú pusztítás is belefér: „Ha semmit Isten ellen nem vétkeztünk volna; ha sem büntetésért, sem tisztulásért, hanem csak maga kedvébűl bocsátana Isten külső nyavalyákat szolgáira: senkinek semmi hamisat nem tenne, mert az élet és a létel Ura, szabad, ha semmivé tészi, amit semmiből teremtett."[23]

A korban mindennaposnak számított a hatalmasok brutalitása. Pázmány úgy növeli Istent a földi urak fölé, hogy az ember neki való kiszolgáltatottságát nagyobbnak láttatja, mint az bármilyen emberi viszonyban elképzelhető. Az ember fizikai kiszolgáltatottágát a 17. században a „rettenet színháza", a látványos kínhalállal egybekötött nyilvános kivégzések a végletekig fokozták.. Pázmánynak ennél kellett többet mutatnia. Így az Isten szerinte – a test megsemmisítésén túl – az embert egészében „semmivé tudja tenni".

Másrészt Isten, félresöpörve az ember számára áttörhetetlen biológiai és pszichikai határokat, megszünteti az ember külön-létét és mintegy médiumként használja, benne, általa cselekszik: „Isten cselekszik mindeneket mindenekben, úgy hogy csak jó gondolatra sem vagyunk elégségesek magunktúl. ... Azért ha együtt nem munkálkodik a mi szemönkkel, nyitva léve sem lát; ... Az embernek-is szeme nem látna, keze, nyelve nem mozdúlna, ha Isten megvonná erejét és munkálkodását."[24]

Pázmány nem csak hogy nem ír elő üdvgyakorlatokat, amelyek segítségével az ember Isten kedvében járhatna, hanem a kérdésről elgondolható egyik legszélsőségesebb nézetet vallja: az embert szinte föloldja Istenben, önmagában semminek mutatja, olyannak, aki a legkisebb dolgot is csak Isten közvetlen segítségével tudja megtenni. Pázmány toronyból kilógatott emberének minden erejével engesztelnie kellene Istent, az azonban úgy rendezte el a világot, hogy az embernek semmi ereje ne legyen.

potentia oboedientialis

Ez a nyilvánvaló önellentmondás nem Pázmány teológiai képzettségének hiányaiból fakad. Éppen ellenkezőleg, az érsek a legműveltebb barokk főpapok közé számított[25], s mint ilyen, a 16–17. század fordulójának vezető teológiai irányzatához tartozott. A kor teológiai iskolái pedig – egyáltalán nem véletlenül – Isten és az emberi szabadság kapcsolatáról alkotott elképzeléseik mentén különültek el egymástól[26].

A két végletet a molinisták és a tomisták képviselték, s közöttük helyezkedtek el a kongruisták, akik gyakorlatilag – noha kissé elködösítve a lényeget – a tomisták oldalán álltak. Pázmány ez utóbbiak véleményében hitt. A molinisták úgy vélték, hogy az ember üdvösséges döntéseit saját szabad akaratából hozza, Isten ebben csak segíti őt. A tomisták szerint Isten az embertől függetlenül eldönti a jót, majd azt mintegy fizikai erővel keresztülviszi az emberen.

A tomista álláspont azonban filozófiai szinten nem volt összeegyeztethető az ember szabad akaratának dogmájával[27] – az álláspont képviselői a megoldást Isten hatáskörébe

utalták. E helyzet szalonképesebbé tételére a kongruisták azzal az érvvel hozakodtak elő, miszerint az isteni döntés független ugyan az ember akaratától, de nem természeti törvény erejével, hanem az ember hajlamain és körülményein keresztül hat.

Arról a kérdésről, mi módon születik meg az emberben az Isten melletti döntés, a molinisták szintén azt tanították, hogy ezt alapjában az ember hozza, s Isten csupán támogatja ebben. Pázmány viszont az ellentáborral együtt azt vallotta, hogy „Isten működik, hatékonyan segít, mint elsődleges ok az embert *eszközként használja*, vagyis a potentia oboedientialist (a szabadság engedelmességi képességét) Isten, a transzcendens Okozó aktualizálja."[28]

Ezek a viták Pázmány személyes életében is fontos szerepet játszanak. Azzal kezdi ugyanis grazi teológiaoktatói munkásságát, hogy az 1603/04-es tanév első ünnepélyes disputáján összekülönbözik tanártársával, a – molinista – Decker atyával. Vitájuk tárgya a hit és a kegyelem viszonya. Decker a római központba küldeti cenzúráztatni kollégája néhány tézisét. A végleges cenzúra 1604 őszére készül el, és az több ponton is változtatásra kötelezi Pázmányt. Az újrafogalmazandó tételek között szerepel a következő is: „*Ténylegesen (de facto)* semmi erkölcsi jócselekedetet nem vihetünk véghez kegyelem nélkül. Jóllehet megvan az akaratban az *előzetes* lehetőség *(possibilitas antecendens)*, vagyis megvan az akaratszabadság, a *tényleges* jó cselekedetek mindig kegyelmi segítséggel történnek."[29] Ugyanekkor a hivatalos jezsuita álláspont, a jezsuita rend *Ratio Studiorum*-ában tanárainak előírta, hogy Szent Tamás alapján (Summa 1-II, 9. tétel) ezt kell tanítaniok: "Valamilyen (bár csak csekély), tárgyából és összes körülményéből kifolyólag erkölcsi jót akarhatunk és megtehetünk *néha* a természetes értelem szerint, a szabad akarat képessége által."[30]

az erejeszakadt beteg nem járhat segítő nélkül

Pázmány tehát a kor teológiai kínálatából az ember szabadságát és erejét legerőteljesebben megkérdőjelező elképzelést választotta, s olyannyira ragaszkodott ehhez, hogy még a rend hivatalos véleményétől is eltért miatta. Nézete megváltoztatására sem a büntetés – az incidens miatt csak 1606-ban avatták teológiai doktorrá –, sem az idő múlása nem tudta rábírni. 1636-os prédikációskötetében változatlanul az 1604-ben elítélt tételt hirdeti: „Mert miképpen a szem nem láthat világosság nélkül, a test nem élhet étel nélkül, az erejeszakadt beteg nem járhat segítő nélkül, a kő fel nem mehet külső erő nélkül: úgy Isten segítsége nélkül üdvösséges jót nem mívelhetünk ...Ha azért valami jót cselekszünk, nem a miénk az, hanem Istené, akinek erejével munkálkodunk."[31]

Pázmány néhány hónappal halála előtt, rendkívül sikeres életpálya végén, idős emberként vetette papírra ezeket a sorokat. Húsz éve volt esztergomi érsek, a király után a második személy az országban, az akkori világ legnagyobb hatalmú főpapjai közé tartozott, s az európai nagypolitika egyik alakítója volt. Valószínűtlen, hogy pusztán egykori tanártársával szembeni dac tüzelte volna.

De különben sem egy vagy két idézetről van szó. Az elemzett prédikációkban az ember és Isten viszonyáról szóló gondolatok 80%-át annak részletezésére szánja, milyen végtelenül tehetetlen és kiszolgáltatott az ember Istennel szemben. Semmi másról nem beszél olyan nagy érzelmi súllyal, mint erről. Ez a téma az átlagnál kétszer nagyobb súlyt kap, és az ember-Isten kapcsolat többi vonatkozásánál háromszor erősebben hangsúlyozza. Az az elképzelés, amely ilyen hosszú időn át, ilyen sokféle módon és ilyen mélyen átszőtte az érsek gondolkodását, jóval több kellett legyen, mint fiatalkori fellángolás vagy öregkori rigolya.

A tehetetlenségérzés Pázmány-féle megfogalmazása nem más, mint a reformáció Erich Fromm által feltárt mélylélektani hátterének ellenreformációs megfelelője. A reformáció, Fromm szerint, a kor nagyon is evilági bizonytalanságérzéseit írta át az ember Istennek való kiszolgáltatottságába[32].

Pázmány protestáns országrészben nőtt fel, családja is legalább két generáció óta a hitújítás híve volt, előbb a lutheri, majd a kálvini tanokat követték. Így a szülői házból hozta a világ protestáns képét, azokat az érzelmi sémákat, félelmeket és vágyakat, amelyeket az ember csakis kisgyermekkorában tanulhat meg, és amelyek megalapozzák minden későbbi tantétel elfogadását vagy elutasítását. Nyolcéves, amikor meghal az édesanyja, és tizenkettő, amikor édesapja a katolikus Toldy Borbálát veszi feleségül. Egy év múlva még minden valószínűség szerint reformátusként iratkozik be a jezsuiták jóhírű kolozsvári tanintézetébe, de azt már biztosan tudjuk, hogy még abban az évben katolizál[33]. Ettől kezdve élettörténete az ellenreformáció egyik legnagyobb karriertörténete. Ha valaki, akkor ő igazán érzékeny lehetett kora feszültségeire.

E feszültségek fő okaként Fromm a kibontakozó kapitalizmust nevezi meg, Riesman a tradíció általi irányítottság felbomlását hangsúlyozza[34]. Mások gazdasági recessziót emlegetnek[35]. Megint mások a 16–17. század fordulóján felerősödő intoleranciára mutatnak rá[36]. Minden szerző más-más szempontból közelíti meg a váltást, melynek során a középkor újkorrá, a premodern Európa modernné alakul át; de nézőpontjuktól függetlenül egyöntetűen azt láttatják, hogy ez olyan válságok sorozatán keresztül történt, melyek az élet alapvető evidenciáit kérdőjelezték meg. Fromm megfogalmazása szerint: „Éppen ezt a dilemmát tükrözte Luther emberről vallott felfogása. Az ember ugyan szabad minden lelkiismereti nyomástól, de éppen szabadsága következtében lesz magányos és szorongó; megbénítja saját jelentéktelenségének és tehetetlenségének tudata. A szabad, elszigetelt individuum összeroppan egyéni jelentéktelenségének felismerésétől. Luther teológiája ezt a tehetetlenséget és kételyt tükrözi; a vallás nyelvén megfogalmazott emberképe az individuumnak a korabeli társadalmi és gazdasági fejlődés által meghatározott helyét írja le. Az új gazdasági erőkkel szemben a középosztály éppoly tehetetlen volt, mint amilyennek Luther az embert Istennel való kapcsolatában ábrázolta."[37]

A 16–17. századi társadalmi és gazdasági változások a polgárság és a nemesség széles csoportjait valóban létükben kérdőjelezték meg, mivel gazdaságilag ellehetetlenítették őket, az életük alapjait jelentő éthoszt pedig anakronisztikussá tették. Mindezek transzcendens tehetetlenséggé való átfogalmazása azzal a lelki nyereséggel járt a kor emberei számára, hogy a helyett a többség számára nyilvánvalóan elviselhetetlen gondolat helyett, miszerint teljesen másképp kellene élniük, mint az elődeiknek, csak egy, megszokott képzetkörükbe viszonylag jól beilleszthető elképzeléssel – az Istennel szembeni tehetetlenség képével – kellett összebarátkozniuk. Ez a csúsztatás biztosította számukra az érzelmi folyamatosságot és stabilitást. Már pusztán azáltal is, hogy ismerős gondolati műveletet alkalmazott: úgy ke-

rülte meg a konkrét helyzet okozta nehézségeket, hogy azok elemzése helyett Isten képét manipulálta. Szeretnék itt utalni arra, hogy vallási képek felsorakoztatása a konkrét körülmények feltárása helyett tipikus pre-modern gondolati séma, s mint ilyen, jellemző Pázmány korára is.

vérszomjas és bosszúálló

A társadalmi folyamatokkal szembeni tehetetlenséget Istennel szembeni tehetetlenséggé átformáló elképzelés alapja az ún. autoriter istenkép. Ennek leírását szintén Erich Frommnak köszönhetjük.[38] Szerinte ez a tehetetlenség-érzés nem más, mint tudattalan öncsalás. A magukat semminek érző emberek ugyanis többnyire nagyon is erős érzelmekkel és indulatokkal rendelkeznek – csakhogy ezeket nem szabad kimutatniuk.

Úgy tűnik, hogy ez a huszadik század végére többé-kevésbé általánosan ismert mechanizmus a 16–17. századi polgárságnál és a nemességnél jelent meg először nagyobb méretekben[39]. Érzéseiknek azt a jelentős részét, amit nem mutathattak meg, Isten képébe vetítették ki. Ezáltal nem ők gyűlölték ellenségeiket és kívántak minden rosszat azok fejére, hanem meggyőződésük szerint Isten mért igazságos büntetést a gonoszokra, ha esetleg evilágon nem is, de a túlvilágon feltétlenül.

Így hoztak létre egy olyan istenképet, amely pontos megfelelője a kiszolgáltatott ember dühödt és kétségbeesett fantáziáinak: vérszomjas és bosszúálló önkényúr. Ezzel az istenképpel azonosulva aztán mindazt az agressziót ki lehetett fejezni, ami különben tiltva volt. Ezért aztán, miközben magukat tehetetlennek érezték, a legbosszúszomjasabb fantáziáikat is nyugodtan kiabálhatták egymásra – Isten nevében.

Pázmány Istenről alkotott elképzelése eme autoriter istenkép iskolapéldája. Az elemzett prédikációkban Isten három személye közül a Fiú és a Szentlélek csak az üdvtörténet egy-egy történelmi pillanatában tűnik fel, különben nincs róluk szó. Istennek csak az atyai személyét láttatja minden időben jelenlévőnek. De abszolút mértékben is jóval sűrűbben jelenik meg Isten első személye, mint a másik kettő[40]. Ezt a személyt azonban Pázmány az esetek 95%-ában nem a szeretetet sugalló „Atya", hanem a mindenható hatalmat hangsúlyozó „Isten" kifejezéssel illeti.[41] A belevetített negatív érzések eredményeképpen ez a hatalom elsősorban szadista módon büntet és fenyeget: „Ama jóllakó gazdagot torkosságáért és a lakodalmokkal együtt járó bűnökért pokolba veté Isten, kirül azt olvassuk, hogy iszonyú szárazságot és szomjuságot szenvedett nyelvében: de egyebet enyhítésére torkába nem töltöttek, hanem kénköves tűzzel teli pohárból itatták."[42]

De ez az Isten nem csak „okkal", hanem – hogy teljesen nyilvánvalóvá váljanak az istenképbe vetített agressziók – l'art pour l'art is kegyetlenkedik, negatív megnyilvánulásai 20%-ában minden ok említése nélkül bünteti az embert. Úgy tűnik, hogy Istennek ez a képe szinte korlátlanul képes felvenni az ember agresszióit.

felséges méltósága

Ezzel együtt olyan isten-imágót mutatott be, amely nagyon vonzó volt a kor embere számára, s így könnyű volt azzal azonosulnia. Isten pozitív arca egy hatalmas földesúr képét mintázza, ő a világ ura, a mindenség fejedelme: „...aki teremtette e világot, mely az-előtt nem volt, mi Istennek és világ Urának vallyuk. Ezt tiszteljük, mint teremtő és gondviselő fejedelmünket."[43] Az embert pedig mint ennek az úrnak a szolgáját láttatja: az ember „szüntelen szeme-előt hordozza, hogy birodalom-alatt született, és nagy büntetések fenyítékével köteles teremtőjének szolgálatjára és szófogadó engedelmességére."[44] Máshol: „Ezen a teremtésen fondáltatik az Istennek minden állatokon természet-szerént-való úrasága, mely azt kivánnya, hogy néki engedgyen és szolgállyon, őtet böcsülje és tisztellye minden állat."[45]

Pázmány Istene úgy viselkedik, ahogyan az minden valamirevaló nemesúrtól elvárható: oltalmazza, védi, ajándékokkal jutalmazza hűséges híveit, bajt ví mellettük, ajándékaival ékesíti, jótéteményeinek árvizével árasztja el azokat, oltalma az őt szeretőknek. S az Istenre vonatkozó minőségjelzők is – bölcs rendelése, felséges méltósága, drága ajándékai, hatalmas és mindenható ereje stb. – a nagyúr képe felé terelik képzeletünket.

Mindez nagyon jellemző a kor gondolkodásmódjára. Pázmánynak egy modern problémát kellett megoldania, nevezetesen azt, hogy az indulatokat már nem lehetett olyan közvetlenül kifejezni, mint a középkorban. Ehhez azonban még nem álltak modern eszközök a rendelkezésére. Ebből a kettősségből jött létre egy olyan feudális úr képe, amely ahhoz adott segítséget, hogy kor emberei polgári viselkedésmintákat tudjanak elsajátítani.

a has beszél

Pázmány, mint hallottuk, azt tartotta a prédikáció céljának, hogy az emberek akarata édesedjék a jóra, s idegenedjék a gonosztól. A jót Isten engesztelésével azonosította, mégis nagyon keveset beszél ember és Isten viszonyáról.

De éppilyen kevés teret szentelt az emberek egymás közötti viszonyainak, és ezeket érzelmileg sem különösebben hangsúlyozta. Nem az embernek Istennel vagy embertársaival kapcsolatos viselkedése volt fontos számára, hanem az ember – *teste*.

A test az érsek beszédeinek vezérmotívuma. Másfélszer annyi szó esik róla, mint az összes emberi viszonyról együttesen. Oldalanként átlagosan több mint hússzor jelenik meg.

A mai hitszónokok általában nem beszélnek a testről. Ha néha megemlítik, akkor is szinte kizárólag – például a szív, mint a szeretet jelképe – a lélek szimbólumaként használják. Nem így Pázmány. Ő részletesen taglalja a test szerveit, különös előszeretettel a belső részeket, szégyen nélkül emlegeti váladékait, anyagcsere-folyamatait, végtermékeit: „Mint kifejik a tejet és megoltják: azonképpen mondja a Szentírás, hogy vérből és oltómagból származik a mi testünk. Tíz hónapig egy setét, büdös rejtekbe, egy ganéjos, rút tömlöcbe rekesztettünk, melybe nem juthat semmi világosság sugára, semmi vigasztalás szózatja, semmi kedves ételek, italok vidámítása: hanem amit köldökén magához szíhat anyja vérébűl, azon sínlődik és nevelkedik a gyermek."[46]

Ez az idézet – mint megannyi másik – azért olyan testies, mert nagy számban találhatók benne ún. anális kifejezések. A pszichoanalitikusok anális szakasznak nevezik a személyiségfejlődés második fázisát, amikor a gyermek a

tisztaságraszoktatás és az önálló mozgás megtanulása, illetve az ezek révén óhatatlanul megélt frusztrációk miatti düh legyőzése kapcsán elsajátítja az önkontroll alapmintáit.[47] Anális kifejezésnek számít elsősorban mindaz, ami a hasat, a beleket, az emésztést és a székletet írja vagy szimbolizálja, tehát az idevonatkozó konkrétumokon kívül mindazok a szavak is, amelyek a földre, a sárra, a piszokra utalnak. Tágabb értelemben ide szokás sorolni a megtartással-elengedéssel, kontrollal, autonómiával, illetve a kétellyel és szégyennel kapcsolatos fogalmakat és jelzőket is.

Pázmány tobzódik ezekben. Oldalanként átlagosan mintegy tíz anális kifejezést használ: „Aranyszájú Szent János a mi testünket *szarzsák*nak és *büdös kamaraszék*nek nevezi, és mikor igen jóllakunk, abban fáradunk úgymond, hogy több *ganéj*t csináljunk. Nézzed mennyi *büdös ganéj, takony, nyál, vizelet* takaroszik testünkből. Mennyi *szenny, serke, tetű* származik ebből, és eszedbe veheted: kiki vagy, ha az eget éred fejeddel, hogy olyan vagy, mint egy *büdös perváta*; mert a te tested *büdösség*ek műhelye, mely *megbűzhödteti*, valamit magába vészen."[48]

Annyira központban áll nála az analitás, hogy az egész ösztönstruktúrát, még a szexualitást is ez dominálja. A genitális szexualitás itt – mint ahogy az anális szakaszban lévő mai gyermekek fantáziáiban is – még nem több és nem egyéb, mint az analitás valamiféle kiterjesztése: „Te a tékozló fiúval oktalan állathoz hasonló lettél, *hasad és hasad alja* kedve keresésével."[49] Pázmány szégyenküszöbének egyébként nagyon alacsony volta miatt valószínűtlennek tartom, hogy itt eufémizmussal lenne dolgunk. Reálisabb feltevésnek tűnik számomra az, hogy a lelki energiák annyira az analitáshoz kötődtek, hogy a genitális szexualitás önálló kifejlődésére még nem jutott erő, az még nem volt több, mint az ember hasa alja kedvekeresése. Ezt erősíti meg az a részlet is, amelyben a szexualitás kiváltó ingereit nem a partner, hanem az erősen anális színezetű örömök adják: „Mert a Szent Jeronimus mondása szerént: *a teli has fészke és forrása a bujaságnak*. És nincs oly nagy tüze az Etna hegyének, mint az ifjú ember velejének, mikor *jó étkekkel és borral felgyújtatik*. Erre nézve írja Tertullianus, hogy a *torkosság toldaléka a bujaság*. Azért vagyon a *has végén a szeméremtest*. A *bővséges ételen megy alá a fajtalanság*, és csuda ha *torkosság* nélkül találtatik *kacérság*. Mihent az első szüleink *torkosság*ba esének, *kitetszék a testnek szemérme*. Méltán fogja tehát egymás mellé Szent Pál a *böjtöt* és a *tisztaság*ot: mert a *fajtalanság utitársa a torkosságnak* és majd csak *hasveréssel hidegedik*."[50]

összeesküdt a test az ördöggel

Pázmány korában a test és a testi funkciók sokkal leplezetlenebbül, sokkal erőteljesebben és szélsőségesebben uralták a mindennapi életet, mint ma. Rendszeres vendég volt az időről-időre visszatérő általános éhínség, de a „normális" életet is 166 – nagyon szigorúan vett – böjti nap alkotta az egyik oldalon, és vagyonokat elherdáló lakomák[51] a másikon. Az étel a hétköznapoknak is jóval fontosabb szereplője volt mint ma. Tehetős kanonokok végrendeleteiben szerepelnek olyan tételek, mint egy oldal szalonna[52]; és maga Pázmány Péter esztergomi érsekként sem átallott azzal foglalkozni, hova lesznek az asztalán ottmaradó almák[53].

Nem csak az étkezés, hanem annak végterméke is jóval tolakodóbbnak mutatkozott. Az ürülék – a szó szoros értelmében – mindent elborított, minthogy Párizsban például még a 18. században is az ablakon át öntötték ki az éjjeliedényeket. A lavórokat pedig csak azért nem, mert ebben az időben egyáltalán nem volt szokás mosakodni. A kortársak mindezeken túlmenően is jóval inkább kényszerültek érzékelni tulajdon testüket, mivel – a francia király asztalán például a poharakba belefagyott a bor – még a leghatalmasabbak is jóval védtelenebbek voltak környezetük kellemetlenségeivel és ártalmaival szemben, mint a mai átlagember. S akkor még nem beszéltünk a rendre visszatérő pestisről, melynek során az utcák tele voltak „félig oszladozó, kutyáktól szétmarcangolt hullákkal"[54] – maga Pázmány legalább három nagyobb pestisjárványt élt túl[55]–, sem az akkortájt egész Európában dühöngő harmincéves háborúról.

Pázmány prédikációiban azonban a test nem úgy jelenik meg, mint az élet természetes velejárója, amely fájdalmat és örömet egyaránt képes okozni, hanem mint minden rossz forrása, mint az ördög evilági székhelye: „Tűrhetők volnának ezek a büdös test fogyatkozásai, de ezeknél nagyob gonosz vagyon benne. Mert ez *minden bűnnek* műhelye, *minden gonoszságnak* izgatója. *Összeesküdt a test az ördöggel a lélek veszedelmére*, és az ő kívánságai szüntelen harcolnak a lélekkel, így, hogy nem egyéb a halandó test, hanem fegyvere a mi ellenségünknek: ki szemeinkkel harcol, hogy bujaságra vigyen: torkunkkal, hogy részegessé tegyen: hasunkkal, hogy dobzódásra vigyen, nyelvünkkel, hogy sok egyéb vétekre taszítson. Emellett a barátság színe alatt a szegény lelket kötve tartja és lenyomja."[56]

Pázmány a három elemzett prédikációban kereken 300-szor szólítja a híveket arra, hogy érezzék át saját rosszaságukat, bűnösségüket: „...akár tested, akár lelked állapatját tekintsed, veszedelem, rútság, fogyatkozás minden dolgod."[57] Ezt a bűnösségérzést pedig alapvetően a testtel kapcsolja össze.

Míg a bűnökről szóló bekezdéseknek csak egyötödében említ meg valamiféle bűnösségtudatot, és 115 komolyabb törvénysértést csak 18 negatív jelzővel minősít – vagyis csak kb. minden tizedik gyilkosságot vagy rablást értékeli negatívan –, addig a bűnösségérzésre való felszólítással 90%-ban együtt jár a test megemlítése. A negatív jelzők 70%-a hasonlóképpen a testre vonatkozik. A sátánt 9 alkalommal említi meg Pázmány – mindig a testhez kapcsolódva.[58]

Furcsának tűnik a mai olvasó számára, hogy az érsek a gyilkosság és a rablás mellett szinte szó nélkül elmegy, de a dorbézolásról úgy beszél, mint valami rettenetes bűnről. Vagy például a harmincéves háború során elkövetett szörnyűségekről – amikor jómaga is menekülésre kényszerült, munkatársait pedig meggyilkolták[59] – egyetlen szót sem emel, ám dühödten kikel a szentbeszédet hallgató polgárok hasa ellen, s az ördög fészkének nevezi. Különös volt ez akkor is, de a korabeli hívekre ez a furcsaság nagyon is felszabadítóan, tehermentesítően hatott.

Pázmány kortársai jóval félelmetesebbnek, démonizáltabbnak látták a világot, mint mi. Hajlamosak voltak ugyanis arra, hogy a saját negatív érzéseiket, félelmeiket a külső világban testesítsék meg, azaz nem ijesztő érzéseik, dühödt indulataik vagy a jó erkölccsel össze nem férő vágyaik voltak, hanem démonok és szellemek leselkedtek rájuk. Luther még a halála előtti napon is látta, amint az ördög a hátsó felét mutatja neki.[60] Félelmeikből, bizonytalanságaikból nemcsak különböző szellemeket formáltak, hanem a sorsot, a boszorkányokat is félelmeik megjelenítőivé tették, és az akkoriban felerősödő okkultizmus is

többek között ennek köszönhette népszerűségét. A koraújkort elárasztották – az emberek negatív érzéseit kifejező – gonosz lények, jelek, idők.[61]

A rossz saját testbe való helyezésével az egész világot elborító rossz-érzések egyetlen, nagyon kicsi és korlátozott helyre szorultak vissza, s ezzel a külvilág jelentős része felszabadult az „átok" alól. Ezért aztán minél jobban gyalázta kortársai testét Pázmány, annál inkább tehermentesítette őket. Hiszen minél inkább sikerült valakinek a saját testébe összpontosítania rossz érzéseit, annál inkább visszavonhatta ezeket a világról, s így a világ a saját testtel összekapcsolt rossz mennyiségének arányában válhatott egyre félelemmentesebbé.

testkontroll

De a rossz és a test nem csak ezért kapcsolódott össze. Hanem azért is, mert a 17. század legfontosabb pszichológiai törekvése éppen a mindenütt zabolátlanul burjánzó test megfegyelmezése, vagyis az önkontroll és a racionális kalkuláció megalapozása volt.

Nem véletlen, hogy Pázmány testről szóló szövegeit az analitás határozza meg, hiszen az anális kifejezések nagy száma mindig az önkontrollért folytatott küzdelemre utal, s Pázmány és kortársai éppen ennek a megszerzéséért harcoltak. Középkori elődeik impulzusaikat vissza nem fogva, többnyire a pillanat hatása alatt cselekedtek. Viselkedésük szabályozása nem valamiféle belső kontrollon, hanem a hagyomány szokásszerű előírásain alapult. A hagyomány azonban egyre több helyzetben bizonyult alkalmatlannak a viselkedés szabályozására. A kibontakozó kapitalizmus pedig egyre szélesebb rétegek társadalmi életbenmaradását – s ez adott esetben fizikai életbenmaradást is jelenthetett – tette függővé attól, hogy megtanulják-e fegyelmezni indulataikat, kontrollálni viselkedésüket.[62]

De talán még ennél is erősebb kényszert jelentett az, hogy az erőszak monopolizálódni kezdett: a legitim erőszak egyetlen kézbe, az uralkodó kezébe összpontosult. Ezzel az a fajta tradicionális, impulzív viselkedés, amely a nemességet évszázadokon keresztül jellemezte, amelyhez annak egész éthosza kötődött, s amely mindeddig a legracionálisabb alkalmazkodási mód volt számára, hirtelen, egy-két generáció alatt az ellenkezőjére fordult, és életveszélyes irracionalitássá vált.[63] A nyilvános kivégzések rettenetes színjátékának éppen az volt a funkciója, hogy mindenki megtanulja tisztelni az uralkodó egyedüli jogát az erőszakra.[64]

De sem a kapitalizmus fegyelmének megtanulásához, sem az erőszakmonopólium tiszteletben tartásához szükséges önfegyelem elsajátításához nem lett volna elég egy-egy látványos esemény. Ehhez az emberi test tömeges méretű megfegyelmezésére volt szükség. S úgy tűnik, akárhol lapozzuk fel a 17. század történetét, abban mindenütt az emberi test megfegyelmezésének történeteit találjuk.[65]

Pázmány tehát a társadalmi rosszat a testbe kanalizálta, s erre építette rá a bűnösségérzést. Ezzel egyrészt a rossz akkoriban igencsak széleskörű projekciós terét az emberi testre korlátozta, s ennek már önmagában véve is komoly tehermentesítő értéke volt. Másrészt pedig ezzel a megoldással kijelölte a probléma kezelésének módját is, ami természetesen nem más, mint a testnek – az indulatoknak és az ösztönös vágyaknak – a megfegyelmezése.[66] Átlagban oldalanként több mint háromszor szólítja fel a híveket önmaguk kontrollálására. Itt is – hasonlóképpen ahhoz, amikor a nagyon is evilági indíttatású bizonytalanságérzést vallásos képben jeleníti meg, vagy amikor a földesúristen képet használja a szintén evilági agressziók projekciós bázisaként – középkori eszközökkel válaszol az újkori kihívásra.

Pázmány Isten örök érvényű akaratának tekinti azt a tipikus koraújkori feladatot, hogy az emberek megtanulják azt az önkontrollt, amelyre szükségük van az uralkodó erőszakmonopóliumának és a kapitalizmus fegyelmének elfogadásához: „Közönségesen minden embert két dologra kötelez az igazság. Egyikre arra, hogy senkinek törvénytelen és igazság kívül kárt ne tegyünk: se személyében veréssel, vagdalással, öléssel: se tisztségében és hírében nevében; szitokkal, rágalmazó szólással, csúfolással, hamis tanúbizonysággal: se marhájában és külső javaiban; lopással, tolvajlással, csalással, hamis kereskedéssel. Egyszóval az igazság törvényének sommája az, hogy senki ellen azt ne cselekedjük, amit nem akarunk, hogy más míveljen velünk: senkivel úgy ne bánjunk, amit nem akarjuk, hogy bánjék velünk: hanem Krisztus parancsolatja és az igazság rendelése szerént mindenben úgy viseljük felebarátunkhoz magunkat, amint kívánjuk, hogy egyebek cselekedjenek velünk."[67] Mindezt Pázmány a tisztes nagyszombati polgárok vasárnapi gyülekezetének mondja. A szeresd felebarátodat, mint tenmagad zsidó–keresztény főparancsolata számukra konkrétan azt jelenti, hogy ne ölj meg és ne fossz ki másokat, mindahányszor erre lehetőséget látsz.

Pázmány az erőszakról, a középkori lovagok alapvető jogáról való lemondást a lovagokra utaló „athleta Christi" eszményével teszi vonzóvá: „az igazság drága kincséért halálig viaskodjunk és annak oltalmában senkitűl és semmitűl ne féljünk: mert magára vette Isten, hogy bajt ví mellettünk az igazsággyűlölőkkel és győzelmet szerez az igazság oltalmazóinak."[68] Ez az eszme nem csak őt ragadta meg. Szent Ignác ennek szellemében hozta létre a jezsuita rendet.[69] S a század második feléből már számos adatot találunk, amely az eszme széles körű elterjedtségére utal.[70]

Pázmány az egyes ember számára kezelhetetlen társadalmi problémákat – a testbe való kanalizálás által – egyéni problémává alakítja, ezt szakralizálja, majd megoldásként, immár a sátán elleni harc legfontosabb fegyvereként kora társadalmi mobilitásának legfontosabb eszközét, az ösztönös késztetések fölötti kontrollt ajánlja.

Anyaszentegyház Armada

Ehhez hasonlít a bizonytalanságra adott válasza is. A társadalmi változások okozta bizonytalanságot az ember Istennek való kiszolgáltatottságává, vele szembeni tehetetlenségévé fogalmazza át. Luther válaszával ellentétben azonban Pázmány nem Isten, hanem az Anyaszentegyház karjaiba veti magát. Pázmány a „világi habok-között" „Christus győzhetetlen hajóját", az „igaz ecclesiát"[71], vagyis a szétfoszló társadalmi tradíciók helyett a katolikus egyházat ajánlja kortársai számára.

Vitairatait és a *Kalauzt* jórészt ennek kifejtésére szánta. De talán még ennél is lényegesebbek prédikációinak azok az elemei - például idő-fogalma, vagy ember és Isten viszonya -, amelyek azt sugallják, hogy nincs más pozitív lehetőség, csak az Anyaszentegyháznak való behódolás. A Pázmány által használt 16 időkombináció között egy sincs, amelynek köze lenne az egyén által megélhető élet idejéhez, a személyes múlt, jelen és jövő ívéhez.[72] A je-

lent nem az egy-két generáció által átfogható – ezért személyes – múlttal és jövővel kapcsolja össze, hanem vagy az egyénileg át nem élhető történeti időkkel és a világ kezdetével illetve végével, vagy pedig – az örök érvényű kijelentések révén – tulajdonképpen megszünteti az időt. Az egyes személyek egyéni élményvilága ezekbe az időrésekbe nem fér bele. Így a prédikációkban, amelyek praktikusan meghatározzák a „szent" körét, az egyén élményvilágának ideje nincs jelen.

Ez azt jelenti, hogy a „szent" körébe a hívők – a protestáns elképzeléssel ellentétben, amely nem tart szükségesnek közvetítőt az egyes egyén és Isten között – csak a katolikus egyház történetein, vagyis végső soron magán az egyházon keresztül tudnak belépni. Ehhez hasonlóan, mint láttuk, az egyes ember soha nem fordul Isten felé, ami kimondatlanul szintén az egyházra utalja az egyént, mint közvetítőre Isten felé.

Az érsek a katolikus egyházat olyan autoritásnak mutatja be, amely feltétlen biztonságot nyújt cserébe a feltétlen behódolásért: „Mert noha nem tartozik minden ember azzal, hogy ércse és által-lássa mindenben az Anyaszentegyház tanítását; de arra mindnyájan köteleztettünk, hogy se kicsin, se nagy dologban, tudva el ne szakadgyunk annak tanításától. Azért valaki tudva leg-kisebb dolgot megvét azokban, mellyek hitelére kötelez az Ecclesia, hitit elveszíti, és úgy kell tartani, mint pogányt."[73] Vagy: „Sz. Jakab azt mondgya, hogy a ki csak egy dologban felbontya az isten törvényét, úgy elkárhozik, mintha mind eggyig a többit-is által lépte vólna."[74]

A „feltétlen behódolásért feltétlen biztonságot" séma nagyon ismerős és otthonos lehetett a kortársak számára, hiszen minden tradicionális közösség ezen az elven működik. Pázmány nem tesz mást, mint a szabályokat megtartva felcseréli a szereplőket: a sok kis helyi tradicionális közösség helyébe egyetlen nagy tradícióhordozót állít, a katolikus egyházat. Mindazok, akik elfogadták ezt a megoldást, úgy vészelhették át az újkor beköszöntését, hogy miközben meg tudtak felelni a modernitás legalapvetőbb kihívásának – az önkontroll képességének –, lényegében megtarthatták a középkornak megfelelő személyiségszerkezetüket.

JEGYZETEK

1. ELIAS, Norbert: *A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*. Budapest, Gondolat, 1987. 798.
2. *VÖRÖSMARTI Mihály kálvinista prédikátor megtérése históriája (1643)*. Budapest, Argumentum, 1992. 261.
3. Ákos Géza és Csanád Béla szerk.: *Loyolai SZENT IGNÁC lelkigyakorlatos könyve*. 217. Lgy.
4. CICERO: *Orator* 34, 120.
5. *Pázmány Péter prédikációi*. (PPP) Budapest, Szépirodalmi, 1987. 17.
6. BITSKEY István: *Pázmány Péter*. Budapest, Gondolat, 1986.
7. MIHALOVICS Ede: *A katholikus prédikáció története Magyarországon*. I–II. Budapest, Stephaneum, 1900. 45–49., 125., 129.; BITSKEY István: *Humanista erudíció és barokk világkép*. Budapest, Akadémiai, 1979. 14., 17., 117., 158.; MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 1971., különösen a liturgikus vallásosságról szóló részek, elsősorban 185–207.; VANYÓ Aladár Tihamér dr.: *Püspöki jelentések a magyar szent korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850*. Pannonhalma, 1933. 32–38.
8. BITSKEY 1979: 15–16., VANYÓ 1933: XXII.
9. BAXANDALL, Michael: *Reneszánsz szemlélet – reneszánsz festészet*. Budapest, Corvina, 1986. 65.
10. A katolikus prédikáció 16. századi hangsúlyváltásáról ld.: John W. O'MALLEY: „Form, content and influence of works about preaching before Trent: The Franciscan contribution" in: *I Fratri Minori tra '400 e '500. Atti del XII Convegno Internazionale, Assisi, 18-20 ottobre 1980*. Assisi: Centro Internazionale di Studi Francescani 1986. A jezsuita prédikációról ld.: BITSKEY 1979: 46, 144–146.
11. BITSKEY 1979: 25.
12. 17.
13. MIHALOVICS: I.10.
14. 17.; BITSKEY 1986: 214.
15. MIHALOVICS: II. 1.; VANYÓ 1933: XXII.
16. Ld. 1. lábjegyzet
17. SAJÓ Tamás–TEMPLOM Kata: „Habemus eremitam", 2000, 1993. szept. 47–56.
18. Pázmány Péter 101 prédikációja közül 26 foglalkozik kifejezetten a hit titkainak magyarázatával, 28–28 általános lelki és konkrét lelki kérdésekkel, 13 sajátosan életvezetési problémákkal és 6 a katolikus egyház szerepével. Tanulmányomban az általános és konkrét lelki, valamint az életvezetési kérdésekkel foglalkozó beszédek közül választottam ki véletlenszerűen egyet-egyet, és a továbbiakban azokat elemzem. Nevezetesen: általános lelki: „**ME**ly üdvösséges a magunk ismerése" (PPP: 39–61.); konkrét lelki: „Az **ÉT**elben való dobzódásnak veszedelmes ártalmirúl" (PPP: 186–199.); életvezetési: „Az **IG**azságrúl és a bírák kötelességérűl" (PPP: 200–222.) – A továbbiakban az egyes prédikációkat a kiemelt nagybetűkkel fogom jelezni (ME, ÉT, IG), az ezt követő szám pedig a megfelelő bekezdés sorszáma lesz.
19. PÁZMÁNY Péter: *Isteni igazságra vezérlő KALAUZ*. Budapest, Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem Hittudományi Kara, 1897. 59.
20. vö: HUIZINGA, Johan: *A középkor alkonya*. Budapest, Helikon, 1982. 156–171., 180–183.; GUREVICS, A.J.: *A középkori ember világképe*. Budapest, Kossuth, 1974. 10–11., 36–80., 256-258.
21. Ember és Isten kapcsolatához (E – I) soroltam azokat az eseteket, amikor az ember az aktív fél; Isten és az ember (I – E) kapcsolatához azokat, ahol Isten az aktív fél; ember és ember (E – E) kapcsolata pedig két részre osztható, az embernek embertársaival, ill. önmagával való viszonyára.
22. **VISZONYOK**:

	összesen	bekezdésben	érzelmi súly*
E–I:			
gyilkosság	1	1	1
károsít/sért	18	4	4,5
javára van	1	1	1
összesen	20	6	3,3
tehetetlenség	68	8	8,5
I–E:			
büntet, 0 bűn	16	14	1,1
bűn-büntetés	56	20	2,8
hatalom	9	4	2,2
jutalom	10	4	2,5
szeret	19	11	1,7
tanít/vezet	11	8	1,4
összesen	121	61	2
E–E:			
gyilkosság	39	13	3
károsít	76	22	3,5
javára van	20	11	1,8
összesen	135	46	2,9
bűnösségtudat	300	42	7,1
önkontroll	209	32	6,5
összesen	509	509	6,7
összesen	853	195	4,5

TEST:			
anális	487	86	5,7
konkrét	569	61	9,3
egyéb testtel	1263	241	5,2**
összesen	1263	108	12***

* Az érzelmi súly azt mutatja meg, hogy átlagosan hányszor ismétlődik egy elem azokban a bekezdésekben, amelyekben egyáltalán előfordul, azaz az adott elemet milyen nyomatékkal használja Pázmány. Ezt úgy számítjuk ki, hogy az elem összes előfordulását elosztjuk azoknak a bekezdéseknek a számával, amelyekben jelen van.

** minden témához külön számolva a bekezdéseket

*** kiiktatva az egy bekezdésen belül lévő témák sokszorozását

23. IG/11.
24. KALAUZ: 57.
25. ŐRY Miklós: *Pázmány Péter tanulmányi évei*. Eisenstadt, Prugg, 1970. 91-147.
26. ŐRY Miklós SJ: „Pázmány kegyelemvitája a grazi egyetemen" in: Lukács László SJ – Szabó Ferenc SJ (szerk.): *Pázmány Péter Emlékezete*. Róma, 1987. 9–98.; SZABÓ Ferenc SJ: „Pázmány hitelemzése a grazi De Fide traktátusban" in: P. P. Emlékezete: 99–180.; ELŐD István dr.: *Katolikus dogmatika*. Budapest, Szent István Társulat, 1983. különösen 106-110. és 353–449.
27. ELŐD: 164.
28. SZABÓ: 176., kiemelés tőlem
29. SZABÓ: 156.
30. SZABÓ: 162.
31. ME/40., 42.
32. FROMM, Erich: *Menekülés a szabadság elől*. Budapest, Akadémiai, 1993.
33. BITSKEY 1986: 10-11.
34. RIESMAN, David: A *magányos tömeg*. Budapest, KJK. 1983.
35. BRAUDEL, Fernand: *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV-XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái*. Budapest, Gondolat, 1985. 21.
36. PO-CHIA, Hsia: *Social Discipline in the Reformation: Central Europe 1550–1750*. London-New York, Routledge, 1992. 174-176.
37. FROMM 1993.: 74.
38. FROMM, Erich: *Psychoanalyse and Religion*. New York, én.
39. Vö. pl. ELIAS
40. Atya: 86, Fiú: 26, Szentlélek: 14.
41. Az atyai személyt leíró 86 kifejezésből csak 5 az Atya, a többi esetben az Isten szót használja.
42. ÉT/17.
43. KALAUZ: 26.
44. KALAUZ: 26.
45. KALAUZ: 56., hasonló kijelentések még például: 68., 316–317.
46. ME/21.
47. ERIKSON, Erik H.: *A fiatal Luther és más írások*. Budapest, Gondolat, 1991. 437–498.
48. ME/28. – kiemelések tőlem
49. ME/45. – kiemelések tőlem
50. ÉT/10. – kiemelések tőlem
51. BRAUDEL: 70., 218., 206-207.
52. MÁLYUSZ 1971.
53. BITSKEY István: „Pázmány Péter udvartartása" in: R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Budapest, Gondolat, 1987. 169.
54. BRAUDEL: 312., 330–332., 301., 83.
55. BITSKEY 1986: 17., 22., 112.
56. ME/36. – kiemelés tőlem
57. ME/27.
58. IG/7., ME/43., 45., ÉT/1., 2., 5., 22., 25., 26.
59. BITSKEY 1986: 139., 151.
60. ERIKSON: 80–85.
61. KLANICZAY Gábor: „Udvari kultúra és a civilizáció folyamata" in: Magyar reneszánsz 42.; WARBURG, Aby: Pogány jóslás Luther korából. Budapest, Helikon 1986. 52–53., HUIZINGA: 185–187.; KLANICZAY Gábor: *A civilizáció peremén*. Kultúrtörténeti tanulmányok. Budapest, Magvető, 1990. 261–325.
62. RIESMAN: 68–76., HUIZINGA: 22., 23., 25., 40.; ELIAS: 687–688., 704., 732
63. ELIAS: 682–684., 687–688., 692–695., 701–702., 708–709., 732., 736., 777–780., 782.
64. DÜLMEN van, Richard: *A rettenet színháza. Ítélkezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban*. Budapest, Századvég, 1990.: 92–109.
65. FOUCAULT, Michel: Felügyelet és büntetés. A börtön története. Budapest, Gondolat, 1990. 183–227.
66. vö. HUIZINGA: 194.; MÁLYUSZ: 58–120.; PO-CHIA: 184.; BURKE, Peter: *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Budapest, Századvég 1991. 245–262.
67. IG/19.
68. IG/15.
69. Ákos Géza – Csanád Béla (szerk.): *Loyolai SZENT IGNÁC lelkigyakorlatos könyve*. Budapest, Szent István Társulat, 1986. 74., 92–95., 106., 139., 152., 169. Lgy.
70. VANYÓ Aladár Tihamér dr.: *A katholikus restauráció Nyugat-magyarországon. Sopron megye katholikus egyházi és tanügyi viszonyai a XVII. század második felében*. Pécs, 1928. 12–13.: „A keresztény nép Isten hadserege, a templom táborhely: a benne pompázó zászlók szépen fejezik ki ezt a szimbolikus felfogást." Majd 9 templomban 99 zászlót számol össze, ami feltűnően sok a templomok különben elég szegényes tárgyi világához képest.
71. „A Christus hajója, az igaz ecclesia győzhetetlen." in: PÖM, 359–373.
72. Az elemzett prédikációk bekezdéseiben előforduló idősík-kombinációk (zárójelben előfordulásuk száma): Az *ószövetség* és az *újszövetség* a megfelelő történeti korokat mutatja, a *most* Pázmány jelen idejét, a transzcendens a világ kezdetét és végét, az általános pedig az időtlen érvényességel bíró kijelentéseket jelzi:

most-általános (49)
újszövetség-most-általános (15)
ószövetség-most-általános (12)
ószövetség-újszövetség-most-általános (12)
transzcendens-most-általános (10)
antik-ószövetség-most-általános (7)
antik-most-általános (4)
transzcendens-antik-ószövetség-újszövetség-most-általános (4)
ószövetség-általános (4)
antik-ószövetség-általános (3)
transzcendens-újszövetség-most-általános (3)
újszövetség-általános (3)
antik-újszövetség-most-általános (2)
transzcendens-antik-ószövetség-újszövetség-általános (1)
transzcendens-ószövetség-újszövetség-most-általános (1)
transzcendens-antik-most-általános (2)

73. KALAUZ: 133.
74. KALAUZ: 129., de hasonlók még például: 13., 72., 134–135., 136., 150.
75. Vö.: HELLER, Andreas – WEBER, Therese – WIEBEL-FANDERL, Olivia (szerk.): *Religion und Alltag. Interdisziplinäre Beiträge zu einer Sozialgeschichte des Katholizismus in lebensgeschichtlichen Aufzeichnungen*. Wien-Köln, Böhlau Verlag, 1990. 49–54.

Csinos szigorítás

KARÁTSON GÁBOR

Itt ülök, mint akit jól beinjekcióztak. Tulajdonképp önmagammal kellene megbeszélnem, mit akarok, egyáltalán még mit akarhatok. Míg másfelől, ha vesszük, az egész nem is az én ügyem. Ahhoz viszont, hogy másokkal megbeszéljem, kié ha volna, hogy egyáltalán kinyissam a számat, mégiscsak tudnom kellene, mit akarok mondani.

Ez bizony másféle helyzet, mint volt a Kádár-korban, végestelen-végig. Akkor azért jelen volt a persze elképzelhetetlen lehetősége annak, hogy egyszer talán még (több évtizedes késéssel, de) világra jöhetnék.

Írni persze ma írhatok, írok is, szó se róla, ide is, oda is. Épp csak kicsit olyan halotti minden. Mikor is volt, 1990-ben, '91-ben, amikor itt a **2000**-ben csak írógépelgettem erről-arról, zihálva, mint aki rég halottnak hitt szeretteibe futna bele esti társaságban? Mi szakadt föl akkor a mélyből, mi szabadult föl? S ahhoz, ami azóta történt, több szakaszban, mit lehet még hozzáfűzni *ma?* Ahhoz, ami történt 1957. május elsejétől? Szaladnak a hónapok, az évek. Beszéljünk talán valami másról.

Bizonyos régebbi gondolatkörök szerint vannak oly rejtett, de hatékony erők vagy áramlatok, amelyek idebent a testben és odakint a térben egyaránt *jelen vannak* vagy *jelen lehetnek:* kedvezők vagy kedvezőtlenek. Részben az orvostudomány, részben az építészet föladata volna, hogy mozgásban tartsa, vagy szaladni hagyja, vagy, ha már baj van (nem-akarásnak nyögés a vége), a megfelelő csapásokra, ösvényekre, földutakra és nyomvonalakra visszaterelje őket.

Itt egy sír, ott egy pagoda, amott egy székesegyház vagy kikötő. Velence! A girbe-gurba utcák kedvezőbbek, az egyenesek kedvezőtlenek: a rossz erők az egyenesen járnak, a jók a kacskaringón. Illetve hát a jó erő is a nyílegyenesen túlságosan *nekiszalad.*

Persze az épületeknek nem csupán az elhelyezéséről van itt szó, hanem a belső tereikről is. Galla Placidia. A politika is *elkezdődött* valamikor. Az építészet mint *változat a vándorútra* arra föl jön létre, *akkor, hogy* s *amikor* a valóságos vándorutak kezdenek kiveszni abból, amit már *világ*nak kezdenek nevezni mindjárt. Amikor eltűnőben bár, még jelen vannak azért: az építészet akkor a maga ma már rejtelmesnek tetsző eszközeivel a messzeséget a belső térbe költöztette. Mihelyt azonban a *világfejlődés* minden messzeséget – úgy nagyjából a szabadság utolsó illúzióival együtt – fölszámolni kénytelen (mert hát a *kényszerűség kényszerül* a leginkább), az építészet lehetősége is megszűnik.

A gépkocsik, vonatok, repülők – mentül gyorsabbak, antul inkább – messzeségfölszámoló készülékek. A messzeséget előbb távolsággá alakítják, majd fölfalják és megemésztik. Messzeséget esznek, és világot állítanak elő

Messzeség és távolság nem objektivitás- és szubjektivitásnak felel meg; bennük két mindenestül különböző, bár egymást feltételező ontológiai renddel van találkozásunk.

A messzeség felőlem, a Jó Semmiben gyökeredző én felől terjed ki, el, el, el a kéklő szemhatárig. És egyáltalán nincs „világa". Lélegzik Ég és Föld eredendő egymásrautaltságában mint képben. Úgy tetszik, ez a lélegzetvétel a kék szín. Ma is még, például kiránduláson, téli délelőtt, ahogy a behavazott tájban a dombtetőre érve szemünkbe tűz a Nap, s bal kéz felől felsötétlik az erdő, néha megpillantható. Bár ez is kicsit régebben volt azért, hogy ilyesmik még megestek, tíz-tizenöt éve.

A távolságnak viszont mintha nem volna énje. Valójában ugyan semmi sem éntelen, ám itt az én a maga mérései közben folyton leépíti önmagát a képzet érdekében. Mintha csak *föl volna véve* senki által, személy-utáni-tudományosan, *A* és *B* pont között.

A bökkenő csak ott van, és itt kezdődik a politika, hogy ezt az objektivitást – a „világ"-ot – az önmagával szembenézni képtelen szubjektum hívja létre. Az önmaga szemébe néző szubjektum viszont – roppant szerencse! – összeomlik – beomlik alatta a „világ" –, és fölragyog helyében Ég, Föld és Ember hármas egysége mint egyedüli (költői) valóság.

Igazából persze a messzeség sem volt megszüntethető. Csak éppen azokon a helyeken, ahol a győzedelmes világ uralkodik, *rejtőzködő:* láthatatlan, és többé át nem élhető. Milliók élnek ma már, akik sohase látták.

S a modern járműben van jelen legkevésbé, hiszen az a világ támadási pontja: teljesen halott. Vagyishogy, mintha meg sem is halt volna soha, kívül áll az egészen: még csak nem is tárgy. Látnivalóan a halálfélelem alkotása. Értelemszerűen ilyen élet-telennek kell lennie a modern lakásnak is, amely valójában szintén jármű, ha a messzeség fölszámolásának már csak eredményeként is, nem eszközeként: annyiban jármű, amennyiben a modern jármű is állómű. Akár a légi járat vagy az *intercity,* a modern lakás is csak látszólag *van valahol.* Elsiklóan sehol-sincs.

Megtisztelő túlzásnak éreztem a maga idejében, de ma már felfogom, a diktatúra miért is gyűlölte annyira a festészetet. A világ ugyanis nem más, mint világgondolat; mint Dosztojevszkij mondta volna, eszme. Minden totalitarianizmus kezdete és vége, betiltja az Eget és a Földet, s a világmindenséget állítja helyükbe, a csillagos űrt, amelyben a Földnek úgymond semmiféle kitüntetett szerepe nincs. Ennek a cselekedetnek (amely az ellenkező irányból is leírható volna, nemcsak az ittből az ott, hanem az ottból az itt felé is, de akkor is csak ugyanarra menne ki) a festészet eleve ellene mond, nézőpontja (a kitüntetett hely) miatt, amely egyúttal tárgya is: a *méretezés;* tenyérnyi festmény, fűcsomó, miegymás mindjárt mutatja, miről van itt szó. A festészet maga az ellenállás. De ma már csak

a peremen. Építészet híján, mi szörnyű szó, ma már csak úgy „a levegőben lóg".

A világkoncepció fölülkerekedése után az építészet beleolvadt a reklámszakmába és a csomagolástechnikába. A megmaradt régi épületekből is kivonódott a messzeség, az építészettörténet – úgy, ahogy van – világörökséggé, skanzenné változott.

A két ontológiai rendszer persze mindig is egymásra volt vonatkoztatva, amennyiben a szabad kóborlás korának vége, ha a mitikus jövő időben is – *ez vagyunk mi* – kezdettől fogva előre látható volt; az architektonikus értelem a „világ"-on belül teremtette újjá az Eget és a Földet. A világgondolat totális győzelme után, azzal tehát, hogy Ég-Föld most már az építészetben is megbukott, elvileg akár az is elképzelhető, hogy mindez mégsem a világiság egyhangú uralmát vezeti be, hanem annak is a végét, így vagy úgy „a világ végét": a teljes „világrendszer" összeomlását, amely költészet (hely) hiányában önmagát többé nem tarthatja fenn: mint mondják a próféciák, végül a költészet korába előre-visszajutunk.

Írás és szó kettőssége sok szempontból az Architektonikus Helyzet kettősségének felel meg. Folyóiratot is zárt terekben ír és olvas az ember; a folyóirat-irodalom gyors leépülése közben is azt kérdezzük magunktól, jó-e, szükséges-e, lehet-e, kívánatos-e, hogy írásunknak legyen valami foganatja is, hogy összefüggés álljon fenn közte s az ún. való élet között, amely ma már bizonyos értelemben nem is létezik.

Némelyek odáig is elmennek, hogy az irodalmat egyszerűen a cselekvés pótlékának tartják. Ha tényleg *tenni* is lehetne, mondják, ki akarna *írni*? Ennek a felfogásnak (ha jobban odanéznek, ma már *ez* látható) már a szabad kóborlás korában sem lett volna valami sok értelme, helyzetünk kettős távlata miatt. Mint minden valóságos és nem valóságos dolognak, az irodalomnak is saját Ege és Földje van (ezt mondjuk öncélúságnak). *Valami* kapcsolatának azonban a rajta kívülivel is lennie kell, hisz mindig ugyanaz az Ég és Föld ragyog föl az egyes öntörvényű létezőkben.

1991 májusában mi más juthatott volna eszembe, mint ifjúságunk börtönei? Azok az utolsó igazi belső terek. Hívjon meg bennünket, írtam a **2000**-ben, az egyetemről 1957-ben kizárt, börtönbe juttatott egykori jogászhallgatókat az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara egy pohár rostos gyümölcslére. Fehér abrosz mellé valamelyik szemináriumi szobába. Javaslatom természetesen nem talált meghallgatásra.

Megismételtem jóval később, az *Élet és Irodalom* nem tudom melyik számában, az *És Ön kit üldözne hivatalból?* körkérdésre válaszolva. Ott már a rostos gyümölcslevet rostos birslére pontosítottam. S megemlítettem Emma-szamát, a halál urát, tükrével és könyvével együtt, akinek színe előtt úgyis meg kell jelennünk; hagyjanak engemet békén a kérdéseikkel.

Fölhívtam a figyelmet arra, hogy válaszom egyúttal kibúvó is. Nem volt kedvem az igazságtétel körüli hajcihőbe belekeveredni, ha nem is pont azért nem, mint azon az oldalon, amelyhez mintha tartoztam volna, nagyon is elvárták.

Harmadízben *„Üdvözlet a győzőnek"* című írásomban adtam elő a dolgot, megint csak a **2000**-ben, 1994 májusában. Közvetlenül az országgyűlési választások előtt. Célozva ott már arra is, a jogon tán nem is olvassák a **2000**-t! Vagy fütyülnek rá, világos. Újból kifejtettem a büntetőjoggal kapcsolatos, önkényes, személyes színezetű érzületeimet, irtózásomat *egyáltalán* a börtönbüntetéstől, ha nekem jut, ha másnak.

„Másfél évért egy-két pohár gyümölcslé, könnyen cinizmusnak nézhették volna a dolgot azok, akik ennél azért rosszabbul jártak", írtam. „De persze én nem tréfálkozni akartam. A képzelet játékai kiszámíthatatlanok. Micsoda ünnepeket lehetett volna rendezni itt! Akár az evangéliumokban. Erre azonban már nem került sor."

A jogi kar további hallgatása s a közben bekövetkezett politikai változások kényszerhelyzetbe hozzák a régi-új sorozatírót, aki persze nem teljesen azonos sem velem (?), sem az elbeszélői énnel; nem is igen tehet egyebet, mint hogy az állam- és jogtudományi kartól a (rostos) birslés est vendéglátói jogát ezennel megvonja, ugyanolyan egyoldalúan, mint ahogyan a kar is eljárt vele szemben annak idején. Mivel hajdani társai közül senki sem csatlakozott indítványához, most már csak a saját nevében beszél. Az irodalomnak *némileg* komolyan *is* kell vennie magát, ha a *hely* csodálatos voltáról tanúskodni akar. Ha van még hely, ha nincs. A szerző mint negyedik tulajdonképp a fejét fogja, minek is kezdett bele ebbe, de most már sodorja előre a dolgok logikája. Nem a saját ügyének szeretne igazságot szerezni, elvégre az a legkevésbé sem érdekli, hanem a jogot szeretné visszajuttatni a maga poétai helyzetébe. Amennyiben a jogtudománynak, amely véleménye szerint merő fikció (változatok egy fikcióra), de *éppen ezért* nem érdektelen, szerepet kellene játszania az architektonikus értelem föntebb felvázolt regényszerű megújulásában. Az ügynek a szokott hivatalosság keretei közül való kiemelése magasabb instancia elé utalja a dolgot.

Hívja meg őt arra a birslére a mai jogi kar három legcsinosabb hallgatónője, javasolja a szerző. Az ünnepség színtere az Egyetemi Színpad büféje legyen. Elhagyjuk ezzel nemcsak a jog és morál, hanem a puszta esztétikum területét is, hiszen azzal, hogy nem *legszebbeket*, hanem *legcsinosabbakat* említ – mint egykor nem tudja ki írta, a csinosság több, mint a csak formai szépség, mert megjelenik benne az élet és a lélek is: a vidám kedély –, a *művészet* meglepetésekkel teli területére lépünk.

Csakugyan szigorításról van viszont szó, amennyiben e legutolsó gondolata, amely általánossága miatt *felszólításnak* már végképp nem tekinthető – és többet ő már nem szól, ígéri, már ezután, ha innen sem jönne segítség, sorsára hagyja a jogtudományt –, szinte teljesíthetetlen. Eleve, hogy ne eresszék el ők is a fülük mellett a dolgot. Meg aztán, ki fogja kiválasztani őket, ők maguk? Szavazásról ilyen esetben szó sem lehet (ami általában is bármiféle választások végső komolytalanságát mutatja). Maga a helyzet szólítja meg őket abban, ami bennük a legkiválóbb; de ezzel a fölismeréssel a májusban említett keresztény tartományból mintha visszalépnénk az antikvitásba.

A helyzet világos tudatában ők maguk döntenek, mit tegyenek; a helyzet oly éles, mint a kés. Elképesztő fényesség önt el mindent.

– De hát mi közük e fiatal nőknek – kérdezi valaki –, akik, ha jól számolom – villámgyorsan utánaszámol –, 1974-ben születtek, ha ma huszonegy évesek, mint ti voltatok akkor, mi közük, mondom – mondja – olyan eseményekhez, amiket mindenki rég el is felejtett, mire ők megszülettek?

– Ahogy maga azt képzeli – válaszolom. – Túl vannak ők téren és időn. Ők tartották a szálakat, amikor nemzésen és fogantatáson át a rettenetes magyar valóság felé zuhanni kezdtem.

2000 ESTEK

Az új esztendő első **2000** estjét is a szokott helyen tartjuk, a Merlin Színházban (V. ker. Gerlóczy utca 4., első emelet); az időpont: 1995. január 19-e (a hónap harmadik csütörtökje), este 7 órakor.

Januárban PETRI GYÖRGY költő lesz a vendégünk. Mit főzne a legszívesebben ott este a megjelenteknek, és mit otthon, kettesben? Igaz, hogy „már csak a *már csak* van"? És mostanság naponta hány ångströmmel nő? A többi között ezeket a (költői) kérdéseket fogjuk feltenni neki.

Mindenki, aki kíváncsi a válaszokra, jöjjön a Merlin Színházba a szokott időben, szeretettel várjuk.

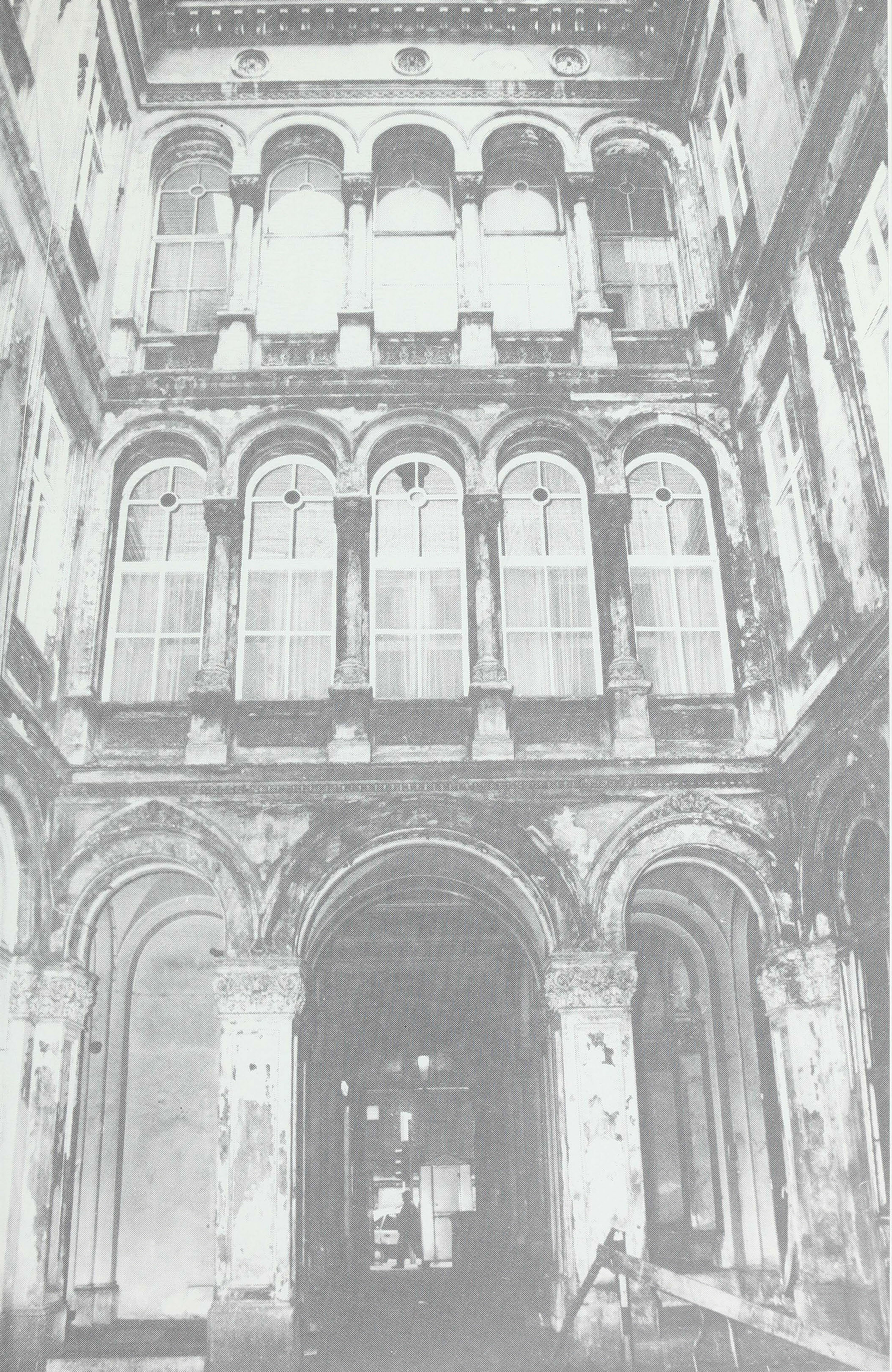

PRECHT